

Bošnjaci u Istri - osnove prostornog identiteta

Hapadžić, Melina

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:062123>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Melina Hapadžić

Bošnjaci u Istri – osnove prostornog identiteta

Diplomski rad

Zagreb

2019.

Melina Hapadžić

Bošnjaci u Istri – osnove prostornog identiteta

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku

Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

radi stjecanja akademskog zvanja

magistre edukacije povijesti i geografije

Zagreb

2019.

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija *Povijest i geografija*; smjer: *nastavnički* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc. Ružice Vuk.

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Prirodoslovno-matematički fakultet

Geografski odsjek

Bošnjaci u Istri – osnove prostornog identiteta

Melina Hapadžić

Izvadak: U radu se analizira prostorni identitet Bošnjaka u Istri, njihova etnička i vjerska pripadnost, jezik, kultura, običaji, tradicija i odnos te zajednice prema drugim narodima na području Istarske županije. Opisana je nacionalna afirmacija bošnjačkog naroda, fizičko-geografska obilježja prostora Bosne i Hercegovine te trenutna društveno-geografska obilježja BiH kao matične države Bošnjaka. Po istom modelu opisana su i obilježja prostora Istre, koju su Bošnjaci, uglavnom iz ekonomskih razloga, snažnije počeli naseljavati 50-ih godina 20. stoljeća. Bošnjački narod sa sobom je donio nove tradicije i ponašanja pa je proces integracije u početku bio otežan. S osamostaljenjem Republike Hrvatske započinje osnivanje i organiziranje bošnjačkih asocijacija koje su imale veliku ulogu u integraciji, ali i održavanju bošnjačkog identiteta na prostoru izvan matične države. Na kraju rada analizirani su budući aspekti razvoja i održavanja bošnjačkog identiteta u Istri.

XX stranice, 23 grafičkih priloga, 22 tablice, 52 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: prostorni identitet, Bošnjaci, Bosna i Hercegovina, Istra, Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre

Voditelj: doc. dr. sc. Ružica Vuk

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Ružica Vuk
 prof. dr. sc. Zoran Curić
 doc. dr. sc. Ivan Zupanc

Tema prihvaćena: 8. 2. 2018.

Rad prihvaćen: 12. 9. 2019.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb

Master Thesis

Faculty of Science

Department of Geography

Bosnians in Istria – basic of spatial identity

Melina Hapadžić

Abstract: This thesis analyzes the spatial identity of Bosnians in Istria, their ethnic and religious affiliation, language, culture, customs, traditions and relationship between Bosnian community and other nations in Istria. First part of the thesis describes national affirmation of Bosnians, physical characteristics of the territory of Bosnia and Herzegovina, and the current socio - geographical characteristics of BiH as Bosnians home country. Following part describes the characteristics of Istrian area, which have become heavily populated with Bosnians in the 1950s, mainly for economic reasons. As expected, Bosnians brought along new traditions and behaviors, so the integration process was initially difficult. The establishment of Bosnians associations took its place upon the independence of the Republic of Croatia. These associations eventually played a major role in the integration and maintenance of the Bosnian identity in the area outside of the home country. Last part of the thesis analysis future aspects of the development and maintenance of Bosnian identity in Istria.

xx pages, 23 figures, 22 tables, 52 references; original in Croatian

Keywords: spatial identity, Bosnians, Bosnia and Herzegovina, Istria, National community of Bosnians in Istria

Supervisor: Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor

Reviewers: Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor

Zoran Curić, PhD, Full Professor

Ivan Zupanc, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 08/02/2018

Thesis accepted: 12/09/2019

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

SADRŽAJ

1. UVOD	6
1. 1. Ciljevi i zadaci istraživanja	8
1. 2. Teorijski pristup	9
1. 3. Metode i tehnike rada	9
1. 4. Pregled dosadašnjih istraživanja	11
1. 5. Osnovne hipoteze	12
2. OSNOVNA OBILJEŽJA PROSTORA BOSNE I HERCEGOVINE	13
2. 1. Fizičko-geografska obilježja	13
2. 2. Historijsko-geografski razvoj Bosne i Hercegovine	22
2. 3. Društveno-geografska obilježja Bosne i Hercegovine.....	34
3. OSNOVNA OBILJEŽJA ISTRE	46
3. 1. Fizičko-geografska obilježja Istre	46
3. 2. Historijsko-geografski razvoj Istre	Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.
3. 3. Društveno-geografska obilježja Istre.....	59
4. BOŠNJAČKA POPULACIJA U ISTRI	Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.
4. 1. Povijest doseljavanja	Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.
4. 2. Demografska obilježja.....	76
5. PROSTORNI IDENTITET.....	80
5. 1. Opći istarski identitet	80
5. 2. Prostorni raspored Bošnjaka u Istri	Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.
5. 3. Oblici istarskog bošnjačkog identiteta	Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.
5. 4. Bošnjaci – Istrani; pitanje regionalnog identiteta	94
6. BUDUĆE PROMJENE	Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.
6. 1. Budući aspekti istarskog bošnjačkog identiteta.....	97
7. ZAKLJUČAK	99
LITERATURA	101
IZVORI PODATAKA	105
POPIS PRILOGA	106
Popis slika	106
Popis tablica.....	107
Pitanja iz intervjua.....	108
Priprema za nastavni sat geografije.....	109

1. UVOD

Društveni identitet, budući da su svi ljudski identiteti općenito društveni, čini više sastavnica. Te sastavnice čine jednu cjelinu po kojima se jedan identitet razlikuje od drugog identiteta. Značenje riječi identitet je *biti različit od drugih*, tj. sama riječ identitet označava skup obilježja po kojima su pojedinac ili skupina u odnosu na druge, istovjetni (pripadaju im) ili različiti od drugih. Identiteti su vrlo promjenjivi i subjektivni, jer ne postoje dva ista čovjeka koji imaju potpuno jednako viđenje stvari. Upravo su zbog toga identiteti vrlo zanimljivi za istraživanje, posebno u novije vrijeme kada pod utjecajem globalizacije dolazi do slabljenja izvornosti, jedinstvenosti, originalnosti pojedinih društvenih skupina, tj. mijenjanja njihovih identiteta (Pejnović, 2009).

Svijest o zajedničkom prostoru, zajedničkoj kulturi i zajedničkoj povijesti tri su najvažnija tvorbena elementa identiteta društvene zajednice, s time da se većina znanstvenika slaže da je prostor najvažniji. Svaki se identitet formira, razvija i mijenja u društvenim, vremenskim (povijesnim) i prostornim (geografskim) okolnostima i okvirima. Važno je odmah napomenuti da je geografski identitet moguće dvojako shvatiti, kao identitet geografskog znanstvenog, istraživačkog i obrazovnog područja i kao identitet geografskog prostora (regije). U radu će se govoriti o ovom drugom, sa svim geografskim faktorima koji ga uvjetuju. Ni jedan geografski faktor ne određuje identitet, oni su uvjeti za prirodne, društvene, povijesne, političke, prostorne i misaone procese u kojima su identiteti nastali, razvijali se, i u kojima se konstantno oblikuju. Nemoguće je odrediti koji je proces najjače utjecao na razvoj identiteta u određenom obliku. Kompleks geografskih faktora koji su uvjetovali te procese treba gledati u njihovu međudjelovanje (tab. 1) (Šterc i Komušanac, 2014). Pojednostavljeno: „U prostoru se ostvaruje čitav društveni život, pa društveni identitet ima snažnu prostornu dimenziju sadržanu u pojmu prostorni ili geografski identitet. Pod tim pojmom podrazumijeva se skup međuovisnih prirodno i društveno-geografskih obilježja određenoga, užeg i/ili šireg prostora na kojem se temelji njegova društvena identifikacija i/ili samoidentifikacija“ (Pejnović, 2009, 49). Između društvenih zajednica i prostora postoji stalna interakcija. Životni prostor predodređuje način života, utječe na funkcije društvenih zajednica, ali se sam pod njihovim utjecajem mijenja (Pejnović, 2009).

Tab. 1. Tipizacija prostorne (geografske) uvjetovanosti geografskoga (prostornoga) identiteta i njezini faktori

Vrsta uvjetovanosti	Faktori
Prirodna	Tlo, biljni pokrov, reljef, voda, klima, geološko-mineraloška podloga, astronomski faktori, prirodne katastrofe
Društvena	Stanovništvo, naselja, promet, gospodarstvo, industrija, trgovina, kultura, turizam
Povijesna	Pojedinac, zajednica, prostor, vrijeme, djelatnosti, umjetnost, kultura, religija, ratovi..
Prostorna	Smještaj, položaj, centralitet, disperzija, konvergencija, potencijal, organizacija
Misaona	Prostorne zakonitosti, logika, filozofija, predviđanje, modeliranje..

Izvor: Šterc i Komušanac, 2014.

Potrebno je još objasniti razliku između dvaju pojmova, koji se često, pogrešno, izjednačavaju, a to su geografski identitet i geografija identiteta. Geografski (prostorni) identitet uvjetovan je geografskim faktorima, a geografija identiteta je raspored ili razmještaj različitih regionalnih identiteta (Šterc i Komušanac, 2014).

Identitet životnog prostora hijerarhijski se određuje prema prostornom obuhvatu pa se mogu identificirati odrednice nacionalnog, regionalnog i lokalnog identiteta (Crljenko 2008 prema Pejnović, 2009). Kako je već napomenuto, identiteti su promjenjiva kategorija, te se mijenjaju ovisno o situaciji u kojoj se ljudi nalaze. Najizrazitija je lokalna identifikacija jer izjašnjavanje ovisi o učestalosti međudjelovanja između pojedinca ili skupine i njihove okoline (Pejnović, 2009). Lokalni identitet povezuje članove putem zajedničkih sustava vrijednosti (koje uključuju i emocionalne veze), pa tek onda vezanost za teritorij. Regionalni identitet snažno je vezan za širi prostor, tj. regiju. Ono što stanovništvo regija razlikuje od drugog stanovništva je njihova svijest o zajedničkoj kulturi i različitosti u odnosu na ostale skupine. O tome će biti više riječi u poglavlju Opći istarski identitet. Nacionalni identitet po opsegu obuhvaća mnogo veće područje od prethodna dva, a stanovništvo se poistovjećuje s „dubokom povezanošću s zajedničkom poviješću i sudbinom svoje nacije“. Nacionalni identiteti nastali su tijekom 19. i 20. stoljeća, kada se formiraju moderne nacije. Prema tome valja zaključiti da su nacionalni identiteti nastali poslije etničkih identiteta, odnosno oba se temelje na zajedničkom jeziku, kulturi, tradiciji, religiji, povijesti, porijeklu, ali su nacionalni identiteti nastali na vrhuncu etničkog konstruiranja zajednice, tj. za vrijeme modernih procesa integracije. Nacionalni identiteti imaju politički karakter, jer su

mnogi narodi za ostvarenje svog identiteta morali voditi ratove. Primjer za to su zemlje bivše Jugoslavije (Mendeš, 2018).

Dakle, svi društveni, fizički, prostorni, politički i misaoni procesi su uvjetovani, tj. nadograđuju se na kompleks geografskih faktora u prostoru. Na temelju prostornog kompleksa formiraju se sve društvene nadgradnje (djelatnosti, povijesni događaji, običaji itd.), a među njima je i identitet društvene zajednice. Zato kažemo da je prostor temelj identiteta u nadogradnji (Šterc i Komušanac, 2014).

1.1. Ciljevi i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja ovog diplomskog rada jest odrediti oblike identiteta nacionalne manjine Bošnjaka u Istri, odnosno u Istarskoj županiji. Istarska županija obuhvaća najveći dio istarskog poluotoka, dok istočni dio poluotoka, tzv. liburnijsko primorje, pripada Primorsko-goranskoj županiji, a sjever poluotoka pripada Italiji i Sloveniji (Magaš, 2013). Površina Istarske županije iznosi 2820 km² (od ukupno 3476 km² cijele Istre), odnosno 4,98 % površine Republike Hrvatske (Istarska enciklopedija, 2008).

Zadaci rada su:

(Z1) Proučiti složenost geografskih faktora Bosne i Hercegovine kao matične države Bošnjaka, što je temeljno polazište za razumijevanje identiteta Bošnjaka.

(Z2) Proučiti složenost geografskih faktora Istre, kao prostora kojeg su Bošnjaci naselili, što je polazište za analizu identiteta Bošnjaka u novom prostoru, novim uvjetima.

(Z3) Posredstvom literature objasniti razloge doseljavanja na prostor Istre.

(Z4) Analizom rezultata provedene ankete odrediti obilježja bošnjačkog stanovništva u Istri (brojčano stanje, dob, gospodarske, kvalifikacijske i obrazovne resurse).

(Z5) Na temelju dosadašnjih istraživanja utvrditi uzroke i manifestacije (oblike) regionalnog istarskog identiteta.

(Z6) Kartografskim prikazom odrediti prostorni raspored Bošnjaka u Istri.

(Z7) Posredstvom dosadašnje literature utvrditi oblike i položaj bošnjačkog identiteta u Istri.

(Z8) Proučiti pitanje regionalnog identiteta „Bošnjaka – Istrana“.

(Z9) Na temelju istraživanja odrediti stavove, svjesnost i buduće aspekte bošnjačkog stanovništva o njihovom identitetu u Istri.

Svrha rada je cjelokupno i kompleksno obuhvatiti sadržaje, procese i veze koji su se odvijale na prostoru Bosne i Hercegovine, kao matične države Bošnjaka, i Istre, kao prostora kojeg su Bošnjaci dio, ravnopravno, kao i ostale društvene zajednice koje su dio istarskog prostora.

1.2. Teorijski pristup

Teorijski pristup diplomskog rada temelji se na glavnim odrednicama historijskogeografskog istraživanja, odnosno historijske geografije kao geografske discipline. "Historijska geografija je fundamentalna znanstvena disciplina u okviru sustava geografskih disciplina kojom se proučavaju, objašnjavaju, planiraju i predviđaju odnosi i refleksije u geografskom prostoru (sadržaji, procesi, veze i odnosi; postojeći i/ili materijalizirani u novom obliku i na drugom mjestu na geopovršini) nastali prožimanjem kompleksnih geografskih faktora i povijesnih zbivanja s ciljem pojašnjavanja objektivne prostorne stvarnosti." (Komušanac i Šterc, 2010, 133). Teorijsko-metodološka načela historijske geografije, do nedavno su se strogo dijelila na povijesni i geografski pristup (Komušanac i Šterc, 2010). Povijesni pristup odnosi se na istraživanja odnosa čovjeka i povijesnih događaja i procesa u povijesnom prostoru, u različitim vremenskim razdobljima. Za razliku od povijesnog, geografski pristup podrazumijeva istraživanja odnosa čovjeka i prostora, objašnjavajući promjene koje su nastale tijekom povijesti na Zemljinoj površini, uključujući tako fizička obilježja prostora koja na različite načine djeluju na život ljudi i koja se pod utjecajem ljudi mijenjaju i na taj način neprestano formiraju nove društvene odnose, a samim time i društvene identitete. Suvremeni historijsko-geografski pristup temelji se na interdisciplinarnosti i multidisciplinarnosti, kojima dolazi do novih znanstvenih spoznaja. Suradnja unutar same geografske znanosti, ali i s poviješću, arheologijom i antropologijom utjecali su na precizniju rekonstrukciju prirodnog i kulturnog pejzaža tijekom prošlosti (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015).

1.3. Metode i tehnike rada

Metodološki pristup historijske geografije poseban je zbog njenog objekta istraživanja, a čini ga nekoliko metoda. Regresivna metoda koristila se prilikom donošenja zaključka o obilježjima istarskog prostora u prošlosti na temelju suvremenih obilježja ovog prostora. U radu se konkretno

koristila prilikom donošenja zaključaka o društvenim obilježjima Istre i Bosne i Hercegovine (obilježja stanovništva, gustoća i raspored naseljenosti stanovništva, oblici naselja, stupanj urbanizacije, itd.) i o prostornom rasporedu Bošnjaka i ostalih naroda u Istri. To je najčešće korištena metoda u historijskoj geografiji, a unutar nje razlikuje se retrospektivna metoda (početno stanje je situacija u prošlosti, a iz te situacije započinje analiza prema sadašnjosti) i retrogresivna metoda (analiza situacije iz sadašnjosti prema prošlosti). Statističko-formalna metoda u historijskoj geografiji koristi se pri pretpostavci da su elementi današnjeg prostora isti kao u prošlosti. Ovakvi su primjeri rijetki u prostoru, budući da je on dinamičan, no većinom se odnose na reljefna i klimatska obilježja prostora, što je svojstveno i ovom radu na primjeru Istre i Bosne i Hercegovine. Pretpostavka morfogenetičke metode je da su pojedini elementi prostora u prošlosti rezultat složenog razvoja. Ovom se metodom objašnjavaju procesi koji su doveli do promjena u prostoru. U ovom je radu korištena prilikom analize svih prirodnih i društvenih procesa koji su uzrokovali neku pojavu (npr. osmanska osvajanja uzrokovala su pojavu islama, preseljenja talijanskog stanovništva iz Istre uzrokovala su doseljavanje stanovništva iz drugih dijelova Jugoslavije i pojavu još heterogenije narodne strukture Istre). Ova je metoda uz regresivnu najčešće korištena metoda historijske geografije. Tipološkom metodom utvrđeni su utjecaji različitih povijesnih razdoblja na današnja obilježja promatranog prostora, a koristila se prilikom analize historijsko-geografskog razvoja Bosne i Hercegovine i Istre. Komparativnom metodom doneseni su zaključci o pitanju regionalnog identiteta Bošnjaka, o čemu ne postoje pisani dokumenti, no usporedbom s drugim narodima Istre doneseni su određeni zaključci. Pri primjeni ove metode treba biti oprezan, jer nije sasvim pouzdana. Metoda asocijacije koristi se statističkim podacima za rekonstrukciju prostora i promjena u njemu. U radu se ova metoda koristila u kombinaciji s metričkim i kvantitativnim metodama (statističko-matematička analiza brojčanih podataka), prilikom analiziranja pojedinih demogeografskih odrednica iz Popisa stanovništva (npr. usporedba ekonomske strukture stanovništva, što je indikator promjena u prostoru). Sekundarni izvori koji su upotrijebljeni prilikom analize stanovništva su statistički godišnjaci Socijalističke Republike Hrvatske i statistički ljetopis 2011. godine (publikacije državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske) te publikacije federalnog zavoda za statistiku Bosne i Hercegovine. Za analizu bošnjačkog stanovništva u Istri koristili su se podaci dobiveni iz ankete, koju su 2015., godine, na uzorku od 200 Bošnjaka, proveli vodeći ljudi Nacionalne zajednice Bošnjaka Istre. Ostale geografske metode korištene u radu su: deskriptivna metoda ko-

jom su opisana obilježja prostora i populacije, grafička metoda kojom je grafički prikazan prostorni raspored Bošnjaka u Istri i na kraju metoda strukturiranog intervjua kojom su utvrđena stajališta bošnjačke zajednice o trenutnom stanju i budućim aspektima bošnjačkog – istarskog identiteta. U ovom istraživanju elektroničkim putem intervjuirano je pet osoba. Četiri osobe su stanovnici grada Labina, a jedna općine Kršan, naselje Potpićan. Izabrane su tri osobe koje cijeli život žive u Istri, jedna koja se doselila 1965. godine, i jedna koja se doselila 1989. godine. Ispitane osobe imaju 19, 24, 33, 54 i 77 godina. Uzorak nije slučajan, nego se obuhvatom osoba različitog mjesta rođenja i dobi, namjeravalo odrediti sličnosti i razlike u njihovom pogledu na daljnji razvoj bošnjačkog identiteta u Istri.

Ostale metode historijske geografije koje nisu korištene u radu, ali ih valja spomenuti su terensko istraživanje (proučavanje ostataka prostora oblikovanog u prošlosti), analiza zračnih snimaka (za historijsku geografiju relevantni su stariji zračni snimci), od 1960-ih počinje se razvijati metoda daljinskih istraživanja (interpretacija zračnih i satelitskih snimaka primjenom složenih računalnih sustava), analiza peludi (geografska raširenost biljaka), fosfat metoda (analizom fosfata u tlu određuje se lokacija naselja u prošlosti) i Monte Carlo metoda (metoda simulacije kojim se uz pomoć slučajnih brojevanih podataka dolazi do izračuna s pomoću kojih se predviđa ponašanje složenih matematičkih sustava) (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015).

1.4. Pregled dosadašnjih istraživanja

Bošnjački identitet u Istri već je istraživani. Zato je najzaslužnija Nacionalna zajednica Bošnjaka u Istri u čijem je izdanju objavljeno ključno djelo *Kulturni identitet nacionalne manjine Bošnjaka u Istri – Fotomografija*, autorice Aide Muradbegović. U djelu se raspravlja o načinima manifestiranja i održavanja kulturnog identiteta Bošnjaka u Istri, a cilj mu je povećati svijest o značenju svog identiteta, posebno kod mladih ljudi. Rad sadrži i poglavlje o pregledu historijskog razvoja Bosne i Hercegovine, te poglavlje o doseljavanju Bošnjaka u Istru.

Drugo važno djelo je *Obrazovni, kvalifikacijski i gospodarski resursi Bošnjaka u Istarskoj županiji*, koje se konkretno ne dotiče bošnjačko-istarskog identiteta no analizom bošnjačkog stanovništva znatno pridonosi očuvanju nacionalnog identiteta i prihvaćanju interkulturnih vrijednosti na ovim prostorima. Autori su Jusuf Šehanović, Mirela Čaušević i Senad Pršić. Knjiga sadrži podatke o brojnom stanju Bošnjaka, njihovom porijeklu, bračnom stanju, stupnju obrazovanja, članstvu u

udrugama, vjeroispovijesti te namjeri ostanka u Istri. Ti se podaci temelje na anketi koju je ispunilo 200 Bošnjaka, odnosno 4 % od ukupne bošnjačke populacije u Istri.

Treće djelo koje se bavi identitetom Bošnjaka u Istri je *Bošnjački identitet Labinštine*, čiji je autor Mehmed Džekić. U djelu je obrađena manja prostorna cjelina koja uključuje općine Labin, Rašu, Kršan i Svetu Nedelju, no djelo govori i o nekim oblicima bošnjačkog identiteta koji se odnose na sve Bošnjake u Istri, a ne samo one s područja Labinštine.

Od ostalih djela koji se odnose na istarski identitet općenito, značajna je knjiga Višeslava Raosa – *Teritorijalnost i identitet: Istarski demokratski sabor i Sjeverna liga*, te članci Nevija Šetića, Roberta Blagonija i ostalih, koji ne govore konkretno o bošnjačkom identitetu u Istri, ali se na temelju njihovih analiza ostalog stanovništva Istre, mogu izvući zaključci o Bošnjacima.

1.5. Osnovne hipoteze

Na temelju teorijskog okvira i metodologije te proučene literature proizlaze sljedeće hipoteze:

1. Bosna i Hercegovina je prostor koji je djelovao na inicijalno oblikovanje bošnjačkog identiteta.
2. Prostorni identitet bošnjačke nacionalne manjine dio je istarskog prostora.
3. Regionalni istarski identitet, promjenjiva je forma, kao i identiteti općenito.
4. Prostorni raspored Bošnjaka u Istri povezan je s lokacijom pojedinih djelatnosti.
5. Bošnjaci svoj identitet u Istri temelje na vjerskim, kulturnim i političkim organizacijama.
6. Bošnjaci rođeni u Istri (mlađe generacije) skloniji su regionalnom izjašnjavanju.
7. Bošnjački identitet u budućnosti će se održati jedino podizanjem svijesti mladih.

2. OSNOVNA OBILJEŽJA BOSNE I HERCEGOVINE

2.1. Fizičko-geografska obilježja

Prije nego precizno razradimo fizičko-geografska obilježja Bosne i Hercegovine, važno je objasniti na koji način ona zapravo utječu na oblikovanje prostornog identiteta. Istraživanjem odnosa čovjeka i prostora, objašnjavanjem promjena koje su nastale tijekom povijesti na Zemljinoj površini, uključujući tako fizička obilježja prostora koja na različite načine djeluju na život ljudi i koja se pod utjecajem ljudi mijenjaju i na taj način neprestano formiraju nove društvene odnose, objašnjavaju se i društveni identiteti. Npr. sjeverozapadna Bosna i Hercegovina u prošlosti je bila bogata šumama. Šumarstvo je bila najdominantnija gospodarska grana, a prostor prepoznatljiv kao šumarski kraj. Pretjerana eksploatacija dovela je do uništavanja šuma, te su ti prostori pretvoreni u oranice i pašnjake, a stanovništvo se počelo baviti stočarstvom. Kraj više nije bio prepoznatljiv kao šumarski (eksploatacija i industrija temeljena na toj sirovini), tj. promjena samo jednog fizičkog obilježja prostora utjecala je na promjenu društvenog (prostornog) identiteta.

Bosna i Hercegovina nalazi se u Jugoistočnoj Europi na dodiru panonskog, podunavskog, dinarskog i sredozemnog prostora (sl. 1). Dinaridi obuhvaćaju najveći dio bosansko-hercegovačkog teritorija i tu dostižu najveću visinu, pa se uz BiH često vežu epiteti “brdovita” i “gorovita”, što je svakako dio bosanskohercegovačkog državnog prostornog identiteta. Nizinski prostor uz rijeku Savu dio je šireg panonsko-peripanonskog prostora, dok je klimatska obilježja Hercegovine, 20 km dug izlaz na Jadransko more i gospodarska orijentacija središnje Bosne prema dolini Neretve i istočnojadranskim lukama, čine sredozemnom zemljom.

Historijsko-geografski razvoj BiH i prometno značenje odredili su današnji geografski položaj Bosne i Hercegovine. Prije svega njezin je položaj tranzitan jer ima važnu ulogu u povezivanju velikih europskih regija, Srednje i Južne Europe. Preko njezina teritorija, dolinama rijeka Bosne i Neretve, vodi prirodna i najkraća trasa puta iz područja središnje u prostor Južne i Jugoistočne Europe, što će se u potpunosti valorizirati izgradnjom ogranka c paneuropskog prometnog koridora V (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009). Kontaktni položaj na dodiru navedenih velikih prostornih cjelina značajno je utjecao na neke prirodne, društvene i općenito prostorne procese u kojima se formirao prostorni identitet BiH.

Sl. 1. Položaj Bosne i Hercegovine u Europi

Izvor: URL 1.

Geološka građa i petrografske karakteristike stijenskih kompleksa u BiH posljedica su složenih, dalekosežnih promjena u geološkoj prošlosti Zemlje. Stijene mezozojske starosti u BiH zauzimaju najveću površinu, jer izgrađuju Dinaride (alpska orogeneza), dok su se u vrijeme kenozoika na području BiH oblikovale naplavne ravnice i terasne nizine uz veće rijeke i krška polja. Neka od tih polja u neogenu su ujezerena, pa su u njima nastali bazeni ugljena, dok su na holocenskim pijescima, šljuncima, glinama, tresetištima, močvarama i jezerskim nanosima pronađena ležišta željezne rude, ugljena i plina (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009).

Bosna i Hercegovina je pretežito brežuljkasta i planinska država (tab. 2) (sl. 2). Takva hipsometrijska obilježja utjecala su na stanovništvo, konkretnije na razmještaj naselja (npr. naselja

Kupres i Kalinovik smještene su na više od 1100 metara n. v.). Najviši je vrh Maglić (2386 m), a još je 12 planinskih vrhova iznad 2000 metara. Dolinski reljef izražen je uz rijeke Unu, Vrbas, Bosnu, Neretvu i njihove pritoke. Rijeka Sava uz svoj je tok stvorila naplavne ravnice (poloje) i terasne nizine. Bosna i Neretva su u svojim gornjim i srednjim tokovima stvorile doline u kojima se izmjenjuju kotline i sutjeske (kompozitne doline). Za krško područje karakteristične su suhe doline, periodično plavljene doline i slijepe doline (rijeka ponornica nema tipično ušće nego ponire u tlo), te brojni podzemni (špilja Vjetrenica u Popovu polju - zaštićeni spomenik prirode) i površinski krški oblici (kamenice, ponikve, krška polja i zaravni i dr.).

Tab. 2. Hipsometrijska obilježja BiH

Nadmorska visina (m)	Udio u ukupnoj površini (%)
< 200	14
200 – 500	29
500 – 1000	32
1000 – 1500	21
> 1500	4

Izvor: Preuzeto iz Jugoslavenska enciklopedija, 1982

Na teritoriju BiH izdvajaju se tri geomorfološka pojasa (sl. 2): sjeverni (posavski), centralni (srednjobosanski) i zona visokog krša (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009). U sjevernom pojasu dominiraju horstovi Kozara, Motajica, Prosara, Knešpolje i Savski tektonski rov. Prirodno-geografski uvjeti za razvoj privrede u sjevernom (posavskom) pojasu vrlo su povoljni. Panonski klimatski uvjeti (veće srpanjske temperature), količina padalina (od 800 do 1000 mm) i hidrološke prilike (izvorska voda i brojni riječni tokovi – Sava i pritoci) vrlo su povoljni za uzgoj žitarica i industrijskog bilja, posebice u ravnicama u dolini Une i Sane, Bihačkoj kotlini, Prijedorskom polju i Lijeve polju, a najviše na crnicama sjeveroistočne Bosne i Semberije. Brežuljkasti tereni Kozare te ocjediti tereni oko Brčkog, Bijeljine i Gradačca povoljni su za uzgoj voća, najviše šljiva. Šumarstvo je najrazvijenije na Kozari i Grmeču, dok su šume u Unskoj krajini uglavnom iscrpljene i pretvorene u oranice i pašnjake.

Centralni pojas poklapa se s unutrašnjim i središnjim Dinaridima gdje dominiraju planinski masivi i hrptovi visine 1000 – 1500 m, iznad kojih se dižu vrhovi koji prelaze 2000 m (Bjelašnica, Vranica, Treskavica, Jahorina, Romanija itd.). Između njih se nalaze kotline (Sarajevsko-zenička,

Uskopaljska, Jajačka, Žepačka, Vinačka, Banjalučka) oblikovane fluvijalnim i padinskim procesima (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009). Ovaj prostor karakteriziraju šumskopašnjačka kisela, smeđa i podzolasta tla, koja u kombinaciji s klimatskim prilikama uvjetovanim planinskim karakterom prostora (Cfb, Cfc i Df klime) ne daju povoljne uvjete za snažniji razvoj poljodjelstva. No, prirodno-geografski uvjeti povoljni su za razvoj vegetacije – srednja Bosna poznata je po svojim bujnim šumama, zelenim pašnjacima i vlažnim dolinama, pogodnima za razvoj stočarstva i šumarstva. Važna je djelatnost zimski turizam, najviše na Jahorini, Igmanu, Bjelašnici, Trebeviću i Vlašiću, dok se obilje vode iskorištava za dobivanje električne energije.

Treća regija predstavlja zonu visokog krša, a obuhvaća zapadnu Bosnu i visoku Hercegovinu iz koje se izdvaja niska Hercegovina. U ovoj regiji dominiraju vapnenci i dolomiti, a podudara se s vanjskim Dinaridima, gdje dominiraju visoke i srednje planine (Grmeč, Zavelim, Radovan, Rujan, Trtla, Velež) i masivi (Prenj, Čvrstica) te prostrane zaravni na kojima su se oblikovala krška polja u međugorskim depresijama (Livanjsko, Duvanjsko, Posuško, Imotsko-bekijsko, Mostarsko blato, Bijelo polje, Stolačko, Nevesinjsko, Vidovo i Popovo polje). Tamo gdje su vapnenci čišći zastupljene su gotovo sve moguće krške forme: škrape (ljuti krš), ponikve (boginjavi krš), jame, špilje, slijepe i suhe doline i drugi krški oblici (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009).

Sl. 2. Topografska karta Bosne i Hercegovine

Izvor: URL 2.

Krška polja glavne su produktivne površine i imaju različitu klimu, ovisno o nadmorskoj visini i otvorenosti prema primorju. Na nižim poljima, gdje su klimatske prilike umjerenije, proizvodi se kukuruz, krumpir i jare žitarice (Livanjsko, Duvanjsko, Glamočko polje, Nevesinjsko, Gatačko), a na Bosansko-petrovačkom polju pšenica i voće. Ovo područje zaprema velike površine prirodnih livada i pašnjaka na planinama i na dnu polja. Zbog toga je stočarstvo glavna privredna grana, dok se na planinama dobro iskorištavaju šume, najviše u sjeverozapadnom dijelu (Grmeč, Osječnica, Sretica, Klekovača, Vijenac i dr.) Iz ovog pojasa izdvaja se submediteranski prostor niske Hercegovine, koju karakteriziraju mnoga polja i uvale, niske zaravni i humovi, te naplavne ravnice Neretve, Trebižata, Bregave i Bune. Iako tla nisu plodna (crvenice, močvarno zemljište, krš), sredozemna klima (s nešto hladnijim zimama), pogoduje proizvodnji duhana i grožđa (Mostar, Čapljina, Čitluk, Ljubuški), a na navodnjavanim površinama proizvodnji voća, povrća i cvijeća (donji tok Neretve, Popovo polje).

Geografska širina i položaj (između kontinentalne Srednje i sredozemne Južne Europe), blizina Jadranskog mora, pružanje Dinarida i reljefna obilježja teritorija, geografski su faktori koji utječu na klimu BiH. Prema pojednostavljenoj Köppenovoj klasifikaciji klima, najveći dio BiH ima umjereno toplu vlažnu klimu (Cf) s dva podtipa (Cfb i Cfc); manji dio teritorija ima sredozemnu klimu (Cs), s podtipovima Csa, Csb i Csc; samo najviši planinski predjeli imaju snježno-šumsku klimu (sl. 3) (Jugoslavenska enciklopedija, 1985).

Umjereno topla vlažna klima (Cf) dominira područjem peripanonske Bosne i pod najvećim je utjecajem hladnog europskog sjeveroistoka i sibirске anticiklone. Podtip klime s toplim ljetima (Cfb) obuhvaća najveći dio nizinske sjeverne BiH, a južno od tog područja doline rijeka i krška polja. Podtip klime sa svježim ljetima (Cfc) imaju zone viših brda i nižih planinskih predjela u srednjoj Bosni. Zimi se snijeg zadržava prosječno 30 dana, a česte su ljetne nepogode uvjetovane pojavom tuče. Vjetrovi su rijetki i slabi, a najčešće su sjeverni i sjeveroistočni. Zbog male količine padalina (700 – 1500 mm) razvilo se poljodjelstvo, to je ujedno i najvažniji poljoprivredni prostor BiH.

Sredozemna klima uglavnom prevladava u niskoj Hercegovini. Razlikuju se tri podtipa: Csa (s vrućim ljetom), Csb (s toplim ljetom), Csc (sa svježim ljetom). Bliže Jadranskom moru ljeta su toplija i suša, a zime blaže i kišovitiše. Uobičajena je pojava da se zatvorene kotline niske Hercegovine ljeti jako zagriju. Tako dnevna temperature danima može doseći vrijednosti iznad 40 °C. Cijelo područje niske Hercegovine ima veliki broj sunčanih sati, a izražena je dominacija bure i juga. Ljeta su topla, a zime hladnije pa je mraz redovita pojava. Količina padalina se povećava prema unutrašnjosti, a iznosi između 1500 mm i 2000 mm godišnje. Snijeg je rijetka pojava.

Vlažnu snježno-šumsku klimu (Df) ima isprekidani pojas najviših predjela u BiH. Uglavnom to su planinska područja bosansko-hercegovačkog visokog krša (Vitorog, Cincar, Raduša, Zelengora, Bjelašnica, Maglić) i srednje Bosne (Jahorina, Treskavica, Prenj). Zimi je za kotline karakteristična temperaturna inverzija, odnosno hladan, teži zrak ukopa se na dnu kotlina, pa je u njima temperatura obično ispod nule, dok su istovremeno okolni planinski vrhovi topliji. Padaline su povećavaju s porastom nadmorske visine i od sjeverozapada prema jugoistoku. Vjetrovi nisu jaki, ali u proljeće je moguć topli fen koji za nekoliko sati otopi veliku količinu snijega, što za posljedicu ima bujanje rijeka i njihovo izlivanje iz korita. Bogatstvo šuma i prirodna ljepota

predispozicije su za razvoj rekreacijskog turizma, a zimi je na planinama razvijen zimski turizam (npr. Kupres, Vlačić, Jahorina, Bjelašnica).

Sl. 3. Klimatski tipovi u BiH Prema Köppenu

Izvor: Preuzeto iz Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009.

Geološka, petrografska, klimatska i vegetacijska raznolikost uvjetovale su veliki broj raznih tipova i vrsta tala u BiH (tab. 3). S obzirom na način hranjenja vodom, tla mogu biti automorfna (vodu dobivaju putem padalina) i hidromorfna (tla se vlaže i iz površinskih i podzemnih voda). Obje vrste tla mogu biti razvijene i nerazvijene.

Tab. 3. Vrste tala u BiH

	Tip tla	Obilježja	Područja
	Kamenjari	Nerazvijena vrsta tla	
	Rendzine	Humusom bogata tla	Okolica Livna, Kupresa, Han Pijeska, Sarajeva, Mostara

Automorfna tla	Crnice na vapnencu i dolomite	Plitka tla	Krš Jahorine, Bukovika, okolice Mostara
	Rankeri	Kisela tla	Prenj, Bjelašnica, Brotonje, Dubrave
	Smonice	Crna glinovita, plodna tla	Livanjsko, Tuzlansko, Nevesinjsko polje
	Smeđa tla na vapnenica i dolomitima		Prijelazni pojas iz Posavine u Dinaride
	Krška smeđa tla		Krška područja
	Kisela smeđa tla	Siromašna humusom	
	Žućkasta tla		Okolica Mostara
	Smeđa tla		Doline rijeka
	Podzoli	Siromašna tla	Okolica Sarajeva, dijelovi Posavine, Semberije, Lijevačka, Ivanjskog i Podrašničkog polja
	Crvenica	Siromašno tlo	Travnik, Sarajevsko polje, okolica Stoca, Čitluka i Mostara
Hidromorfna tla	Aluvijalna tla	Malo humusa	Na nanosima rijeka Neretve, Save, Drine, Bosne i Une
	Pseudogleji		Na riječnim nizinama i brežuljkastim područjima
	Tresetna tla		Plitka močvarna područja Hutova blata i Livanjskog polja

Izvor: Preuzeto iz Jugoslavenske enciklopedije, 1982.

Poljoprivredno značajna tla su rendzine nastale na mjestima na kojima je šumski pokrov iskrcen, smonice - vrlo plodna, ali slabo rasprostranjena tla i smeđa tla, dok je za Hercegovinu životno važna crvenica - povoljna za uzgoj duhana, vinove loze, voća i povrća. Smeđa kisela tla i podzoli, dodavanjem umjetnog gnojiva postaju funkcionalna pa se na njima često uzgaja krumpir, raž, ječam i zob. Na žućkastim tlima (u kombinaciji s klimom) u okolici Mostara uzgaja se vinova loza (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009).

Biljni pokrov BiH pod utjecajem je geografskog položaja i reljefne raščlanjenosti. Trajno zelena vegetacija česmine, cera i primorskog bora karakteristična je za nisku Hercegovinu, dok se dalje u unutrašnjosti javljaju hrast medunac i crnika. Čovjekovim djelovanjem nastala je makija, a negdje i goli krš. Nakon donošenja zakona o zabrani uzgajanja koza te uslijed migracije seoskog stanovništva u industrijske centre i u velikoj mjeri napuštanja poljoprivrede i stočarstva u poslijeratnom razdoblju, ove su se šikaraste šume počele obnavljati i širiti, ali još uvijek presporo da bi obnovile sloj tla koji su kiše i vjetrovi stoljećima odnosili. Poljoprivreda je danas ograničena na stočarstvo, a samo uz natapanje moguć je uzgoj voća, povrća i vinove loze.

Šumama su prekriveni planinsko-kotlinski i peripanonski prostori. Dio šuma pretvoren je u oranice ili pašnjake. Na nižim nadmorskim visinama nalazimo hrast lužnjak i kitnjak, johanu, jasan, cer i kesten (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009). Kestenove šume imaju veliko privredno značenje i nalazimo ih najviše na zemljištima sjeverozapadne Bosne, gdje se nastavljaju na veliko područje kestenovih šuma na Kordunu u Hrvatskoj. Šume hrasta lužnjaka najviše nalazimo uz obale Save, gdje se nastavljaju na "slavonske hrastove šume". Od 800 m n. v. počinju zajednice bukve, smrče, jele i bora. Ove su šume najprostranije i ekonomski najznačajnije, ali često pretjerano iskorištene.

Šume imaju gospodarsko značenje koje se ogleda u sječi drvne mase, uzgoju divljači, rekreaciji, ali je njihova osnovna funkcija proizvodnja kisika. Šumski kompleksi nastoje se zaštititi kroz institucije nacionalnih parkova (Kozara i Sutjeska), parkova prirode (npr. Hutovo blato, Blidinjsko jezero). Prirodni rezervat prašuma Perućica, prostor je prastare guste šume bukve, hrasta i četinar, jedinstven u Europi. Preintenzivno iskorištavanje šuma danas je uzelo maha. Eksploatacija bosansko-hercegovačkih šuma započela je u doba Austro-Ugarske Monarhije koja je otvarala pilane, a nastavila se u razdoblju komunističke Jugoslavije, kada se uz eksploataciju provodilo i pošumljavanje.

Uz šumsko bogatstvo Bosna i Hercegovina može se pohvaliti vodnim bogatstvom. Riječni tokovi u BiH hidrografski pripadaju sljevovima Crnog i Jadranskog mora. Njihova razvodnica nije točno određena jer su za krško, vodopropusno Dinarsko područje, karakteristične ponornice, kod kojih je otjecanje i površinsko i podzemno. Smatra se da se ona proteže na liniji Plješivica – Lebršnik (iznad Gatačkog polja), pa sukladno tome crnomorski slijev odvodnjava 70 % teritorija BiH, dok jadranski odvodnjava 30 % površine BiH (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009).

Rijeka Sava odvodnjava sve vode BiH koje pripadaju crnomorskom slijevu. Režim protoka Save je alpski nivalno-pluvijalni samo u izvorišnim pritocima Savi Dolinki i Savi Bohinjki, čijim spajanjem nastaje rijeka Sava. Nizvodno Sava ima peripanonski pluvijalno-nivalni režim (postaje Podsused, Zagreb, Jasenovac), koji se u srednjem toku mijenja u panonski pluvijalno-nivalni režim (postaja Županja) (Orešić i dr., 2017). Često poplavljuje okolno područje pa se uz njezine obale moraju graditi nasipi. Plovna je do Jasenovca što je u prometnom pogledu slabo iskorišteno (Brčko je jedino značajnije riječno pristanište). Najzapadniji pritok Save u BiH je Una sa Sanom. Una obiluje slapovima koji se stvaraju na sedrenim barijerama, a oni se posljednjih godina

organiziranjem raftinga turistički valoriziraju. Na Uni kraj Bihaća nalazi se HE Slapovi na Uni. Vrbas, drugi pritok Save, uglavnom se gospodarski valorizira. Na Vrbasu su izgrađene HE Jajce II i Bočac, a na njegovom pritoku Plivi HE Jajce I. Sljedeći pritok Save je rijeka Bosna. Izvire u podnožju Igman planine gdje nastaje iz više krških vrela. U gornjem i srednjem toku stvara kompozitnu dolinu, a u donjem je dijelu tipična nizinska rijeka. Drina je najveći pritok Save. Zbog svoje prozirnosti, zelenkaste boje i drugih pejzažnih obilježja ima izvrsne uvjete za splavarenje i rafting. Na Drini su izgrađene hidroelektrane Zvornik, Bajina Bašta i Višegrad.

Područje koje pripada jadranskom slijevu u najvećoj mjeri zahvaća teritorij Hercegovine, ali se na sjeverozapadu uvlači duboko u Unsku krajinu. Površinske vode su rijetkost, tek je Neretva cijelim svojim tokom površinska rijeka. Takav režim otjecanja ima za posljedicu oskudicu vode, koja se najbolje očituje u vegetaciji, ali i u tradicionalnoj arhitekturi toga kraja. Zimi su poplavljena mnoga krška polja diljem Hercegovine. Ondje su već izgrađene neke akumulacije (npr. Posušje).

Neretva izvire podno Zelengore, u gornjem i srednjem toku stvara kompozitnu dolinu, a deltom se ulijeva u Jadransko more kod Ploča. Močvarnost delte počela se kontrolirati uređivanjem zemljišta karakterističnim izmjeničnim kanalima i suhim površinama, pa je delta postala područje na kojem postoje mogućnosti za tri žetve na godinu. Izgrađene su HE Jablanica, Salakovac, Grabovica i Mostar, a iskorištava se i turističke svrhe. Najveći pritok Neretve je rijeka Rama.

Zbog tektonike i reljefnih karakteristika BiH ima obilje izvora i vrela, koji su rasprostranjeni na prostoru cijele države, a najčešći su na krškom području. Mnogi su izvori mineralni (Kiseljak, Kakanj, Fojnica, Donji i Gornji Vakuf itd.), dok su najveća termalna vrela u Kraljevoj Sutjesci, Olovu, Fojnici, Gradačcu, Tesliću i Sarajevu (Ilidža). Vode Kiseljaka i mineralno-termalne vode upotrebljavaju se kao mineralna voda za piće i kao ljekovite vode u lječilištima.

Primjetno je da fizičko-geografski faktori djeluju na nižoj hijerarhijskoj razini od državne, tj. najčešće utječu na prostorni identitet na regionalnoj ili lokalnoj razini. Fizičko-geografski faktori uvjetuju prirodne procese u kojima se razvio prostorni identitet. Naravno, njihov utjecaj gledamo u međudjelovanju s drugim faktorima i drugim procesima.

2.2. Historijsko-geografski razvoj Bosne i Hercegovine

U faktore koji uvjetuju povijesne procese ubrajamo zajednicu, društvo, prostor, vrijeme, prostorno-vremenski kontinuum, djelatnosti, umjetnost, kulturu, religiju, znanost, ratove, revolucije itd. (Šterc i Komušanac, 2014). Bosna i Hercegovina je država triju naroda i religija, po čemu je prepoznatljiva u svijetu. Uz Albaniju i Kosovo, europska je država u kojoj postoji znatan udio muslimanskog stanovništva. Religija i kultura utjecale su na djelatnosti, naselja, pa čak i demografske navike stanovništva, o kojima će više biti riječ o sljedećem poglavlju. Kratak historijsko-geografski pregled razvoja BiH argumentira uzročno-posljedične veze između ovih faktora i način na koji su oni utjecali na formiranje prostornog identiteta stanovništva.

Dokazi naseljenosti bosanskohercegovačkog prostora u prapovijesti su naselja iz doba paleolitika pronađena u okolici Odžaka, Makljenovca i Dervente. U neolitiku se naselja lociraju duž rijeke Bosne i njezinih sjevernih pritoka, te na području Hercegovine. Za bakreno i brončano doba karakteristična su naselja na brdima (gradinska naselja, sahranjivanje pod tumulima). Brojni predmeti od željeza ukazuju na bujan život ilirskih plemena Mezeja (sjeverozapadna Bosna), Oserijata (središnja i istočna Bosna), Breuka (bosanska Posavina), Japoda (okolica Bihaća), Desidijata (središnja Bosna), Delmata (jugozapadna Bosna), Autarijata (istočna Bosna), Daorsa (istočna Hercegovina i obale Neretve) na prostoru Bosne i Hercegovine i njihovu trgovinu s Grčkom i grčkim naseljima u južnoj Italiji. Posebno se to odnosi na istočnu Hercegovinu gdje je najranije započela uporaba grčkog pisma i prihvaćanje elemenata grčkih vjerovanja (Jugoslavenska enciklopedija, 1986). Nakon rimskih osvajanja ovih prostora, u prvom stoljeću prije Krista, započinje proces romanizacije, pri čemu latinski zamjenjuje grčki jezik i elemente grčke kulture, ali te promjene nisu značajno utjecale na etničku sliku na ovim prostorima.

Nakon što su Rimljani konačno pokorili ilirska i keltska plemena 33. godine pr. Kr., uspostavili su provinciju Ilirik, čija je granica bila na Dunavu. Nakon podjele Rimskog Carstva 395. godine sve su provincije pripale Zapadnom Rimskom Carstvu. To je doba širenja kršćanstva, ali i orijentalnih religija zbog useljavanja s Istoka. Gradnja cesta, dodjela autohtonom pučanstvu građanskih prava i gradske autonomije, podizanje vojnih utvrda i logora, karakteriziraju rimsku vlast na bosanskohercegovačkom prostoru. Nakon njegove propasti na ovo područje dolaze Ostrogoti, Germani, Avari i ostale azijske grupe, a od 7. stoljeća Slaveni, čije će prisustvo ostaviti neizbrisiv trag u etničkoj strukturi naroda BiH, jer se od tada na ovom teritoriju oblikuju slavenske

narodnosti. U početku su Slaveni prihvatili bizantsku kulturu i kršćanstvo, a njihovi su vladari često bili vazali Bizanta i ratovali su u njegovu korist protiv bugarskih i makedonskih vladara.

Prvo spominjanje imena Bosna u povijesnim izvorima potječe iz 10. st. u djelu “O upravljanju Carstvom” Konstantina VII. Porfirogeneta. Spominje se mala oblast Boson oko gornjeg toka rijeke Bosne, ali točno podrijetlo imena Bosna nije sa sigurnošću utvrđeno. “Imenom Bošnjaniin označuje se pripadništvo zemlji – državi, dok su imena Hrvat i Srbin prevladala kao plemenska imena i spominju se već od 8. stoljeća” (Jugoslavenska enciklopedija, 1986, 226). Tijekom sljedeća dva stoljeća ime Bosna proširilo se na neke dijelove današnje Hrvatske, Raške i Huma, bosansko plemstvo ujedinilo je Bosnu u državnu cjelinu na čelu s banom ili kraljem, a ime Bosna prisutno je i u crkvenim nazivima Crkva bosanska i njenih pristaša Bošnjana.

Za vrijeme banovanja Kulina (1180. – 1203.) ne zna se točno je li Bosna bila samostalna zemlja, ili u vazalnom odnosu s hrvatsko-ugarskim kraljem. Ban Kulin bio je pod optužbom Rimokatoličke crkve da štiti, po njihovom mišljenju, krivovjerne krstijane koji su u to vrijeme živjeli u samostanima i služili se crkvenoslavenskim jezikom na misama. Hrvatsko-ugarski vladari su često na papin poticaj poduzimali vojne pohode protiv bosanskih krstijana, ali uglavnom bezuspješno jer su se oni u sljedećih 30 godina proširili i ojačali, a paralelno je ojačala i država i njezina vlastela – feudalci, koji su postali nositelji otpora Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu i papinim zahtjevima. Ipak, na teritoriju Bosne nije se ostvarila unutarnja vjerska, državna i društvena homogenizacija (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009). Na koncu je hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. uspio svladati otpor Bosanaca, podijeliti područje na nekoliko oblasti i proganjati heretike.

Tijekom 13. stoljeća hrvatsko-ugarskim kraljevima slabi vlast, kako na području Hrvatske, tako i na području Bosne. Hrvatski velikaši šire utjecaj iz Hrvatske na zapadnu Bosnu i Hum, posebno se to odnosi na knezove Bribirske (Šubiće). Njima su se nastojali suprotstaviti Kotromanići (Stjepan I. i II.), namjesnici hrvatsko-ugarskih kraljeva, koji su vještim političkim pregovorima (podržavajući ponekad hrvatsko-ugarske kraljeve, a ponekad Šubiće) i ženidbama uspjeli zavladatai prostorom od Save do mora i od Cetine do Drine (sl. 4). Za vrijeme bana Stjepana II. Kotromanića u Bosni se snažno razvila trgovina, obrt i rudarstvo (rudnici željeza, olova i srebra), te politička moć bosanskih banova i vlastele. Bosanska država najveći je teritorij doživjela za vrijeme kralja Tvrtka I. Kotromanića (prvi bosanski kralj, okrunjen 1378. godine u samostanu u Milama kraj

Visokog), kada se Bosna proširila na Kotor, Split, Šibenik, Trogir, te na područje od Knina do Zemunika s otocima Bračom i Hvarom (sl. 4) (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009). Vlast Tvrtka Kotromanića obilježile su još dva procesa: porast snage i ugleda Crkve bosanske i prve provale Osmanlija. Sljedeće je stoljeće bosansku državu obilježila česta smjena dinastija i slabljenje središnje kraljevske vlasti, a posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, Osmanlije su pogubile 1463. godine, kada je prestalo postojati Bosansko Kraljevstvo.

Sl. 4. Bosanskohercegovački prostor od 12. do 14. stoljeća

Izvor: URL 3.

Hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin u snažnim je protunapadima na Osmanlije dio bosanske države stavio pod svoju vlast, kao dio obrambenog sustava. Nakon njegove smrti Osmanlije su prodirali sve sjevernije i zapadnije, a osvojena su područja organizirali u upravno-teritorijalne jedinice sandžake (Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Požeški, Krčko-lički, Pakrački i Bihački), koji su bili dio još veće vojno-upravne jedinice – Bosanskog pašaluka (sl. 5).

Sl. 5. Bosanski pašaluk (ejalet) krajem 16. i početkom 17. stoljeća

Izvor: URL 4.

Osmansko Carstvo donijelo je novi etnički, duhovni i kulturni utjecaj na novoosvojene prostore. Od tada počinje formiranje suvremene etničke slike Bosne i Hercegovine koja se zadržala do danas. U ranijoj povijesti religija nije imala veći utjecaj na etničku sliku, ali od osmanskih osvajanja počinje imati vodeću ulogu u formiranju narodnosti Bosne i Hercegovine (Jugoslavenska enciklopedija, 1986). Način i brzina provođenja islamizacije u Bosni i Hercegovini nedovoljno je istražena, a najpouzdaniji izvor informacija su osmanske porezne knjige – defteri, u kojima je narod razvrstan po vjerskoj pripadnosti i imovini. Defteri pokazuju da se islam postupno širio na stanovništvo, a ne odmah po osvajanju bosanskog prostora, kako je uvriježeno mišljenje, te da su muslimani postali apsolutna većina tek sredinom 16. stoljeća (Filipović, 2005). Muslimani su se od ostalog slavenskog stanovništva u BiH razlikovali po političkom (vojna služba) i ekonomskom položaju (nisu plaćali porez), te religiji i svim onim sferama života na koje religija ima znatan utjecaj. Bez obzira na te razlike nisu se smatrali Turcima: “Bošnjaci su orijentalnu i islamsku kulturu smatrali svojom, iako nikada nisu izgubili svoj narodni identitet i materinski jezik, kao i osjećaj nepovjerenja prema glavnim nositeljima osmanske vlasti. Zadržali su osjećaj zajedništva s ostalim vjerskim skupinama s kojima su imali isto etničko porijeklo i jezik.” (Filipović, 2007,

117). Često se tvrdi da je islamizacija bila posljedica masovnog preobraćanja pripadnika Crkve bosanske na islam. No, to nije točno, budući da je više puta dokazano da se Crkva bosanska ugasila prije dolaska Turaka. Svakako je njezina slaba organizacija i nadmetanje s Katoličkom crkvom utjecalo na slabiji utjecaj na stanovništvo i lakši prelazak na islam. Uz ovaj, glavnim razlogom prelaska na islam, smatra se poboljšanje ekonomskog ili društvenog položaja stanovništva, tj. izbjegavanje plaćanja poreza za nemuslimane – harača. Često se znalo dogoditi da narod formalno prijeđe na islam, ali i dalje prakticira kršćansku vjeru. Zabilježeni su i brojni slučajevi izmiješanosti običaja karakterističnih za kršćanstvo s muslimanskim pa u jednom zapisu stoji: “do podne Ilija, od podne Alija” (Filipović, 2005).

Osmansko Carstvo bilo je relativno tolerantno prema katolicima i pravoslavicima, jer je vladarima bilo bitno da novoosvojena područja uklope u svoju organizaciju vlasti, a ne da im oduzmu ime, vjeru i jezik (Jugoslavenska enciklopedija, 1986). Hrvatski etnos formirao se pod utjecajem katoličanstva i povezanosti za teritorij BiH, koji je hrvatski narod naseljavao još od 8. stoljeća. Ovisno o vladaru, podizani su ili zatvarani samostani, npr. 1464. godine sultan Mehmed II. bosanskim je franjevcima dao pismeno jamstvo o poštivanju mira i slobode vjeroispovijesti, dok su u istočnoj Bosni u 16. st. samostani pretvarani u džamije. Važnu ulogu u jačanju hrvatske narodne svijesti imali su franjevci. Pravoslavna crkva bolje je prolazila od katoličke, jer je katolička bila službena crkva najvećeg osmanskog neprijatelja – Habsburške Monarhije, ali i Venecije. U trenutku osmanskog zauzimanja BiH, u njoj su pravoslavne vjeroispovijesti bili Srbi i slavenizirani Vlasi. Vlasi su se tijekom osmanske vlasti asimilirali u srpski etnos, a valja napomenuti da su oni zbog svoje vojne službe ponekad imali povlastice od turskog sultana u odnosu na ostalo stanovništvo (Jugoslavenska enciklopedija, 1986). Formiranju srpske narodne svijesti, nesumnjivo najviše je pridonijela pravoslavna crkva, zatim stav ruskog cara Petra Velikog prema Srbiji i formiranje susjedne Kneževine Srbije. Od tada bosanski Srbi imaju sve veće težnje za samostalnost i sudjeluju u podizanju brojnih buna protiv osmanske vlasti.

Osim tri većinska naroda u BiH primjetan udio čine Židovi koji se tu naseljavaju sredinom 16. stoljeća, nakon progona iz Španjolske, i Romi koji se postupno doseljavaju od 15. stoljeća.

Civilizacijski doprinos Osmanskog Carstva odrazio se na razvoj gospodarstva. To je vrijeme gradnje džamija, ali i ostalih vjerskih objekata, prijevoda bošnjačkih književnih djela na druge jezike, nastajanja rječnika, procvata gradova, osobito poslovnih zona u kojima su se nalazile

zanatlijske čaršije za proizvodnju kože, brašna, platna; zlatare, knjigovežnice, mlinovi, gradnja infrastrukture – vodovoda, hamama, mahala itd. Inačica feudalnog sustava Osmanskog Carstva naziva se timarsko-spahijski sustav. Zemljoposjednici (spahije) dobivali bi feudalni posjed (timar) na korištenje, a zauzvrat bi morali obavljati vojnu službu. Vlasnik timara je sultan, a posjed nije bio nasljedan sve do Sisačke bitke 1593. godine, kada se željela osigurati egzistencija obiteljima poginulih spahija. Od tada timar postaje nasljedan i naziva se odžakluk timar. Ovaj je slučaj u Osmanskom Carstvu karakterističan samo za Bosanski pašaluk.

Osmansko je Carstvo u 19. stoljeće ušlo s nesređenim vanjskim i unutrašnjim prilikama. Gospodarska kriza uzrokovala je nezadovoljstvo vojnih staleža u Bosni i pojačala autonomaško raspoloženje prema Carigradu. Godine 1875. ustanak kršćana iz Hercegovine postupno se proširio na ostatak Bosne, uvukao u rat Srbiju i Crnu Goru, te Rusiju. Berlinskim kongresom 1878. godine, Austro-Ugarskoj Monarhiji priznato je pravo da zaposjedne BiH i upravlja njome, pridržavajući suverenitet sultanu, a 1908. godine službeno ju je anektirala.

Za vrijeme austro-ugarske vladavine (1878. – 1918.) došlo je do velikih društvenih promjena: slabi utjecaj muslimanskih feudalaca, raste utjecaj stranog kapitala, grade se škole, željeznice, ceste radi povezivanja s Europom, grade se industrijska poduzeća na temelju iskorištavanja sirovina, javlja se sloj radništva dok seljaci postaju sve nezadovoljniji. Udio muslimana u ukupnom stanovništvu stagnira, a raste udio pravoslavaca i katolika (tab. 4), osim toga zaoštravaju se nacionalni odnosi između Srba, Hrvata i Bošnjaka (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009). Austrougarska vlast željela je ojačati svoj utjecaj u Bosni preuzimajući kontrolu vjerskih i crkvenih zajednica, te je prisiljavala Hrvate i Srbe da se odreknu svog nacionalnog identiteta i postanu Bosanci katoličke i pravoslavne vjere. Početkom 20. stoljeća osnovano je nekoliko vjerskih, kulturnih i političkih zajednica muslimana i Hrvata. Godine 1909. muslimansko stanovništvo uspjelo je ostvariti vjersku samostalnost, 1910. godine osnovan je Bosanski sabor, koji je donosio odluke uz odobrenje austrougarskih vlasti, a 1911. godine, u Saboru su se hrvatski i bosanski zastupnici ujedinili u Hrvatsko-muslimanski blok protiv agresivne srpske politike (Muradbegović, 2015). Nakon atentata Gavrila Principa na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda, BiH je ušla u Prvi svjetski rat na strani Austro-Ugarske Monarhije, iako su se vodeći bošnjački političari u državi i emigraciji pripremali za ujedinjene s ostalim južnoslavenskim zemljama u zajedničku državu.

Tab. 4. Stanovništvo Bosne i Hercegovine u razdoblju od 1879. do 1910. godine

Godina	muslimani	%	pravoslavci	%	Katolici	%	Židovi	%	Ukupno
1879.	448 613	38,7	496 485	42,9	209 391	18,1	3 675	0,3	1 584 164
1885.	492 710	36,9	571 250	42,8	265 788	19,9	5 805	0,4	1 336 091
1895.	548 632	35,0	673 246	42,9	334 142	21,3	8 213	0,5	1 568 092
1910.	612 137	32,2	825 418	43,5	434 061	22,9	11 868	0,6	1 898 044

Izvor: preuzeto iz Muradbegović, 2015.

Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, a kasnije Kraljevina Jugoslavija, bila je unitarna, strogo centralizirana država, a od 1929. godine podijeljena na banovine. Teritorij BiH podijeljen je i spojen s drugim jugoslavenskim zemljama. Gospodarstvo je bilo zaostalo, stopa pismenosti vrlo niska, a kulturni život ovisio je o kulturno-prosvjetnim društvima i udrugama koje su se temeljile na vjerskoj i nacionalnoj osnovi (npr. Gajret kod muslimana). Nacionalna heterogenost uzrokovala je političku rascjepkanost i nacionalne suprotnosti. Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO), na čelu s Mehmedom Spahom, zastupala je interese Bošnjaka u Kraljevini. Bošnjaci nisu priznati kao konstitutivni narod, i iako je država bila unitarna gdje je nacionalnost naroda jedinstvena (Jugoslaveni), Srbi su smatrali da su Bošnjaci Srbi islamske vjeroispovijesti, a Hrvati da su Bošnjaci Hrvati islamske vjeroispovijesti (Jugoslavenska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009).

Napeta situacija u državi pokušala se riješiti ustupkom Hrvatima i Hrvatskoj seljačkoj stranci – najjačoj opoziciji centralističke vlade, stvaranjem Banovine Hrvatske 1939. godine, koja je obuhvaćala 30 % teritorija današnje BiH (kotareve Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica, dakle dio teritorija BiH s većinskim hrvatskim stanovništvom) (sl. 6). Banovina Hrvatska bila je autonomna teritorijalna jedinica unutar Kraljevine Jugoslavije, stepenica ka potpunoj neovisnosti hrvatskoga naroda, ali kratkog vijeka, budući da je vrtlog Drugog svjetskog rata zahvatio i prostor današnje BiH (Hrvatska enciklopedija, n. d.)

Sl. 6. Banovina Hrvatska

Izvor: URL 5.

Njemačka je brzo okupirala Kraljevinu Jugoslaviju i osnovala marionetsku državu NDH, u čiji je sastav potpuno ušla Bosna i Hercegovina. NDH je bila podijeljena na interesne zone Njemačke i Italije, a demarkacijska linija koja je razdvajala njihove interese kretala se na potezu od Gline, prema Sanskom Mostu, Donjem Vakufu, Sarajevu i Ustipračići. Ustaška je vlada smatrala da je BiH, u povijesnom i državnopravnom smislu hrvatska zemlja, dok je Bošnjake smatrala Hrvatima islamske vjeroispovijesti.

Muslimanski političari, nespremni i dezorijentirani, s oduševljenjem su pozdravili proglašenje NDH, smatrajući da će unutar nove države dobiti najprije autonomiju, a kasnije i samostalnost. Nakon početnog prihvaćanja, počeli su se suprotstavljati vladi NDH, a to su učinili i Srbi, koji od

početka nisu prihvaćali novu vlast jer su bili na izravnom udaru ustaške vlade, osim toga, smatrali su BiH jednom od srpskih zemalja. Veliki otpor vladi NDH ubrzo su pružili i sami Hrvati uviđajući njen genocidni karakter (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009). Antifašistički pokret čiji su nositelji bili partizani, na čelu s Komunističkom partijom Jugoslavije i Titom brzo se proširio po čitavoj BiH. Već 1943. godine, nakon što je većina teritorija bila oslobođena od okupacijskih vlasti, stvoreno je Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH), koje je izglasalo buduće federativno uređenje Jugoslavije, u kojoj će BiH biti ravnopravna federalna jedinica. ZAVNOBiH je pretvoren u Narodnu skupštinu, a 28. travnja 1945. godine sastavljena je prva vlada BiH u Sarajevu (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009).

Nova Jugoslavija stvorena je kao socijalistička federativna republika. Nakon Drugog svjetskog rata BiH je bila potpuno razorena država, s otprilike pola milijuna žrtava, gospodarstvo je bilo uništeno, a zaposlenost niska. U razdoblju od 1951. do 1961. godine zabilježen je intenzivan gospodarski razvoj na načelima socijalističke robne proizvodnje, a promjene su bile vidljive i na područjima društvenog života – u znanosti, umjetnosti, sportu, kulturi (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009). Narodi i narodnosti svoja suverena prava ostvarivali su u republikama i pokrajinama. “Republici BiH u okviru FNRJ, odlukom njezinog naroda zajamčeno je da njihova zemlja zajednica zbratimljenih naroda, jer nije ni srpska, ni hrvatska ni muslimanska. Međutim, u prvih dvadeset godina jedino Bošnjaci u FNRJ nisu imali pravo na uporabu svoga bošnjačkog imena kojeg su povijesno koristili u osmanskoj i austro-ugarskoj državi. Donošenjem prvog Ustava FNRJ, u Skupštini Jugoslavije nije uvažen prijedlog bošnjačkog zastupnika Husage Čišića za uvođenje šeste baklje u grb FNRJ. Tek od 1971. godine, prilikom ustavnih promjena u SFRJ, u dogovoru s Titom, Bošnjacima je omogućena konstitutivnost kompromisnim rješenjem da svoj nacionalni identitet mogu izraziti kao Muslimani (s velikim slovom M). Dakle, u nastojanjima za postizanjem bošnjačkog nacionalnog identiteta Muslimani, koji su dotada priznati kao vjerska zajednica, 1971. godine pod istim nazivom – Muslimani – priznati su kao dio konstitutivnog naroda SFRJ. Tom prigodom, Hamdija Pozderac, predsjednik predsjedništva BiH, svjestan da još uvijek nije pogodno ozračje za promjene, izjavio je: “Ne daju bosanstvo, nude muslimanstvo.. Da prihvatimo i to što nude, makar i pogrešno ime, ali ćemo otvoriti proces.” (Muradbegović, 2015, 30).

Nakon smrti Josipa Broza Tita, Jugoslaviju je zahvatila gospodarska, međurepublička i međunacionalna kriza. Republike se nisu mogle dogovoriti oko budućeg uređenja države. Srbija i Crna Gora zagovarale su centralističko uređenje, Slovenija i Hrvatska konfederalističko, a Makedonija i BiH ostajanje u federalnoj Jugoslaviji (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009). U Bosni i Hercegovini uoči izbijanja rata, najveći broj stanovnika bili su Muslimani, potom Srbi, pa Hrvati (tab. 5). Njihovi su se međusobni odnosi nakon prvih višestranačkih izbora u Jugoslaviji 1990. godine zaoštrili. U BiH je najviše mjesta u Skupštini SRBiH osvojila Stranka demokratske akcije (87) na čelu s Alijom Izetbegovićem, potom Srpska demokratska stranka (71) na čelu s Radovanom Karadžićem, a najmanje Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (45) na čelu s Davorinom Perinovićem. „Srpska demokratska stranka otvoreno je radila na razbijanju BiH, potpomognuta vojno i politički iz Srbije, s ciljem njezinog priključenja Velikoj Srbiji.“ (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009, 342).

Tab. 5. Etnička struktura stanovništva BiH 1991. godine

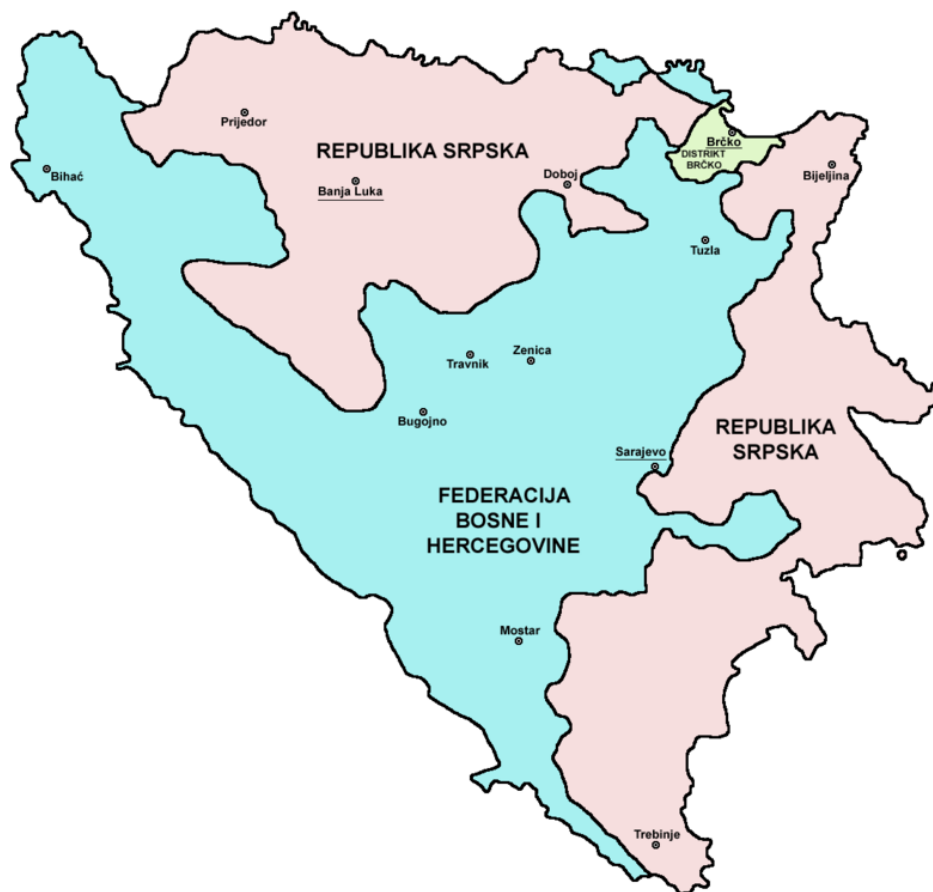
Narod	Broj	Udio (%)
Muslimani	1 902 956	43,47
Srbi	1 366 104	31,21
Hrvati	760 852	17,38
Jugoslaveni	242 682	5,54
Nacionalno neopredijeljeni	14 585	0,33
Ukupno	4 287 179	100,00

Izvor: preuzeto iz Muradbegović, 2015.

Otvoreni rat u BiH započinje početkom listopada 1991. godine, kada je napadnuto većinski hrvatsko selo Ravno u istočnoj Hercegovini. Nekoliko dana nakon toga srpski političari u BiH bojkotiraju rad Skupštine, napuštaju je i proglašavaju Republiku Srpsku. Bosanski Srbi su uz pomoć Jugoslavenske narodne armije u godinu dana zauzeli 70 % teritorija BiH, a Sarajevo se nalazilo pod blokadom od ožujka 1992. do veljače 1996. godine. Muslimani i Hrvati uspješno su surađivali protiv agresora unutar Hrvatskog vijeća obrane (HVO-a) do početka 1993. godine, kada između njih počinju izbijati nesuglasice oko budućeg uređenja BiH. Nesuglasice su prerasle u vojni sukob u proljeće 1993., između HVO i Armije BiH, na području srednje Bosne i Hercegovine. Sukobi su završeni sklapanjem Washingtonskog sporazuma u ožujku 1994. godine,

čime je obnovljena hrvatsko-muslimanska suradnja i osnovana hrvatsko-bošnjačka Federacija BiH (Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, 2009).

Rat u BiH nastavio se do potpisivanja mirovnog sporazuma u Daytonu, 20. studenoga 1995. godine. Do tada su srpske vojne snage učinile brojne zločine nad civilima, a jedan od najtežih su genocid u Srebrenici i Žepi, koje su u to vrijeme bile “zaštićene” zone UN-a. Teritorij BiH na kraju su zajedničkim snagama oslobodile Armija BiH, Hrvatsko vijeće obrane i vojska Republike Hrvatske. Daytonskim sporazumom BiH je priznat suverenitet i teritorijalni integritet, te podjela na dva politička entiteta: bošnjačko-hrvatski nazvan Federacija Bosne i Hercegovine, koji je obuhvatio 51 % teritorija, i Republika Srpska sa 49 % teritorija. Grad Brčko proglašen je neutralnim distriktom, pod središnjom vlašću međunarodne zajednice (sl. 7). Daytonskim sporazumom potvrđena je odluka Prvog bošnjačkog sabora održanog 27. i 28. rujna 1993. godine u bombardiranom Sarajevu, koja se odnosila na promjenu nacionalnog imena Muslimani u povijesno etničko ime Bošnjaci za pripadnike muslimanskog naroda u domovini Bosni i Hercegovini, uz pripadajući bosanski jezik kojim Bošnjaci govore (Muradbegović, 2015).

Sl. 7. Podjela Republike Bosne i Hercegovine na dva entiteta 1995. godine

Izvor: URL 6.

Dakle, proces formiranja triju naroda u BiH započinje dolaskom Osmanlija na ovo područje. Proces formiranja bio je postepen, a konačno je formiran sredinom 19. stoljeća pod utjecajem brojnih spomenutih čimbenika, ali nesumnjivo je da je religija imala presudan utjecaj u tome. Danas kada su nacionalnosti oblikovane, religija i svi čimbenici koji iz nje proizlaze imaju ulogu “održavanja” tih narodnosti. Nakon posljednjeg rata kao čimbenik koji snažno utječe na identitet triju naroda u Bosni ističe se podjela države na dva entiteta i sukobi koji iz toga proizlaze, djelujući tako na promjenu etničke strukture u entitetima (tj. etničku homogenizaciju u entitetima).

2.3. Društveno-geografska obilježja Bosne i Hercegovine

Stanovništvo, naselja, promet, gospodarstvo, trgovina, kultura, promet, politika geografski su faktori koji uvjetuju društvene procese u prostoru (Šterc i Komušanac, 2010). Neki od ovih faktora utjecali su na rat u Bosni i Hercegovini. Rat je utjecao na broj stanovništva, njegovu dobno-spolnu i ekonomsku strukturu, na narodnosni razmještaj i slabljenje gospodarstva. Snažno je utjecao na politički sustav vlasti, koji je nakon rata snažno nacionalistički, kod sva tri konstitutivna naroda. Podjela na dva entiteta dodatno je utjecala na gospodarsku i političku situaciju u državi pa danas BiH funkcionira kao “država u državi”. To je jedan od procesa u kojima se oblikovao identitet stanovništva BiH i po čemu je ona prepoznatljiva u svijetu.

Prema Popisu stanovništva 2013. godine, BiH ima 3 531 159 stanovnika, od čega u Federaciji živi 2 219 220 stanovnika (62,85 %), a u Republici Srpskoj 1 228 423 stanovnika (34,79 %) (Popis stanovništva, 2013). Važno je napomenuti da Republika Srpska nije prihvatila Popis 2013. godine kao valjan, smatrajući da gotovo 200 000 osoba koje su na popisu ne bi trebale biti prihvaćene jer trajno žive i rade u inozemstvu, te se na taj način želi umjetno povećati broj Bošnjaka u ukupnom udjelu stanovništva.

Prvi popis stanovništva na području BiH izvršila je osmanska vlast 1851. godine, ali budući da se do ukupnog broja stanovnika došlo nepouzdanim metodama, taj popis treba uzeti s rezervom. Za vrijeme austrougarske i jugoslavenske (Kraljevine Jugoslavije i FNRJ) vlasti zabilježen je blag, ali stalan porast broja stanovnika, osim u međupopisnom razdoblju 1910. – 1921. godina, što je posljedica Prvog svjetskog rata. U međupopisnim razdobljima nakon Drugog svjetskog rata prosječna godišnja promjena broja stanovnika bila je visoka, zbog visokog prirodnog prirasta, tj. BiH se tada nalazila na početku demografske tranzicije (visoke stope rodnosti, opadajući mortalitet). U međupopisnom razdoblju 1981. – 1991. godina prosječna godišnja promjena broja stanovnika bila je blago pozitivna. Naime, stope nataliteta i mortaliteta bile su niske (smanjenjem stopa mortaliteta povećavao se udio starog stanovništva), a povećalo se i iseljavanje iz zemlje. Blaga pozitivna prosječna godišnja promjena rezultat je demografske inercije (povezanost između dobne strukture, odnosno volumena fertilnog kontingenta i budućeg kretanja stanovništva) iz prethodnih desetljeća (Demografske i etničke promjene u BiH, 2017). Prema posljednjim rezultatima Popisa 2013. registrirano je 845 874 manje stanovnika nego 1991. godine, pa prosječna godišnja promjena broja stanovnika iznosi -1 (tab. 6) (Demografske i etničke promjene u BiH, 2017). Rezultat je ovo izravnih ratnih gubitaka (procjenjuje se 160 000 poginulih), prisilnih

migracija (1,2 milijuna izbjeglica), smanjenog nataliteta u ratnim godinama, malog broja povratnika u domovinu, nastavak iseljavanja nakon rata i stalnog pada stope nataliteta u uvjetima društveno-ekonomske tranzicije.

Tab. 6. Kretanje broja stanovnika Bosne i Hercegovine od 1879. do 1981. godine

Godina popisa	Broj stanovnika	Porast ili pad u %	Prosječna godišnja stopa rasta ili pada
1879.	1 158 164	-	-
1885.	1 336 091	15,4	2,4
1895.	1 568 092	17,4	1,6
1910.	1 898 044	21,0	1,2
1921.	1 890 440	-0,4	-0,04
1931.	2 323 555	22,9	2,1
1948.	2 565 277	10,4	0,6
1953.	2 847 459	11,1	2,1
1961.	3 277 948	15,1	1,8
1971.	3 746 111	14,3	1,5
1981.	4 124 256	10,1	1,4
1991.	4 377 033	6,1	1,0
2013.	3 531 159	-19,3	-1,7

Izvor: *Jugoslavenska enciklopedija*, 1982; Demografske i etničke promjene u BiH, 2017.

Što se tiče prirodnog kretanja stanovništva, do 1961. stopa prirodne promjene bila je visoka (24 ‰), a od 1961. godine u BiH započinje demografska tranzicija pa se stopa prirodne promjene smanjuje. Negativna prirodna promjena 1996. godine posljedica je smanjenog nataliteta i povećanog mortaliteta za vrijeme rata. Nakon rata prirodna promjena polako se povećavala jer se djelomično vratilo reproduktivno stanovništvo, međutim od 2009. negativni predznak prirodne promjene je kontinuiran, raste, a prema posljednjem Popisu 2013. godine iznosi -1,2 (tab. 7). Ukupna stopa fertiliteta (TFR), tj. prosječan broj djece po ženi u fertilnoj dobi (15 – 49 godina), od 1960. godine do danas doživljava stalan pad, a prema posljednjem Popisu iznosi 1,27 djece po ženi, što je daleko ispod kritične vrijednosti od 2,1 djece po ženi, potrebnih za jednostavnu reprodukciju.

Tab. 7. Kretanje stopa rođenih, umrlih i prirodnog prirasta u Bosni i Hercegovini od 1953. do 2013. godine

Godina	Stopa nataliteta	Stopa mortaliteta	Stope prirodne promjene
1953.	38,5	14,4	24,1
1961.	32,5	8,9	23,9
1971.	22,0	6,6	15,4
1981.	16,5	5,9	10,6
1991.	14,8	7,0	7,8
1996.	7,9	15,4	-7,5
2001.	12,9	8,0	4,9
2013.	9,08	10,1	-1,2

Izvor: *Jugoslavenska enciklopedija 1985.*; *Revidirani osnovni dokument koji predstavlja dio izvještaja države članice Bosne i Hercegovine*, 2010.

Migracijska obilježja Bosne i Hercegovine najviše su povezana s ekonomskim i ratnim zbivanjima u zemlji. Unutarnje migracije karakterizira odlazak mladog stanovništva sa sela u gradove, odnosno velika industrijska središta (Sarajevo, Banja Luka, Zenicu, Tuzlu, Mostar) i to najviše iz područja zapadne i južne BiH. Ovaj je proces započeo nakon komunističkog preuzimanja vlasti, kada zbog jačeg razvoja industrije u gradovima i loše agrarne politike dolazi do snažnije urbanizacije. Također, bitno je napomenuti da su ratna zbivanja utjecala na migracije prema etničkom načelu, odnosno srpsko stanovništvo seli se u Republiku Srpsku, a bošnjačko i hrvatsko u Federaciju BiH, najčešće u kantone s pripadajućom većinskom narodnošću.

Na vanjske migracije poticajno su djelovali vojni, gospodarski i politički čimbenici. Prvi veliki val iseljavanja dogodio se sredinom 19. stoljeća nakon bolesti vinove loze, koja je najviše pogodila Hercegovinu. U prvom iseljeničkom valu seli se i muslimansko stanovništvo, zbog straha od nove kršćanske, austrougarske vlasti. Drugi iseljenički val obilježen je iseljavanjem u prekomorske zemlje zbog velike gospodarske krize neposredno prije i nakon Prvog svjetskog rata. Nakon uspostave komunističke vlasti iseljava se stanovništvo koje je surađivalo s okupacijskim snagama i NDH te velik dio hrvatskog stanovništva protjeranih od strane četnika i partizana. Četvrti val iseljavanja povezan je s trećim, točnije stanovništvo iz siromašnih krajeva naseljava napuštena imanja protjeranih Nijemaca u Slavoniji i Vojvodini. Unutar bivše Jugoslavije, negativnu migracijsku bilancu BiH je imala s Hrvatskom, užim područjem Srbije, Vojvodinom i Slovenijom,

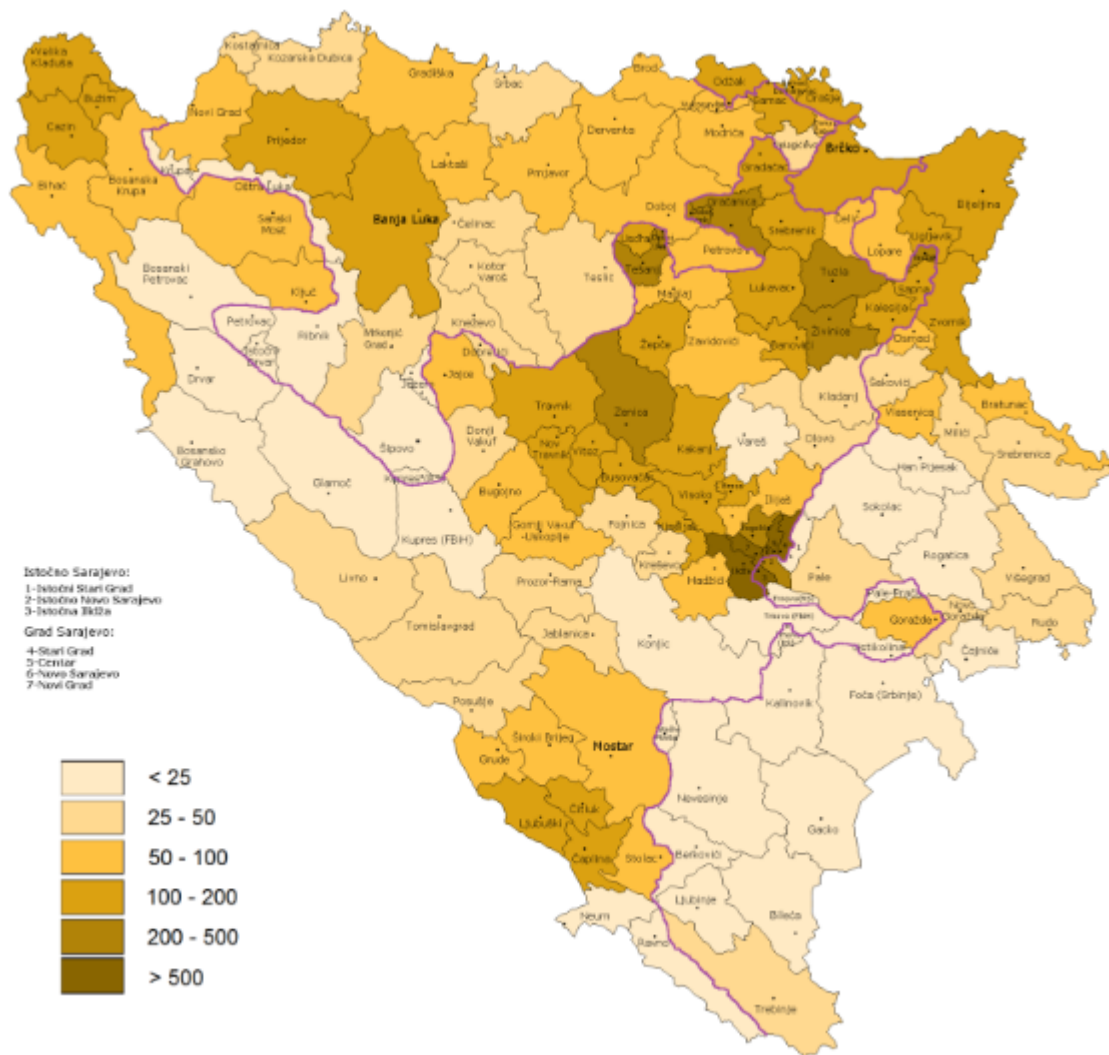

dok je migracijska bilanca s ostalim područjima neznatno pozitivna (Crna Gora) ili uravnotežena (Makedonija i Kosovo). Od sredine 60-ih godina 20. stoljeća jačaju ekonomske migracije, tj. odlazak stanovništva na privremeni rad u države Zapadne i Srednje Europe. Velik broj stanovnika na privremenom radu trajno bi naselio te države, a ubrzo bi im se pridružile i obitelji. Podaci o vanjskim migracijama nedovoljno su pouzdani, ali prema procjenama broj trajno iseljenog stanovništva iz BiH u vrijeme komunističke Jugoslavije iznosio je 3000 – 3500 godišnje (Jugoslavenska enciklopedija, 1982).

Posebnu, vrlo kompleksnu temu, predstavlja emigracija za vrijeme i nakon posljednjeg rata. Od početka rata 1991. do kraja 1995. godine, UNHCR procjenjuje da je 2,2 milijuna stanovnika Bosne i Hercegovine nasilno prognano ili raseljeno. Bošnjačko i hrvatsko stanovništvo pretežno je odlazilo u smjeru Hrvatske, Slovenije i zapadnoeuropskih država, dok su Srbi najviše iseljavali u Srbiju, Australiju, Kanadu, SAD i zapadnoeuropske države. UNHCR također procjenjuje da se u razdoblju 1996. – 2009. godina oko milijun građana vratilo u BiH (*Demografsko-migracijski problem u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini*, 2010). Sve brojke vezane uz iseljavanje i povratak izbjeglica treba uzeti s rezervom jer su često predmet političke manipulacije između entiteta u BiH.

Danas je najveći demografski problem BiH odlazak biološki (od punoljetnosti do sredovječne dobi) i ekonomski najsposobnijeg stanovništva, te kvalificiranih i fakultetski obrazovanih radnika. S obzirom na negativne učinke migracija prema dobi, koji imaju dugoročne posljedice, daljnja depopulacija BiH je neminovna. Država nema pouzdane podatke o iseljavanju, ali prema podacima Saveznog ureda za migracije Njemačke, iz BiH se 2016. i 2017. godine iselilo 50 112 stanovnika, od toga se 28 423 stanovnika vratilo. Valja napomenuti da su ovo podaci samo za Njemačku, ne i za ostale odredišne države. Najveću negativnu migracijsku bilancu imaju planinske, krške i ekonomski nedovoljno razvijene općine (Demografske i etničke promjene u BiH, 2017).

Bosna i Hercegovina pripada srednje gusto naseljenim državama. Gustoća naseljenosti iznosi 68,95 stan./km². Najgušće je naseljena peripanonska BiH koja zauzima oko 40 % ukupne površine, i u kojoj živi 50 % ukupnog stanovništva BiH. Razlog tome su plodno tlo, bogatstvo šumske vegetacije, nalazišta rude, vodno bogatstvo i dobra povezanost sa susjednim regijama. Također je relativno gusto naseljeno obalno područje uz Neum, zbog razvoja turizma posljednjih desetljeća. Najrjeđe su naseljena područja visokog krša u zapadnoj i srednjoj BiH te dijelovi istočne BiH (sl. 8).

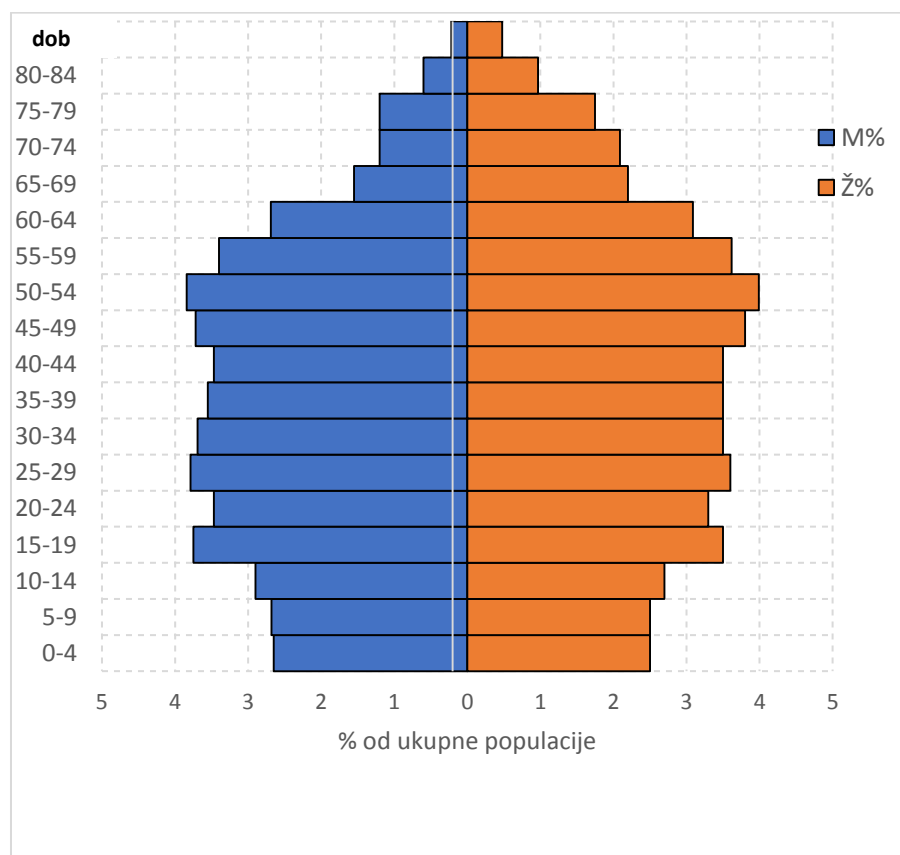

Sl. 8. Gustoća naseljenosti BiH po općinama 2013. godine

Izvor: URL 7.

Grafički prikaz dobno-polne strukture stanovništva Bosne i Hercegovine, koji sve više poprima oblike urne, ukazuje da stanovništvo prelazi u duboku starost. U usporedbi s ranijim popisima stanovništva smanjio se udio mladog stanovništva, a udio starih sve više raste. Prema Popisu 2013. godine, udio stanovništva starosti od 0 do 15 godina iznosi 15,4 %, a udio starijih od 65 godina gotovo isto, 14,2 %. Zbog rata se dobna struktura stanovništva relativno brzo pogoršala jer se zbog smanjene reprodukcije u doba rata sužava dio „piramide“ koji prikazuje udio petogodišnje dobne skupine od 20 do 24 godine. Manji udio stanovništva u petogodišnjoj dobnoj skupini 40 – 44

godine posljedica je veće smrtnosti te generacije u doba rata i snažnog iseljavanja. Dobna skupina od 50 do 54 godine najbrojnija je jer su rođeni u doba visokog nataliteta, nakon Drugog svjetskog rata. Spolna struktura stanovništva ukazuje na veći udio žena, što je također posljedica rata, ali i uobičajenog dužeg životnog vijeka žena u starijim dobnim skupinama (sl. 9) (Demografske i etničke promjene u BiH, 2017).

Sl. 9. Dobno-spolna struktura stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine

Izvor: Demografske i etničke promjene u BiH, 2017.

Daytonski sporazum potpisan 1995. godine odredio je da je BiH država triju konstitutivnih naroda: Bošnjaka, Hrvata i Srba. Geografski položaj u Jugoistočnoj Europi, na razmeđu triju civilizacijskih krugova i s tim povezani složeni historijsko-geografski razvoj, utjecao je na heterogeni narodnosni i kulturno-religijski sastav stanovništva. Ionako složeno stanje dodatno je zakompliciralo nepostojanje jasnih granica između glavnih narodnosnih skupina. Prema Popisima stanovništva 1953. i 1961. godine udio Srba u ukupnom stanovništvu bio je najveći, potom Bošnjaka i na kraju

Hrvata. Od 1971. do 2013. godine povećava se udio Bošnjaka, dok se udio Srba i posebice Hrvata smanjuje (tab. 8).

Tab. 8. Narodi i narodnosti u Bosni i Hercegovini prema popisima stanovništva od 1953. do 2013. godine

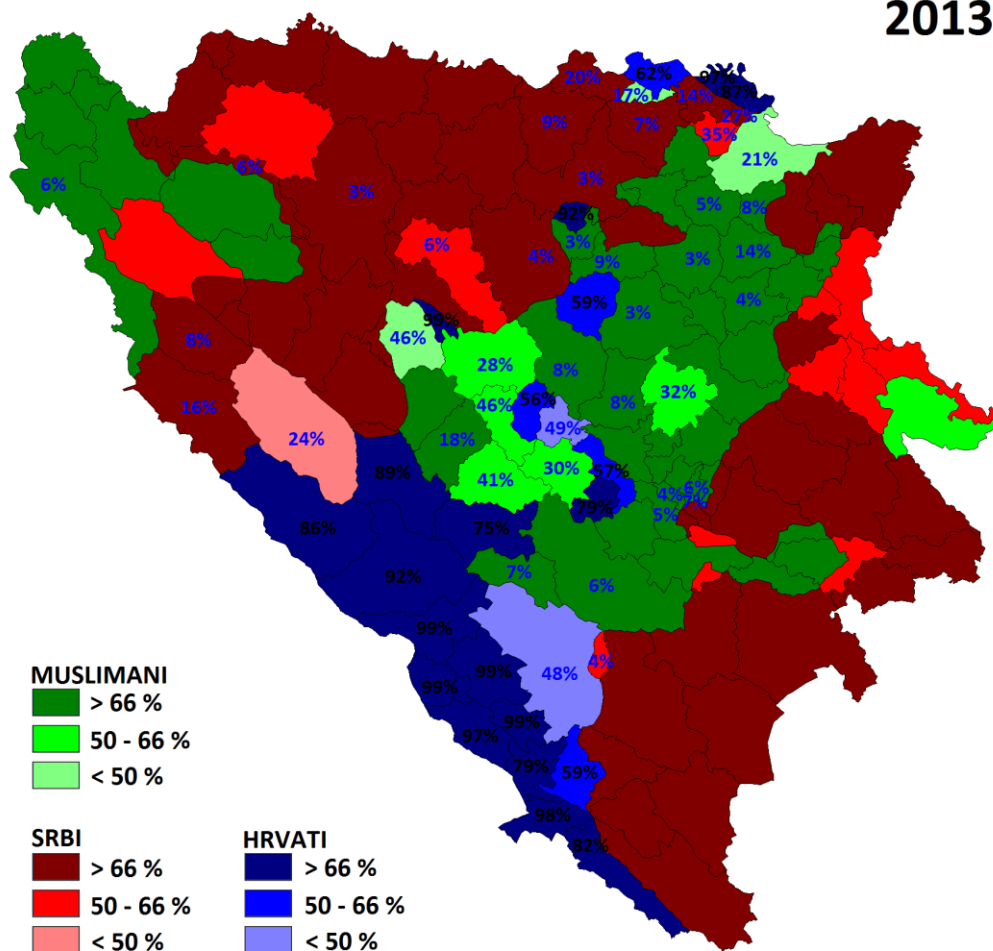
Narodnost	1953.		1961.		1971.		1981.		1991.		2013.	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Bošnjaci	891 798	31,32	842 248	25,69	1 482 430	39,57	1 630 033	39,52	1 902 956	43,40	1 769 592	50,11
Hrvati	654 227	22,98	711 665	21,71	772 491	20,62	758 140	18,38	1 366 104	31,20	544 780	15,43
Srbi	1 264 045	44,39	1 406 07	42,89	1 393 148	37,19	1 320 738	32,02	760 852	17,40	1 086 733	30,78
Jugoslaveni	-	-	275 883	8,42	43 796	1,17	326 316	7,91	242 682	5,50	-	-
Nisu se izjasnili	-	-	-	-	8 482	0,23	17 950	0,44	-	-	27 055	0,98
Ostali	37 389	1,30	42 095	1,20	45 764	1,20	71 077	1,70	104 439	2,50	96 539	2,70
Ukupno	2 847 459	100	3 277 948	100	3 746 111	100	4 124 256	100	4 377 033	100	3 531 159	100

Izvor: Izvor: *Jugoslavenska enciklopedija*, 1982 Demografske i etničke promjene u BiH, 2017.

Po entitetima, u Federaciji BiH živi 70,4 % Bošnjaka, 22,4 % Hrvata i 3,6 % Srba, dok u Republici Srpskoj živi 81,5 % Srba, 14 % Bošnjaka i 2,4 % Hrvata. U Distriktu Brčko živi 40,3 % Bošnjaka, 34,6 % Srba i 20,7 % Hrvata. Bošnjaci uglavnom žive u središnjoj, sjeveroistočnoj i zapadnoj Bosni, te u središnjoj Hercegovini. Srbi su većinski narod u sjevernim dijelovima zapadne Bosne, te u jugoistočnoj Hercegovini, dok je najviše Hrvata u Hercegovini, te djelomično u srednjoj Bosni i Bosanskoj Posavini (sl. 10).

Prema vjeroispovijesti u BiH živi 50,7 % muslimana, 30,75 % pravoslavaca i 15,19 % katolika (Demografske i etničke promjene u BiH, 2017). Primjetna je velika podudarnost nacionalnog i vjerskog sastava stanovništva BiH. Službeni jezici u BiH su bosanski, hrvatski i srpski, a pisma latinica i ćirilica. U jezičnom izjašnjanju također je vidljiva podudarnost s narodnošću.

2013.

Sl. 10. Udio narodnosti u općinama BiH 2013. godine

Izvor: URL 8.

Kao što je već spomenuto BiH je administrativno podijeljena na dva entiteta koji imaju visok stupanj autonomije: Federaciju BiH (FBiH) s oko 51 % teritorija i Republiku Srpsku (RS) s oko 49 % teritorija (sl. 7). FBiH podijeljena je na 10 kantona/županija: Unsko-sanski, Posavski, Tuzlanski, Zeničko-dobojski, Bosansko-podrinjski, Srednjobosanski, Hercegovačko-neretvanski, Zapadnohercegovački, Sarajevski i Kanton 10. Kantoni su podijeljeni na manje upravno-teritorijalne jedinice – općine, kojih u Federaciji BiH ima 79. Republika Srpska nema kantone, ona je podijeljena na 62 općine. Jedan dio teritorija BiH čini neutralni Brčko Distrikt, neovisan od entiteta (Stambeni i urbani profil Bosne i Hercegovine, 2006).

Prirodno-geografska obilježja, ekonomski faktori, prometna povezanost i povijesne prilike utjecale su na razvoj naselja u BiH. Nakon Drugog svjetskog rata započinje razvoj industrije pa dolazi do snažne urbanizacije, ali i pojave mješovitih i radničkih naselja u prigradskim zonama grada. S pojavom industrijalizacije i urbanizacije dolazi do deruralizacije, što je dodatno ubrzano za vrijeme i nakon rata 1991. – 1995. godine. Bez obzira na brz porast gradskog stanovništva 60-ih godina 20. stoljeća (stupanj urbanizacije tada iznosi 20 %), BiH je slabo urbanizirana zemlja, stupanj urbanizacije iznosi 43 % (2003.). Peripanonska Bosna je najurbaniziranija, dok su u kotlinama smješteni najveći gradovi. S druge strane, Hercegovina je najslabije urbaniziran prostor. Hercegovačka naselja su velika, ali uglavnom agrarnog karaktera, čak i općinska središta (Stambeni i urbani profil Bosne i Hercegovine, 2006).

Nagla industrijalizacija i posljednji rat utjecali su na lošu organizaciju mreže naselja. Nakon rata, povlačenjem međuentitetske linije, došlo je do razbijanja jedinstvene urbane strukture gradova BiH. Osim toga, brojnim je naseljima promijenjena funkcija, npr. Čapljina i Stolac izgubili su regionalnu funkciju, Jajce industrijsku, a Trebinje turističku. S druge strane Livno, Široki Brijeg, Goražde i Brčko izdižu se kao regionalni centri, a Banja Luka kao glavni grad Republike Srpske.

Bosnu i Hercegovinu karakteriziraju mala naselja, a prosječna veličina naselja iznosi 751,4 stanovnika. Najbrojnija su najmanja naselja u skupini od 1 do 200 stanovnika, ali njihov se udio smanjuje, a smještena su uglavnom na nepristupačnim i teško obradivim područjima. Najveći udio stanovništva živi u naseljima od 20 000 do 50 000 stanovnika

Nodalno-funkcionalne regije BiH izdvajaju se na temelju značenja naselja kao funkcionalnog čvorišta. Što više funkcija ima neko naselje, to je njegova razina centraliteta i zona utjecaja veća, te se nalazi na višoj hijerarhijskoj razini naselja. Ovisno o važnosti i veličini teritorija koje gravitira određenom centru izdvajaju se razine važnosti: makroregionalna, regionalna, mikroregionalna, područna i lokalna središta.

U BiH izdvajamo četiri nodalno-funkcionalne regije: Sarajevsko-zeničku, banjalučku, tuzlansku i mostarsku (Musa, 2007). Sarajevsko-zenička regija obuhvaća središnju Bosnu, od Vrbasa do Drine. Najznačajniji je glavni grad Sarajevo (275 524 stan., 2013.), koji je prometno, gospodarsko, kulturno, administrativno, političko, školsko, zdravstveno i bankarsko središte. Jedan dio ove regije (Lašvanska udolina i Uskopaljska kotlina), zbog udaljenosti od Sarajeva, gravitira prema

industrijskom središtu Zenici (115 134 stan., 2013.) (Musa, 2007). Nizine uz rijeku Savu, Vrbas i Sanu, planine Kozara i Motajica, te pobrđa južno do linije Grmeč – Manjača – Dnolučka planina – Borja, dio su Banjalučke nodalno-funkcionalne regije. Banja Luka (199 191 stan., 2013.) je najveći i najznačajniji centar. To je prometno, kulturno i industrijsko središte, a od 1995., glavni grad Republike Srpske. Tuzla (120 441 stan., 2013.) je središte tuzlanske makroregije kojoj gravitira sjeveroistočni dio BiH, tj. međurječje Save, Bosne, Drine i Spreče. Nakon rata Tuzla je najdinamičnije naselje BiH, a njen se razvoj temelji na bazičnoj i prerađivačkoj industriji, te povoljnom prometno-geografskom položaju (Musa, 2007). Mostarska makroregija obuhvaća prostor Hercegovine te dijela središnje Bosne. Mostar (113 169 stan., 2013.), industrijsko je, kulturno, prosvjetno i prometno središte.

Gospodarski razvoj BiH temelji se na velikom prirodnom bogatstvu šuma, vode i ruda (lignit, željezo, mangan, boksit, olovo, cink). Razvoj BiH odvijao se u različitim društvenim uvjetima – feudalizam gotovo do 1918. godine, počeci kapitalizma u međuratnom razdoblju, a nakon Drugog svjetskog rata u socijalističkim društvenim okolnostima započela je obnova ratom uništenog gospodarstva, agrarna reforma, obnova prometnica i snažna industrijalizacija. Mineralna bogatstva BiH, hidroenergetski potencijal i prijašnja orijentacija na energetiku i baznu industriju utjecali su na dodatna ulaganja u industriju BiH. Godine 1990. vrijednost industrijske proizvodnje bila je 1000 puta veća u odnosu na 1950. U istom razdoblju potrošnja energije porasla je za 2,2 puta, a proizvodnja energije sa 661 kWh na 11 806 milijuna kWh (Musa, 2007). U skladu s time došlo je i do promjene u strukturi stanovništva prema sektorima djelatnosti (tab. 9). Proces industrijalizacije utjecao je na preobrazbu prostora pa je BiH od agrarne države postala industrijska, a s time je započeo proces deagrarizacije i deruralizacije i rast gradova.

Tab. 9. Struktura stanovništva BiH prema sektorima djelatnosti (u %) od 1953. do 2013. godine

Sektor djelatnosti	1953.	1961.	1971.	1981.	*1991.	*2005.	**2013.
Primarni	69,4	62,0	53,4	21,6	10	5,0	1,7
Sekundarni	14,1	19,8	27,5	39,5	42	37,4	30,5
Tercijarni	16,5	18,2	19,1	38,9	48	50,4	64,6

Izvor: Jugoslavenska enciklopedija, 1986. ; *Musa, 2007. ; **Demografske i etničke promjene u BiH, 2017.

Industrijska proizvodnja rasla je od Drugog svjetskog rata do 1991. godine. Nakon posljednjeg rata broj zaposlenih u industriji se prepolovio, što je osim ratnih stradanja posljedica male produktivnosti, viška zaposlenosti, prevelikih kapaciteta i nekonkurentnosti proizvoda (Musa, 2007). Iz tablice je vidljiv porast broja stanovnika u tercijarnom sektoru, što je posljedica razvoja trgovine, obrazovanja i turizma, ali i velikog udjela zaposlenosti u bosansko-hercegovačkoj administrativno teritorijalnoj organizaciji (15,5 %) (Demografske i etničke promjene u BiH, 2017).

Danas je najveći problem bosansko-hercegovačkog gospodarstva velika nezaposlenost (458 333, 2018.), velik udio uzdržavanog stanovništva, teško uključivanje u suvremene gospodarske procese, financijska i organizacijska nesigurnost, neslaganja među entitetima itd. Veliki je problem i svijest stanovnika u BiH o teškoj gospodarskoj situaciji, što se osim u iseljavanju očituje i u velikom broju samoubojstava. Bez obzira na navedene pokazatelje, nezaposlenost se smanjuje u odnosu na prve poslijeratne godine te se BiH polako uključuje u međunarodne gospodarske tokove.

Na bosanskohercegovačkom životnom prostoru ostvario se čitav društveni život Bošnjaka. Taj je prostor predodredio način života i utjecao na funkciju društvenih zajednica. Pojednostavljeno, sama društvena identifikacija bošnjačkog naroda temelji se na skupu međuovisnih prirodno i društveno-geografskih obilježja bosanskohercegovačkog prostora. Najveća potvrda ove teze je nastanak bošnjačkog naroda na tom prostoru. Kada dođe do migracija neke društvene zajednice, njen će se identitet u novim prostornim uvjetima se drugačije oblikovati, no budući da je ta društvena zajednica nastala na drugom prostoru i početno se identificirala s tim prostorom, u njen će identitet (onaj koji oblikuje u novom prostoru) uvijek biti utkana obilježja prostora u kojem je nastala, a „novi“ identitet biti će više ili manje sličan inicijalnom.

3. OSNOVNA OBILJEŽJA ISTRE

3.1. Fizičko-geografska obilježja Istre

U prethodnom poglavlju razrađena su obilježja Bosne i Hercegovine, zemlje porijekla Bošnjaka. Pod utjecajem navedenih geografskih čimbenika formiran je identitet tog naroda. Sukladno tome, potrebno je razraditi i obilježja prostora kojeg su Bošnjaci naselili - Istre, tj. uvjete u kojima se razvio identitet bošnjačke nacionalne manjine.

Istra se nalazi u najzapadnijem dijelu Republike Hrvatske, na dodiru velikih prirodnih cjelina Europe: Panonske zavale, Padske nizine, Alpa i Dinarida te najsjevernijeg prodora Jadranskog mora, kao središnjeg dijela Sredozemnog mora, u europsko kopno (sl. 11). Jadransko more plovno je tijekom cijele godine, a relativno niži planinski prostori koji se nalaze u zaleđu omogućuju olakšano kopneno prometno povezivanje Istre s ostatkom Hrvatske i Europe. Tijekom prošlosti, pa sve do danas Istra je bila granično područje, slično kao i BiH, samo pod različitim vladarskim kućama. Granična područja su područja istovjetnog povijesnog i kulturnog naslijeđa, često i prirodno-geografski homogena, ali i narodnosno složena te političkim granicama podijeljena između dviju ili više država (Banovac i dr., 2004). Često joj takav geografski položaj Istre bio otežavajući faktor u razvoju, posebno u doba ranog srednjeg vijeka, kada je unutrašnjost bila habsburška, a obale mletačke, i kada je takva podjela teritorija često dovođila do bratoubilačkog rata istarskog naroda. No, situacija je danas bitno drugačija. U odnosu na ostale hrvatske regije geografski položaj Istre danas je vrlo povoljan, jer između ostalog, graniči s Italijom i Slovenijom, državama gospodarski razvijenijima od Hrvatske, pa je to automatska prednost u njenom gospodarskom (posebno turističkom) razvoju. Kada tome dodamo da se na ovom teritoriju isprepliću utjecaji germanskog, romanskog i slavenskog civilizacijskog kruga, dolazimo do zaključka da je geografski položaj jedan je od najvažnijih čimbenika koji je utjecao na oblikovanje prostornog identiteta Istre.

Sl. 11. Položaj Istre u Europi i Hrvatskoj

Izvor: URL 9.

Prema geomorfološkoj i geološkoj strukturi Istru dijelimo na bijelu, sivu i crvenu Istru (sl. 12). Pojam bijele Istre odnosio se na sjeverni i sjeveroistočni dio poluotoka, tj. na gorsku skupinu Ćićariju (Planik 1272 m) i Učku (Vojak 1401 m). Granicu ovih dvaju područja čini prijevoj Poklon (922 m). Gorski hrbat Učke jedini u Dinarskom gorju ima meridionalni smjer pružanja. Bijela Istra je zapravo krški jursko-kredni karbonatni prostor, ogoljen krškim kamenjarama, pa se gospodarski iskorištavaju samo flišne mikrozone, usječene u poremećenoj krednoj vapnenačkoj seriji (Istarska enciklopedija, 2008). Naselja su nastala na kontaktu strmih padina i zavala Čepićkog polja i Boljanskog polja. Kao posljedica sudaranja zračnih masa sa reljefnim preprekama sjeverne Istre te podizanja zraka dolazi do kondenzacije i stvaranja padalina koje čine sjevernu Istru najkišovitijim dijelom poluotoka. Iako prima najviše padalina, bijela Istra oskudijeva površinskom vodom, jer se ona gubi u krškome podzemlju, što je utjecalo na ograničavajuće iskorištavanje flišnih mikrozona i tradicionalni razvoj stočarstva na visokim pašnjacima. Danas je planinska Istra najpošumljeniji dio krša i naziv bijela Istra više mu ne odgovara. Šumska masa ima skromno značenje za proizvodnju drva, a veće za zaštitu od erozije (Magaš, 2013).

Jugozapadno od bijele Istre pruža se siva Istra. Građena je od pliocenskih flišnih stijena - gline, pješčenjaka i lapora - žućkaste i sivkaste boje, pa otuda dolazi naziv siva Istra. Najvećim dijelom obuhvaća središnju Istru, tj. istarsko flišno pobrđe. Na nepropusnom reljefu usjekli su se brojni vodotoci, a posljedica toga je izrazita mikroreljefna raščlanjenost. Zapadni dio flišne unutrašnjosti s dijelovima Bujštine, Pazištine i Bužeštinom obuhvaća gornja porječja Dragonje, Mirne s Butonigom i Pazinskog potoka. Labinština čini istočni dio flišne unutrašnjosti, tj. zauzima porječje

Raše s Boljunšćicom i melioriranim Čepić poljem koje se do razdoblja između Prvog i Drugog svjetskog rata periodički ujezeravalo (Magaš, 2013). Ovakva struktura reljefa, zajedno s ostalim društvenim faktorima utjecala je na drugačiji razvoj stanovništva i prostora. Područja Istarskog pobrđa i manjim dijelom padina Čićarije ugrožena su procesima kliženja i urušno-kliznih pokreta, koji nanose golemu štetu društvenim i gospodarskim objektima te mogu ugroziti razvoj prostora.

Crvena Istra naziv je dobila zbog crvenice na vapnenačkoj zaravni, međutim naziv nije opravdan jer se ne radi o pravoj crvenici karakterističnoj za slovenski i talijanski krš, nego o pretaloženom praporu i smeđem tlu eolskog podrijetla, ispod kojeg se nalazi geološki starija crvenica (Magaš, 2013). Osnovna značajka vapnenačke zaravni je niska i zaravnjena površina, s manjim vapnenačkim uzvisinama, malim krškim depresijama i mjestimično starim suhim kanjonskim usjecima. Vapnenačku Istru možemo podijeliti na nekoliko krških zaravni: Porečku i Pazinsku, Labinsku te Južnoistarsku (Magaš, 2013). S aspekta prostornog planiranja, građevinske i poljoprivredne iskoristivosti Južnoistarska zaravan pogodnija je za gradnju novih stambenih i turističkih objekata, od prostora Istarskog pobrđa, Čićarije i Učke. S druge strane, potonji prostori imaju atrakcijsku vrijednost (npr. jame i špilje u kršu, tekućice na površini i u podzemlju) i veliki su potencijal za razvoj selektivnih oblika turizma, ali i društveno-gospodarsku funkciju vodoopskrbe stanovništva i gospodarstva, budući da se u unutrašnjoj Istri nalaze izvori svih istarskih tekućica (Vojnović, 2016).

Zasebno geomorfološko obilježje Istre njezine su obale. Magaš istarsko priobalje dijeli na dvije cjeline: Jugozapadno (obalni pojas Bujštine i Poreštine i zapadno primorje Puljštine s priobaljem Rovinjštine) i Jugoistočno priobalje (istočno priobalje Puljštine i Labinštine). Jugozapadno istarsko priobalje nastavak je reljefno raščlanjene krške zaravni u zaobalju, pa se to odražava i na razvedenost morske obale, tim više što je rub zaravni potopljen morem pa se neki viši dijelovi pojavljuju kao otočići (školjići). Najistaknutiji su Brijuni, od 1983. godine NP, u priobalnom pojasu Puljštine. Jugoistočni priobalni pojas je krški, razmjerno uzak pojas, okrenut prema Kvarneru, prema kojem su otvoreni i dolinski prostori Raše s pritokama (Magaš, 2013).

Geomorfološke pogodnosti unutrašnjosti za razvoj poljoprivrede imale su veću važnost za razvoj Istre od srednjeg vijeka do pojave industrije. Od pojave industrije na obali je proces litoralizacije u punom je jeku, stoga se gotovo svi veći gradovi nalaze na obalama ili u neposrednom zaleđu. Nesumnjivo je velik utjecaj na to imao razvoj ljetnog, odmorišnog turizma, kojeg od 80-ih godina

20. stoljeća masovno razvijaju obalne istarske destinacije i koji se temelji na međuzavisnosti visokih ljetnih temperatura zraka i morske vode te pogodnostima obale za kupanje i za druge rekreacijske aktivnosti u vodi.

Sl. 12. Geomorfološka podjela Istre

Izvor: Istarska enciklopedija, 2008.

Klimatski čimbenici koji najviše utječu na vrijeme i klimu Istre su geografska širina, utjecaj mora i nadmorska visina. Istra se nalazi u sjevernom umjerenom toplinskom pojasu, u kojem se godišnja doba pravilno izmjenjuju, i području na koje utječe zapadna zračna cirkulacija. Sa zapada i sjeverozapada osjetan je utjecaj Atlantika, koji je izvor topline i vlage. Iz Afrike prodire topli zrak, koji prelazi i preko Sahare, ali njegov utjecaj ublažavaju Sredozemno i Jadransko more. Zbog utjecaja te zračne mase istarske zime su blage i vlažne dok su ljeta vruća i sparna (Filipčić, 1992).

Na temperaturu u Istri utječu raspodjela kopna i mora i nadmorska visina. Obalni dio, do nadmorske visine oko 150 metara ima prosječnu siječanjsku temperaturu iznad 4 °C, a srpanjsku od 22 do 24 °C. Iz oblika izoterma vidi se da termički utjecaj mora seže dublje u unutrašnjost Istre

po dolinama rijeka, a ograničen je na strmim obalama Liburnijskog primorja. S porastom nadmorske visine u unutrašnjosti Istre prosječne siječanjske temperature snižavaju se na 2 do 4 °C, u najvišim predjelima na sjeveroistoku poluotoka i ispod 2 °C. Srpanjske su temperature u unutrašnjosti 20 do 22 °C, na padinama Ćićarije 18 do 20 °C, a na najvišim vrhovima i ispod 18 °C. Blagotvoran utjecaj mora vidljiv je i pri ekstremnim temperaturama. Najniže izmjerene temperature na obali su više i za 10-ak stupnjeva od istog ekstrema u unutrašnjosti poluotoka: na obali se živa u termometru može spustiti i ispod -10 °C, a u unutrašnjosti i ispod -20 °C. Obrnuto je pri najvišim temperaturama, koje su zbog kontinentalnosti u unutrašnjosti nekoliko stupnjeva više (najviše ljetne temperature dosežu 35 do 40 °C) (Istarska enciklopedija, 2008).

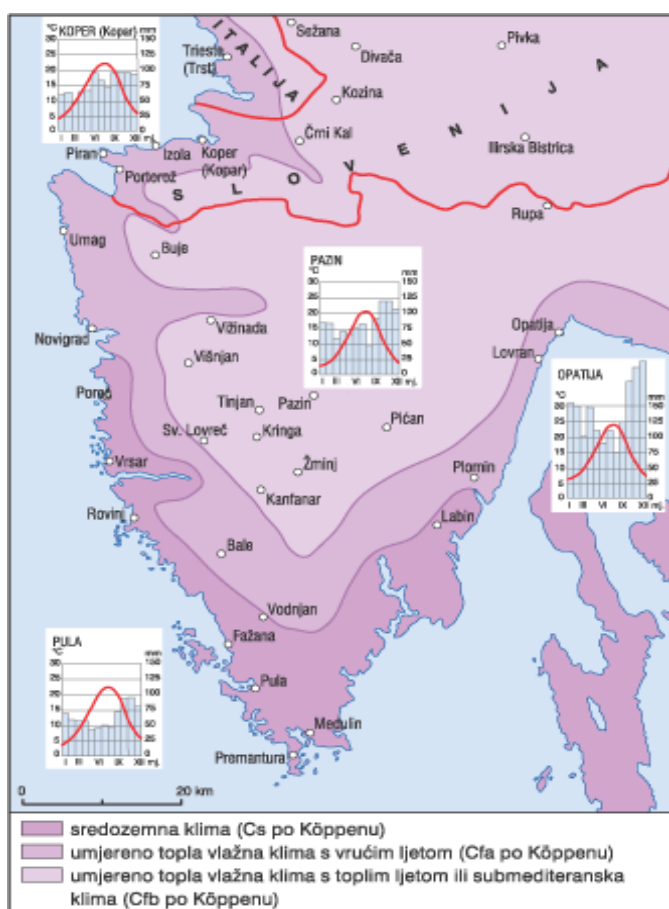
Prostorni raspored padalina u Istri pod neposrednim je utjecajem reljefa. Veći dio vlažnog zraka nad Istru dolazi s jugozapada. Zračne se mase sudaraju s reljefnom preprekom između Slavnika i Učke, te zbog podizanja zraka dolazi do kondenzacije i stvaranja padalina. Zato su brdoviti predjeli na sjeveroistoku najkišovitiji. Oni godišnje imaju više od 1500 mm padalina, a masiv Učka i više od 2000 mm. Najmanje kiše padne na zapadnoj obali i jugu od 800 do 900 mm, a na obali sjeverozapadne Istre od 900 do 1100 mm kiše (Istarska enciklopedija, 2008). Iako količina padalina raste od zapada prema istoku Istre, cijeli poluotok ima isti padalinski režim. Najviše padalina ima u jesen (listopad, studeni), a manje je izrazit sekundarni maksimum na prijelazu proljeća u ljeto. Najmanje je padalina na kraju zime i početku proljeća te ljeti.

U Istri najčešće pušu vjetrovi iz smjerova sjeveroistoka i istoka (bura), i jugoistoka (jugo). Bura je najčešća zimi. Jačina bure ovisi o lokalnim topografskim prilikama, a u Istri puše umjerene jačine. Jugo je topao i vlažan vjetar, koji se u hladnoj polovici godine izmjenjuje s burom. Ljeti je za obalni pojas Istre značajna i obalna zračna cirkulacija. Danju s mora puše osvježavajući maestral, a noću, kad se kopno ohladi više nego more, obrnuti vjetar, burin (Filipčić, 1992).

Klimatski elementi, temperatura i količina padalina, u središnjoj Istri pogodna su za uzgoj žitarica i drvenastih kultura, posebno jabuka, kojima odgovara umjereno topla vlažna klima s vrućim ili toplim ljetima (sl. 13). Prijetnju njihovom uzgoju predstavljaju mogući mrazevi koji zimi dolaze s Alpa i Dinarida. Ljeti je najveći problem suša, koja je česta i u krškim krajevima, koji imaju više padalina nego obalni dijelovi, ali imaju manju sposobnost zadržavanja vlage u tlu. Vinogradarstvo je razvijeno u svim dijelovima Istre, osim na području Učke i Ćićarije, ali se kvalitetnije vrste vina

uzgajaju na području sredozemne klime (sl. 13), posebno u zapadnoj Istri. Na tom se području uzgajaju i masline, tipična mediteranska kultura.

Klima je uz druge društvene faktore, osim na poljoprivredu, utjecala i na turizam. U Istri je do sredine 20. stoljeća glavna gospodarska grana bila poljoprivreda. Osamdesetih godina 20. st. na obalama Istre počinje se razvijati masovni, kupališni turizam, koji se temelji na razvedenoj obali i sredozemnoj klimi na obalama. Poljoprivreda iz unutrašnjosti počela je imati funkciju opskrbe lokalnog tržišta na priobalju te izvora radne snage za tercijarne djelatnosti na obali. Danas se turistički razvija i unutrašnjost, gdje klimatska obilježja ne određuju sezonalnost turizma i intenzitet posjeta, a poljoprivreda se razvija u skladu s potrebama turizma, tj. specijaliziraju se autohtoni istarski poljoprivredni proizvodi zaštićeni oznakom porijekla (vina, maslinova ulja, tartufa, pršuta, rakije i dr.).

Sl. 13. Prostorni raspored tipova klime u Istri

Izvor: Istarska enciklopedija, 2008.

Bogatstvo i raznolikost biljnog svijeta u Istri odraz su njezina geografskog položaja, reljefa, podneblja, petrografske podloge i tla. Smještena je na razmeđu Sredozemnoga mora i planinskih lanaca Dinarida i Alpa pa je s biogeografskoga gledišta obilježava zastupljenost biljnoga svijeta dinarskoga, alpskoga i sredozemnoga područja.

Na istarskom se poluotoku ističe više vegetacijskih područja. Vazdazelene česminove šume i makija, karakteristični za sredozemnu klimu, protežu se duž uskog pojasa zapadne obale do ušća rijeke Mirne na sjeveru. Listopadne šume hrasta medunca i bijeloga graba, prostiru se od pojasa vazdazelene vegetacije pa do središnjih dijelova Istre. Na pašnjačkim površinama toga područja prevladava zajednica ljekovite kadulje, lavande i kovilja (Istarska enciklopedija, 2008). U posljednje se vrijeme ove biljke koriste u zadovoljavanju domaćeg tržišta i za izvoz gotovih proizvoda (čaj, ulje, kreme), te za obogaćivanje turističke ponude stvaranjem turističkih cesti pod nazivom "Ceste ljekovitog, aromatičnog i začinskog bilja" odnosno organiziranjem manifestacija kao što su „Tjedan lavande“, „Tjedan kadulje“, „Tjedan aroma proizvoda“ (Vojnović, 2016). Područje hrasta medunca i crnoga graba prostire se na Labinštini, na obroncima Učke i Ćićarije, a manjim dijelom i u središnjim krajevima Istre. Njihovim su krčenjem nastali travnjaci, osobito na zapadnim obroncima Ćićarije, koji se koriste za ispašu stoke. U vegetacijskom je pogledu najraznolikije područje Istre i vrlo je blisko vegetaciji središnje Europe. Područje bukovih šuma širi se poglavito u višim predjelima istarskog kopna, onima iznad 600 m nadmorske visine. Zbog djelovanja bure, na vrhovima najviših područja Istre, razvio se poseban tip travnjaka – pašnjak sitolisne šašike i šaša crljenike, prilagođene ekstremnim uvjetima života (Istarska enciklopedija, 2008).

Danas u Istarskoj županiji šume zauzimaju oko 35,5 % ukupne površine. Prema strukturi vlasništva, preko 58 % površina šuma nalazi se u privatnom posjedu, a 42 % je u državnom vlasništvu i cjelovitije su od raspršenih privatnih šuma. Šumsko bogatstvo je od ogromnog značaja jer se koristi za proizvodnju šumskih proizvoda, služi za zaštitu zemljišta, voda, naselja, objekata i druge imovine, znanstvena istraživanja itd. Gospodarsko iskorištavanje šuma u Istri započela je još Mletačka Republika. Osobita vrijednost šuma u Istarskoj županiji kao turistički razvijenoj regiji su i velike mogućnosti korištenja njihovih općekorisnih funkcija u turizmu, odnosno agroturizmu.

Slično kao i u Bosni i Hercegovini, na prostorni identitet Istre snažno je utjecao geografski položaj. U uvjetima relativno povoljnog, graničnog geografskog položaja razvila se struktura

gospodarstva u kojoj dominira tercijarni sektor, odnosno turizam. Turizam je danas jedno od najprepoznatljivijih obilježja Istre, a Istra regija koju poistovjećujemo s razvijenim gospodarstvom u RH.

3.2. Historijsko-geografski razvoj Istre

Bosna i Hercegovina stoljećima je bila dio Osmanskog Carstva, dok je Istra za to vrijeme bila dio Mletačke Republike i Habsburške Monarhije, kasnije Austro-Ugarske Monarhije. Bez obzira na različite vladarske kuće oba su područja tijekom prošlosti uglavnom bila periferno područje unutar velikih državnih tvorevina. Ta je okolnost tijekom prošlosti bila otežavajuća za razvoj gospodarstva, a donijela je i BiH i Istri heterogen etnički sastav i sve ono što iz njega proizlazi. Istra je stoljećima mjesto življenja triju naroda: Hrvata, Slovenaca i Talijana, ali je zbog specifičnih povijesnih okolnosti kolonizirana i drugim narodima – Crnogorcima, Talijanima (Bolonjci), Hrvatima iz Dalmacije, Vlasima (koji su se asimilirali u jedan od ova tri naroda), a nakon Drugog svjetskog rata uglavnom spontano se doseljavaju Bošnjaci, Srbi i Albanci (Istarska enciklopedija, 2008). Tri većinska naroda u Istri razlikovali su se po oblicima naseljenosti, položaju u državnim sustavima, prostornom rasporedu, ali ono što je najviše odredilo njihovu različitost je jezik – Hrvati i Slovenci slavenski su narodi čiji jezici imaju određene zajedničke crte. Kajkavsko narječje hrvatskog jezika najbližije je slovenskom jeziku. Talijani su romanski narod, a korijen njihova jezika proizlazi iz latinskog jezika. Od tuda najvećim dijelom proizlaze različiti identiteti ovih naroda. Između Hrvata i Slovenaca također postoje određene razlike, no mnogo manje (Istarska enciklopedija, 2008). Historijsko-geografski procesi koji su utjecali na formiranje ovih naroda i njihove odnose predmeti su brojnih radova, posebno vremensko razdoblje od 19. stoljeća, no nerijetko i ranija povijesna razdoblja.

Kao i u BiH, najstariji oblik društveno-gospodarskog vrednovanja prirodno-geografske osnove Istre nastao je već u prapovijesno doba. Na vapnenačkim zaravnima i pogodnim flišnim padinama nastale su disperzne agrarne površine. Razvijeno je bilo transhumantno stočarstvo, na način da su se zimske ispaše odvijale u primorju i nižim flišnim zonama, a ljetne na Ćićariji i Učki. Prije otprilike tri tisućljeća na uzvisinama su nastale gradine – kasteljeri, u svrhu obrane i gospodarenja agrarnim zonama na padinama te nadgledanja močvarnih i šumskih zona u naplavnim dolinama. Zbog podizanja morske razine neki kasteljeri u priobalju su potopljani. Također, njihova

prenaseljenost dovela je do premještanja stanovništva i gospodarstva na flišnu raščlanjeniju zonu, što je prouzročilo prvotnu degradaciju tog središnje položenog dijela Istre (Magaš, 2013).

U antičko doba, u razdoblju rimske vlasti, započinje razvoj gradskih središta (Pule, Poreč, Trst), uglavnom u primorskom pojasu, gdje je proces romanizacije bio vrlo snažan, a proizvodnja maslinovog ulja i vina bila je namijenjena područjima sjeverne Italije, istočnih Alpa i Panonije. Rimska vlast potiskuje tradicionalnu agrarno-pastoralnu djelatnost u unutrašnjost Istre zajedno s autohtonim stanovništvom – Histrima, a tu je romanizacija tekla mnogo sporije (Matijašić, 1998). U zaleđu gradova snažnije se razvija sredozemno ratarsko gospodarstvo na agrarnim površinama (agerima). Uzgajaju se žitarice, grahorica, zasađuju se maslinici i vinogradi. Od tada zapravo započinje diferencirani razvoj Istre zbog kojeg su razlike sve veće između dobro razvijene obale i slabije razvijene unutrašnjosti, a takav se razvoj nastavio do najnovijeg doba. Naime, u unutrašnjosti Istre došlo je do degradacije prirodnog okoliša zbog zadržavanja tisućljetnog stočarsko-agrarnog gospodarenja s velikim brojem stoke na malom prostoru i korištenja primitivnog alata. Potaknuti su negativni procesi erozije zemljišta (posebno fliša), zamočvarivanje aluvijalnih ravni, širenje kiselih trava i bolesti metiljavosti. Tako su oblikovane preiskorištene padine i vrhovi te potpuno sterilne doline (Magaš, 2013).

Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva Istru su kratko pokorili Ostrogoti, a sredinom 6. stoljeća postala je dio Istočnoga Rimskog Carstva – Bizanta. Slaveni su Istru počeli naseljavati već 600. godine, a do sredine 7. stoljeća naselili su unutrašnju Istru i dospjeli do granica gradskih središta na jugu i zapadu poluotoka. Nakon franačkog osvajanja Istre 788. godine uveden je feudalizam kao društveni sustav, što nije odgovaralo romanskom starosjedilačkom stanovništvu na obali. U to vrijeme također dolazi do demografskog priljeva Slavena u unutrašnjosti Istre, i njihovog nastojanja da se prošire na slobodna zemljišta zapadnog i južnog priobalja (Ivetić, 2009).

Istra je od 9. do kraja 13. stoljeća pripadala njemačkim feudalnim obiteljima koje su se često izmjenjivale. Iz toga je bila izuzeta samo Istra istočno od Učke koja je pripala Hrvatskoj. Općenito je to razdoblje feudalne anarhije gdje su se plemići, ali i biskupi otimali za vlasništvo nad zemljom, ali i pojedine samostane te crkvena davanja. U to vrijeme samostalne gradske komune nastoje se osloboditi utjecaja biskupa i feudalnih gospodara. Pokušaji osamostaljivanja gradskih komuna potpuno su propali jer su u razdoblju od početka 14. stoljeća do sredine 15. stoljeća, Mlečani zavladaali čitavim obalnim pojasom zapadne Istre i prostorom do Plomina na istočnoj obali

vodio je slabljenju Hrvata i Slovenaca kao etničkog elementa (romanizacija), uz postupnu polarizaciju na Hrvate i Slovence s jedne i Talijane s druge strane, koja se zadržala do danas.

Najveće istarsko središte prije 15. stoljeća bila je Pula, koja gubi utjecaj nakon mletačkog osvajanja istarske obale. Međutim, nakon pada Venecije 1797. godine, Istra i Trst dolaze pod austrijsku vlast, te Pula od tada postaje najznačajnije upravno i gospodarsko središte Istre (Ivetić, 2009). Nakon što je Pula postala glavna luka austrijske mornarice, nametnula se potreba za njenim boljim povezivanjem s ostatkom Monarhije pa je 1876. godine, sredinom poluotoka (zbog sigurnosti od napada s mora), dovršena željeznička pruga Divača – Pula, s odvojkom Kanfanar – Rovinj. Godine 1887. gradnjom odvojka Hrpelje – Kozin – Trst na toj pruži, Pula je dobila neposrednu vezu s Trstom. Ova je pruga građena kao južni ogranak pruge Beč – Trst. Budući da su sve željezničke pruge zaobilazile gradove na zapadnoj obali, 1902. godine izgrađena je uskotračna pruga Parenzana koja je prometno povezivala Kopar, Izolu, Piran, Buje, Motovun, Poreč i dr. Pruga je bila namijenjena agrarnom izvozu, najviše vina, a ukinuta je 1935. godine, i danas ima ulogu turističke atrakcije (Istarska enciklopedija, 2008). U doba austrijske vlasti dovršene su cestovne prometnice koje i danas, uz Istarski ipilon, čine okosnicu cestovne mreže.

Ubrzo nakon austrijskog preuzimanja vlasti talijanska nacionalna elita u Istri snažno je zastupala interese istarskih Talijana kod kojih je postala jasno formirana nacionalna svijest. Hrvati tada nisu imali nacionalnu svijest, ni vodstvo koje bi ju probudilo. Tu je ulogu ubrzo preuzelo svećenstvo koje od 1960-ih potiče osnivanje čitaonica i novina te korištenje hrvatskog jezika u svakodnevi. Hrvatski i slovenski političari surađivali su u promicanju hrvatskog jezika kao ravnopravnog u Istri, te su se odupirali talijanskim iredentističkim težnjama. Osnovani su i Hrvatsko-slovensku narodnu stranku iz koje su birali kandidate za Carevinsko vijeće u Beču. Austrijska je vlast Hrvate i Slovence uglavnom koristila kao sredstvo borbe protiv talijanskih iredentističkih težnji, ali je uglavnom bila više naklonjena Talijanima, iako su Slovenci i Hrvati krajem 19. i početkom 20. stoljeća bili brojniji (tab. 10) (Istarska enciklopedija, 2008).

Tab. 10. Narodnosni sastav Istre 1880. i 1910. godine

		Hrvati	Slovinci	Talijani	Nijemci	Ostali	Ukupno
1880.	Broj	81 175	6 995	79 155	4 231	6 825	178 381

	udio (%)	45,5	3,9	44,4	2,4	3,8	100,00
1910.	Broj	126 478	10 254	96 520	12 452	17 132	264 836
	udio (%)	47,7	3,8	37,2	4,7	6,5	100,00

Izvor: URL 11.

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine vlast u Istri preuzima Italija. Istra za Kraljevinu Italiju ima funkciju proizvodne sirovinke pokrajine. Naime, fašistička vlast je melioracijama Čepić polja nastojala doći do što većih površina plodnog zemljišta za uzgoj pšenice, ali je to dovelo do propadanja tradicionalnog krajolika mješovitih kultura. Osim toga iskorištavale su sirovine, posebno rudnici ugljena u Raši, obnovljena je tvornica za preradu ribe u Rovinju i izgrađena razmjerno dobra cestovna mreža oko Pule (Magaš, 2013). Hrvatski je narod u doba fašističke vlade, bio podvrgnut snažnoj talijanizaciji i „odnarođivanju“. Knjige na hrvatskom jeziku su spaljivane, tiskanje zabranjeno, zabranjen je rad političkim strankama, hrvatska prezimena talijanizirana, zabranjuju se hrvatski narodni spomenici, a još 1920. godine spaljen je Narodni dom u Puli.

Istra je nakon Drugog svjetskog rata postala dio Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Do tada favorizirano talijansko stanovništvo ubrzo je započelo proces preseljenja u Italiju, što zbog straha od osвете, što zbog dogovora dviju država. Budući da su u to vrijeme komunističke države tradicionalno više orijentirane na industriju, poljoprivreda je naglo počela propadati. Na popisu stanovništva 1953. godine zabilježeno je samo 25 % poljoprivrednog stanovništva na vrlo plodnim dijelovima vapnenačke zaravni (Vojnović, 2016). Industrija je doživjela snažan razvoj, naročito brodogradnja u Puli, cementna industrija u Koromačnu, rudnici kamenog ugljena na Labinštini itd. Godine 1953. u promet je puštena pruga Lupoglav – Štalije, važna za prijevoz ugljena iz Raških rudnika. Danas je nefunkcionalna jer su rudnici zatvoreni, a putnika nema. Općenito gledajući, željeznički promet u Istarskoj županiji je u velikoj krizi, jer desetljećima nema tereta za željeznicu, putnički promet sveden je na minimum, a jedina veza Istarske županije sa željezničkom mrežom Hrvatske i EU je preko Slovenije i to prugom loših prometnih i transportnih obilježja (nosivost, moguće brzine, geometrija trase).

U razdoblju socijalističke Jugoslavije Pula ponovno doživljava svoj procvat, dok ostali istarski gradovi stagniraju u razvoju. Tome je pridonijela gradnja i otvaranje Zračne luke Pula 1954.

godine, koja je u kasnijim desetljećima postala važna za povezivanje s udaljenim emitivnim državama. Situacija se mijenja 60-ih godina 20. stoljeća, kada započinje snažan razvoj turizma. Faktori koji su utjecali na snažan razvoj turizma u Istri su prije svega povoljni prirodni uvjeti (čisto, toplo more i povoljna klima), bogata kulturna baština, blizina turistički emitivnih područja (Italija, srednja Europa), postojanje slobodnih površina za gradnju turističkog smještaja, kvaliteta poslovnih kadrova i gradnja cestovnih prometnica. Godine 1981. u promet je pušten 5062 metra dugačak cestovni tunel kroz Učku, koji povezuje Istru i ostatak Hrvatske. Za nešto više od 10 godina, mala istarska naselja Umag, Poreč, Rovinj, sama Pula, a u novije vrijeme i Rabac postala su snažna turistička središta (Vojnović, 2016).

U suvremenom razdoblju, osim na razvoj obale, turizam je pozitivno utjecao i na razvoj unutrašnjosti. Melioracijskim radovima u Čepićkom bazenu i na danas najvrjednijem ravničarskom kompleksu u porječju Mirne razvila se povoljnija, učinkovitija i produktivnija poljoprivredna proizvodnja. Razvilo se vinogradarstvo, maslinarstvo, uzgoj tartufa i drugi oblici tradicionalnih agrarnih djelatnosti. Nova naselja razvila su se u dolinama rijeka, duž glavnih prometnica. Osim toga, stara akropolska naselja u unutrašnjosti Istre (Buzet, Motovun, Grožnjan) počela su turistički valorizirati svoje arhitektonsko i graditeljsko nasljeđe (Magaš, 2013).

Domovinski rat 1991. potpuno je zaobišao Istru, zbog čega se gospodarstvo moglo nesmetano razvijati. Istra je u to vrijeme bila utočište mnogim izbjeglicama iz ostatka Hrvatske, ali i BiH. Nova je vlast započela gradnju cestovne prometnice Istarski ipsilon, koja se počela graditi sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća, ali još nije dovršena u punom profile autoceste. Istarski ipsilon povezuje Pulu s Kanfanarom, odakle se račva u dvije dionice od kojih jedna, sjeveroistočna, vodi do čvora Matulji nadomak Rijeke, u Primorsko-goranskoj županiji, a druga, sjeverozapadna, do čvora Umag, u blizini graničnih prijelaza s Republikom Slovenijom, Plovanija i Kaštel. Ova prometnica, zajedno s autocestom Ljubljana - Kopar u susjednoj Sloveniji te autocestom Milano - Trst u Italiji značajno pridonosi povezivanju Istre s emitivnim turističkim prostorima.

Istra je danas po mnogo čemu prepoznatljiva unutar države i šire, u Europi. To je regija koja se najkasnije priključila matici državi, i koja zbog specifičnih historijsko-geografskih okolnosti ima heterogen etnički sastav. Danas narod u Istri ima miran i stabilan suživot bez obzira na narodnost, što je čini vrlo privlačnim prostorom na naseljavanje. Osim toga, nekada vrlo siromašna regija,

danas je iskoristila sve prednosti geografskog položaja i resursnu osnovu te postala jednom od najrazvijenijih hrvatskih regija, po čemu je također prepoznatljiva.

3.3. Društveno-geografska obilježja Istre

Kako je u Bosni i Hercegovini posljednji rat ostavio snažan trag na stanovništvo i gospodarstvo, tako za Istru možemo reći da je upravo izostanak tog rata utjecao na činjenicu da je to jedan od gospodarski najrazvijenijih dijelova Hrvatske. Civilno stanovništvo i infrastruktura su sačuvani, ali je nekolicina istarskih branitelja poginula u Domovinskom ratu, no u usporedbi s drugim hrvatskim regijama žrtve su znatno manje. Povoljan geografski položaj u samostalnoj Republici Hrvatskoj samo je dodatno povoljno utjecao na daljnji razvoj gospodarstva, a ono na demografska kretanja stanovništva, budući da je Istra danas imigracijsko područje.

Prvi moderni popis stanovništva izvršen je 1857. godine, i to je prvi austrijski popis. Od tada austrijska vlada vrši popis gotovo svakih deset godina (1869., 1880., 1890., 1900., 1910.) (tab. 11). Do tada je broj stanovnika u stalnome rastu, no već u prvom popisu za vrijeme talijanske vladavine 1921. godine vidljiv je pad broja stanovnika, najviše zbog prebjega stanovništva iz Istre u Jugoslaviju (Istarska enciklopedija, 2008). Popis 1948. godine također pokazuje pad broja stanovnika, zbog gubitka stanovništva u Drugom svjetskom ratu, ali i zbog egzodusa talijanskog stanovništva nakon kapitulacije Italije 1943. godine (Zupanc, 2004).

Od 1953. pa do 1971. godine broj stanovnika Istre stagnira. U međupopisnom razdoblju 1971. – 1981. godina broj je porastao zbog gospodarskog razvoja Istre i useljavanja radne snage. Popis 1991. godine bilježi pad broja stanovnika, ali iz razloga što su iz teritorija Istre izuzete općine Lovran, Matulji, Mošćenička Draga, te gradovi Kastav i Opatija, koji se od „božićnog“ ustava i uvođenja županijskog uređenja, nalaze u Primorsko-goranskoj županiji. U posljednja dva popisa, 2001. i 2011. godine, broj stanovnika Istarske županije stagnira.

Tab. 11. Kretanje broja stanovnika Istre od 1857. do 2011. godine

Godina	Broj stanovnika	Porast ili pad u %
1857.	136 565	-
1869.	150 907	10,50

1880.	178 575	18,33
1890.	196 911	10,27
1900.	218 400	10,91
1910.	265 126	21,39
1921.	240 221	-9,39
1931.	251 065	4,51
1948.	206 906	-17,59
1953.	199 278	-3,69
1961.	202 468	1,60
1971.	202 317	-0,07
1981.	217 606	7,56
1991.	204 346	-6,09
2001.	206 344	0,97
2011.	208 055	0,82

Izvor: Istarska enciklopedija, 2008; Popis stanovništva 2011.

Opadanje nataliteta u Istarskoj županiji započinje u međupopisnom razdoblju 1981. – 1991. godina jer to razdoblje u kojem je stanovništvo ušlo u posttranzicijsku etapu (otprilike 15 godine prije kontinentalne Hrvatske), a zabilježen je i blaži pad mortaliteta (tab. 12) (Zupanc, 2004). Prirodni pad prvi je put zabilježen u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godina, i od tada je konstantan. Istarska županija 2011. godine imala je 395 umrlih više nego živorođenih. Pozitivni prirodni prirast u 2011. imali su samo gradovi Buzet, Poreč, Rovinj i Vodnjan te općine Bale, Vrsar, Vižinada, Sv. Petar u Šumi, Funtana i Medulin (Županijska razvojna strategija Istarske županije do 2020. godine, 2018).

Tab. 12. Prirodno kretanje stanovništva Istre od 1964. do 2011. godine

Razdoblje	Živorodeni	Umrli	Prirodni prirast/pad
1964. – 1970.	17 369	11 255	6 114
1971. – 1980.	26 725	17 753	8 972

1981. – 1990.	25 823	19 782	6 041
1991. – 2000.	18 418	21 496	- 3 078
2001. – 2011.	18 270	22 220	-3 950

Izvor: Zupanc, 2004.; DZS 2011.

Migracijska bilanca stanovništva Istre bila je negativna do 1971. godine. Od tada do danas je pozitivna (tab. 13). S obzirom da je prirodno kretanje stanovništva Istarske županije negativno u međupopisnom razdoblju 2001. – 2011. godina, a broj stanovnika ukupno se povećao, dolazimo do zaključka da u Istarskoj županiji postoji vrlo slaba obnova imigracijom. Prema podacima Policijske uprave istarske, 2018. godine oko sedam tisuća stranih državljana ima privremeno, a još dvije tisuće, stalno boravište u Istri.

Tab. 13. Migracijska bilanca stanovništva Istre od 1945. do 2011. godine

	1945. – 1948.	1948. – 1953.	1953. – 1961.	1961. – 1971.	1971. – 1981.	1981. – 1991.	1991. – 2001.	2001. – 2011.
Popisna promjena	- 27 436	- 7 956	1 744	- 1 639	13 133	16 014	1 998	1,711
Prirodni prirast/pad	3 779	9 598	14 828	10 020	8 972	6 041	- 3 078	- 4 150
Neto migracijska bilanca (aps.)	- 31 215	- 17 554	- 13 084	- 11 659	4 161	9 973	5 076	5 861
Neto migracijska bilanca (rel.)	- 4,0	- 2,4	- 1,9	- 1,7	0,6	1,3	0,6	2,8

Izvor: Zupanc, 2004.; DZS 2011.

Na migracije stanovništva najviše su utjecala ratna i gospodarska zbivanja tijekom prošlosti. Najprije je nakon Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije, iz Istre iselilo stanovništvo različitih narodnosti (najviše Nijemci i Austrijanci). Odmah nakon toga, zbog vrlo vješte diplomacije talijanskih zastupnika na mirovnim pregovorima, i isto toliko neuspješne diplomacije novonastale Države Slovenaca, Hrvata i Srba (kasnije Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca), Istra je (uz Rijeku, Zadar, Cres, Lošinj, Lastovo i Palagružu) pripala Italiji. Talijanska fašistička vlada započinje sa sustavnim kulturnim, etničkim i fizičkim progonom hrvatskog i slovenskog naroda: „Tako su talijanske vlasti, još prije uspostavljanja fašističkog režima, tj. već 1919., zatvorile 109 od 239 hrvatskih i slovenskih škola, internirale 35 svećenika, 23 zatvorile, a 93 svećenika i 79 redovnika protjerale u inozemstvo. Uspostavom fašističkog režima ukinute su sve škole, zabranjena upotreba hrvatskog i slovenskog jezika, zabranjeno je izdavanje listova i

časopisa, a ukinute su i sve društvene i gospodarske ustanove (bilo je 414 zadruga s više od 100 tisuća članova).” (Žerjavić, 1993, 634). Osim toga, prema Žerjaviću promijenjeno je prezime 100 tisuća Trščana, 60 tisuća stanovnika u okolici Trsta, u Rijeci i Zadru više od 40 tisuća, te u slovenskom i hrvatskom dijelu Istre oko 300 tisuća. Ova su događanja potaknula veliku selidbu Hrvata i Slovenaca. Od 1910. do 1943. godine iz Istre, Cresa i Lošinja iselilo se 53 000 Hrvata i 2000 Slovenaca, a useljeno je 29 000 Talijana iz Italije (Žerjavić, 1993).

Nakon Drugog svjetskog rata zbog narodnooslobodilačke borbe Hrvata i Slovenaca, potpomognute vojskom Jugoslavije, te uspješnom diplomacijom na mirovnim pregovorima, Istra je pripojena Jugoslaviji, tj. Hrvatskoj i Sloveniji. To je prouzrokovalo iseljavanje do 1971. godine, 116 tisuća Talijana, ali i 25 tisuća Hrvata, nezadovoljnih nacionalizacijom industrije i zemljišta i svega što je proizlazilo iz socijalističke Jugoslavije. Posebno je stanje po demografskom i gospodarskom pitanju bila teška u zoni B Slobodnog Teritorija Trsta, čija je situacija bila neriješena do Londonskog ugovora 1954. godine (Žerjavić, 1993).

Ovakva je situacija utjecala na promjenu narodnosnog sastava Istre, koji je tijekom prošlosti bio vrlo mješovit, a takva se situacija zadržala do danas (tab. 14). Glavne narodnosne skupine u Istri su oduvijek Hrvati i Talijani. Njihovo se brojno stanje mijenjalo ovisno navedenim situacijama. Broj Hrvata u Istri od davnina je bio najveći, iako 1880., gotovo izjednačen s brojem Talijana. Od tada broj Hrvata raste, dok broj Talijana opada, jednim dijelom zbog toga što su austrijski popisi favorizirali Talijane. Događanja nakon Drugog svjetskog rata vidljiva su u drastičnom padu broja Talijana u Popisima 1948. i 1953. godine. Rast broja Talijana 1991. i 2001. posljedica je otklona od hrvatstva u dijelu istarskog pučanstva (Klemenčić i dr., 1993).

Udio Hrvata u ukupnom stanovništvu rastao je do 1961. godine, i od tada je u padu, dok se udio ostalih povećava (Klemenčić i dr., 1993). Tih godina useljava se velik broj stanovnika iz ostalih država Jugoslavije, koji se ubrajaju u kategoriju ostalo. Oni se u kasnijim popisima razdvajaju na Srbe, Bošnjake i Albance. U popisu 1991. godine broj Hrvata naglo pada, a vidljiv je značajan rast regionalno izjašnjenih. Regionalizam se u Istri javlja pod utjecajem historijsko-geografskih utjecaja (heterogen etnički sastav, kasniji ulazak Istre u hrvatsku državu, poluotočni i periferni položaj), o čemu će kasnije biti više riječi. Prilike se smiruju već 2001. godine, a prema Popisu 2011. godine ponovno se povećava broj regionalno izjašnjenih (tab. 15), što ukazuje da se radi o geografski promjenjivom identitetu (Zorko i Fontana, 2014).

Od ostalih narodnosti, do Drugog svjetskog rata na području Pule (vojna funkcija), bili su prisutni Nijemci, koji u kasnijim popisima ulaze u kategoriju ostali. Slovenci su također stalno naseljen narod na području Istre, no njihov je broj relativno mali, te oni naseljavaju područje sjeverne Istre, uz granicu sa Slovenijom (Klemenčić i dr., 1993).

Tab. 14. Narodnosti u Istri od 1880. do 2001. godine

	1880.		1910.		1945.		1948.		1953.		1981.		1991.		2001.	
	aps.	rel.	aps.	rel.	aps.	rel.	aps.	rel.	aps.	rel.	aps.	rel.	aps.	rel.	aps.	rel.
Hrvati	81 175	45,5	126 478	47,7	160 872	69,1	155 701	75,3	155 063	77,8	157 112	72,2	135 170	57,7	148 328	71,9
Slovenci	6 995	3,9	10 254	3,8	2 771	1,2	4 606	2,2	5 552	2,8	3 434	1,6	3 671	1,6		
Talijani	79 155	44,4	99 520	37,2	58 681	25,2	42 727	20,7	23 934	12,0	7 859	3,6	15 627	6,7	14 284	6,9
Nijemci	4 231	2,4	12 452	4,7	-	-	-	-	-	-						
Bošnjaci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					6908	3,4
Srbi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			9 754	4,8	6 613	3,2
Albanci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-						
Regionalno izjašnjeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3 961	1,7	37 654	16,1	8 865	4,3
Ostali	6 825	3,8	17 132	6,5	10 443	4,5	3 961	1,8	14 729	7,4	45 510	20,9	42 023	17,9		8,3
Ukupno	178 381	100,0	264 836	100,0	232 767	100,0	206 653	100,0	199 278	100,0	217 606	100,0	204 346	100,0	206 344	100,0

Izvor: Klemenčić, 1993; Istarska enciklopedija, 2008; Pokos i Živić, 2006.

Današnja etnička struktura Istre također je vrlo heterogena (tab. 15). Godine 2011. ponovno se smanjio broj Hrvata, povećao se broj regionalno izjašnjenih i nacionalnih manjina (Talijana, Bošnjaka, Srba).

Tab. 15. Etnička struktura Istre prema Popisu stanovništva 2011. godine

	Hrvati	Talijani	Srbi	Bošnjaci	Albanci	Slovenci	Regionalno izjašnjeni	neopredijeljeni
aps.	142 173	12 542	7 206	6 146	2 393	1 193	25 203	4 078
rel.	68,33	6,03	3,46	2,9	1,15	1	12,11	1,96

Izvor: DZS, 2011.

Izjašnjavanje o materinskom jeziku na popisu stanovništva 2011. godine pokazuje veću homogenost nego izjašnjavanje o narodnosti. To je posljedica manje politizacije jezične nego narodnosne pripadnosti, ali i prihvaćanja većinskoga jezika od strane doseljeničkog stanovništva, odnosno njihova potomstva. Najviše je govornika hrvatskog jezika, zatim talijanskog, autohtonih stanovnika Istre. Manji je broj govornika srpskog, bošnjačkog i albanskog jezika, u skladu s brojem pripadnika tih nacionalnih manjina (tab. 16).

Tab. 16. Stanovništvo prema materinskom jeziku u Istarskoj županiji 2011. godine

Hrvatski	Albanski	Bosanski	Slovenski	Romski	Srpski	Talijanski	Ostali	Ukupno
180 543	2129	2866	1649	801	1926	14 205	3936	208 055

Izvor: DZS, 2011.

Sastav stanovništva prema vjeri 2011. godine ukazuje da se većina stanovnika izjašnjava kao katolici. Značajnije je zastupljeno pravoslavlje kao vjera nacionalne manjine Srba, i islam kao vjera nacionalnih manjina Bošnjaka i Albanaca. U odnosu na ostatak Hrvatske relativno je veliki broj ateista i onih koji se u vjerskom smislu ne izjašnjavaju (tab. 17).

Tab. 17. Vjerski sastav stanovništva Istarske županije 2011. godine

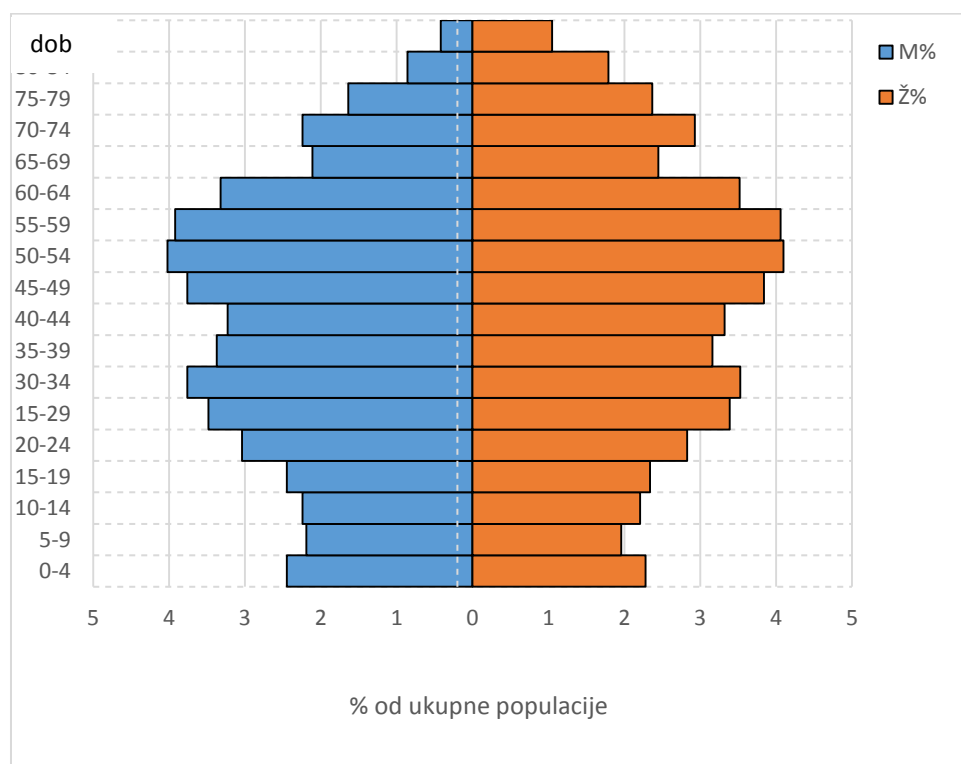
	Katolici	Pravoslavci	Ostali kršćani	Muslimani	Agnostici	Ateisti	Ne izjašnjavaju se	Ostali	Ukupno
Istarska županija	156 206	7220	1258	9965	2235	19 774	10 018	1379	208 055
HRVATSKA	3 697 143	190 143	27 614	62 977	32 518	163 375	93 018	18 101	4 284 889

Izvor: DZS, 2011.

Gustoća naseljenosti Istarske županije (2011.) iznosi 73,96 st/km². Stanovništvo Istarske županije koncentrirano je oko većih središta (69,2% stanovništva živi u upravnim gradovima, 30,8% u općinama). Također valja napomenuti da prema posljednjem popisu 2011. godine više od ¾ stanovništva živi u priobalnim gradovima i općinama s različitim stupnjem litoralizacije iako treba uzeti u obzir velike razlike u površini upravnih jedinica i njihovim geografskim značajkama (Županijska razvojna strategija do 2020., 2018). Također, treba istaknuti da zapadna istarska obala ima snažniji gospodarski razvoj te brojem stanovnika veća naselja. Razlog tome, između ostalog,

je planinski lanac Učke koji se strmo spušta prema moru, dok je zapadna obala “položenija” i time pogodnija za naseljavanje i gospodarske aktivnosti.

Prema Popisu stanovništva 2011. godine 51 % stanovništva Istarske županije činile su žene, a 49 % muškarci. U odnosu na Popis stanovništva 2001. godine, dobno-spolna struktura stanovništva nije se značajnije promijenila. Dijagram dobno-spolne strukture stanovništva pokazuje da stanovništvo Istarske županije pripada regresivnom tipu, što ukazuje na lošu demografsku situaciju. Budući da je indeks starosti za Istarsku županiju veći od nacionalnog prosjeka (115,0) i iznosi 136,8, Istarska županija pripada tipu stanovništva koje je u fazi duboke starosti (sl. 15) (Županijska razvojna strategija Istarske županije do 2020. godine, 2018).

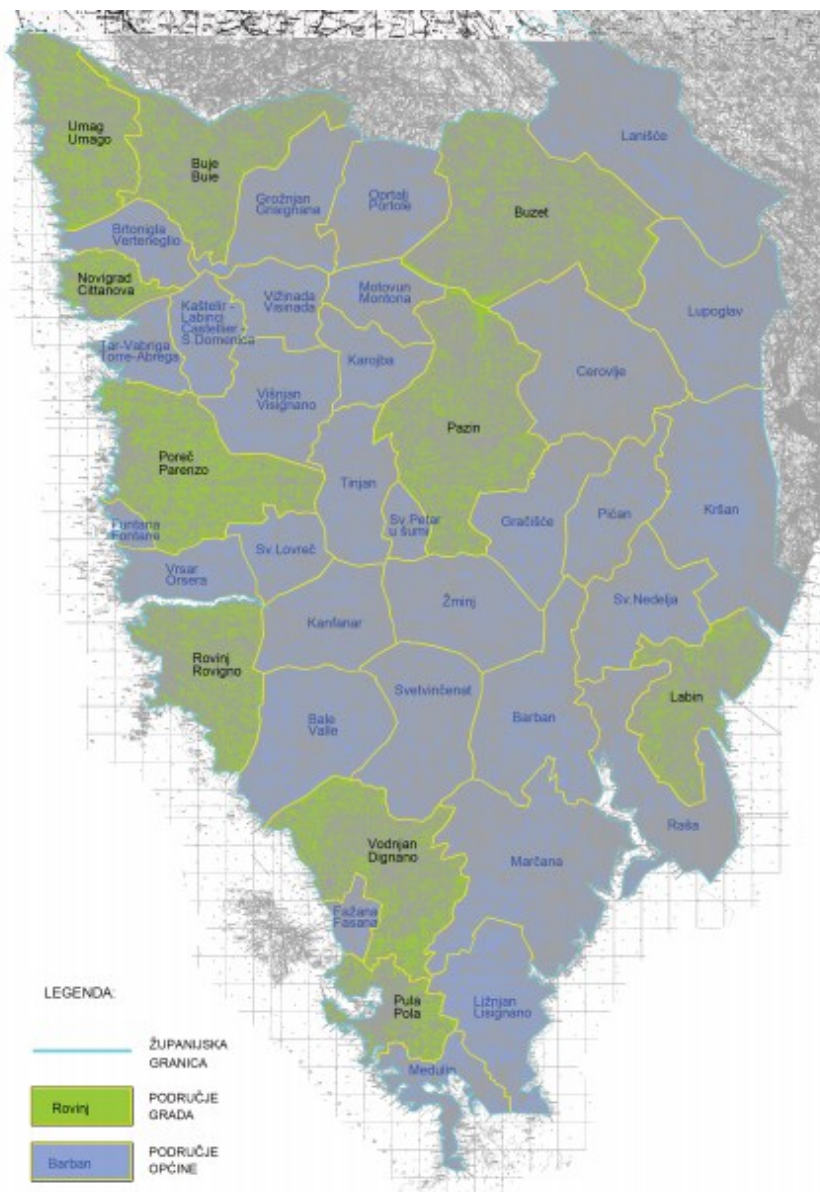

Sl. 15. Dobno-spolna struktura stanovništva Istarske županije 2011. godine

Izvor: DZS, 2011.

Kao što je već rečeno Republika Hrvatska administrativno je podijeljena na županije. Jedna od njih je Istarska županija. Iako su županije upravno-administrativne jedinice formirane s ciljem obavljanja poslova od regionalnog interesa, u Hrvatskoj nemaju visok stupanj autonomije, a njihove dogovorene granice često dijele prirodne geografske cjeline (npr. otok Pag, Lonjsko

polje). Kao što je već napomenuto Istarska županija obuhvaća najveći dio istarskog poluotoka, osim liburnijskog dijela istočno od Učke, te slovenskog i talijanskog dijela sjeverno od Dragonje (Istarska enciklopedija, 2008). Podijeljena je na 10 upravnih gradova i 31 općinu (sl. 16). Sjedište Istarske županije je u Pazinu, iako je najveći grad Pula. Razlog tomu je što geografski položaj Pazina u središtu istarskog poluotoka, za razliku od Pule koja je smještena na samom jugozapadu poluotoka. Osim toga, Pazin je tradicionalno središte istarskih Hrvata, mjesto iz kojeg je pokrenut nacionalni pokret i čije je stanovništvo od davnina većinski hrvatsko. Ipak, sama županija prilično je decentralizirana, pa se u Puli nalazi sjedište župana i ured za gospodarstvo, proračun i financije, prostorno planiranje, graditeljstvo i zaštitu okoliša, u Labinu ured za kulturu i prosvjetu, u Poreču ured za poljoprivredu, šumarstvo, lovstvo, ribolov, turizam i trgovinu, u Rovinju ured za etničke skupine, u Pazinu ured za promet i pomorstvo (Istarska enciklopedija, 2008).

Sl. 16. Administrativna podjela Istarske županije – granice upravnih gradova i općina

Izvor: Izvješće o stanju u prostoru Istarske županije 2007. – 2012., 2013.

Proces preobrazbe istarskog prostora vezan je uz procese promjene gospodarske strukture stanovništva. Čimbenik koji je najviše utjecao na smjer u kojem će se istarsko gospodarstvo razvijati je državna vlast pod čijim je zaštitništvom Istra bila određeno vrijeme. Prije dolaska fašista i niz godina kasnije Istru jedva da možemo nazvati i poljoprivrednom zemljom budući da je to izrazito siromašna zemlja, pogođena epidemijama kuge, španjolske groznice, ratova itd., u kojoj stanovništvo preživljava od na zemlji, a vrlo mali broj stanovnika od obrta. Očajno

gospodarsko stanje nastavilo se i u prvim godinama vladavine Jugoslavije. Država se tada morala, uz problem obnove kuća, skromnih industrijskih postrojenja i poljoprivrede, baviti osiguranjem osnovnih namirnica za prehranu stanovništva (Dukovski, 2007). Nakon preuzimanja vlasti i donekle stabilizacije stanja, jugoslavenski vođe nametali su industrijalizaciju i ulaganja u industrijske kapacitete, koji su se većim dijelom nalazili u priobalju, što je izazvalo promjene u prostoru. Poljoprivreda bez obzira na povoljne klimatsko-ekološke uvjete brzo je napušтана, što je dovelo do deagrarizacije općenito, usitnjavanja seoskih posjeda, smanjenja radne snage u poljoprivredi i neuravnoteženosti proizvodne strukture. Stanovništvo, posebno vitalno, selilo se na istarske obale, što je uzrokovalo demografsko starenje i depulaciju istarskih sela. Također, stanovništvo koje je u Istru dolazilo „trbuhom za kruhom“, naseljava obalu zbog nemogućnosti zapošljavanja na selu. Najveća stopa deagrarizacije bila je 1970-ih i početkom 1980-ih, i od tada udio poljoprivrednog u ukupnom zaposlenom stanovništvu opada i tada je gradsko stanovništvo brojčano nadmašilo seosko (Radinović i dr., 2006). Između 1970-ih i 1990. godine u Istri se intenzivno razvija turizam, ali i propadaju brojna poduzeća uslijed spore i otežane prilagodbe na tržišno gospodarstvo, ali i procesa privatizacije, pa se Popisima stanovništva bilježi smanjenje udjela stanovništva u sekundarnom, a povećanje u tercijarnom sektoru djelatnosti, dok se udio zaposlenih u primarnom sektoru smanjuje do 2001., a 2011. isti je kao 80-tih godina 20. stoljeća (tab. 18). Bez obzira što turizam nije snažnije potaknuo opskrbnu funkciju poljoprivrede, danas bi trebalo poljoprivredu u Istri razvijati u tom smjeru, što je već negdje i učinjeno promoviranjem autohtone istarske proizvode kao što su tartufi i vina. Osim toga i Istru je zahvatio proces premještanja stanovništva na selo uslijed gradske buke i turističkih gužvi, posebno za vrijeme ljetnih mjeseci, a sve češće istarska turistička ponuda uključuje i seoski (ruralni) turizam.

Tab. 18. Gospodarska struktura stanovništva Istre (prema sektorima djelatnosti) od 1970. do 2011. godine

	1970.	1980.	1990.	2000.	2011.
primarni	5,63	3,1	2,76	1,67	3,11
Sekundarni	54,3	48,0	40,98	32,64	26,14

Tercijarni	40,05	48,9	56,25	65,68	70,74
------------	-------	------	-------	-------	-------

Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1971., 1981., 1991.; Statistički ljetopis Republike Hrvatske, 2001., 2012. godine

Zahvaljujući povoljnom geografskom položaju, prirodnim resursima, gospodarskoj tradiciji, dugogodišnjoj upućenosti na razmjenu sa svijetom, kvalificiranoj radnoj snazi i dostignutoj razini usvojenog znanja, istarsko gospodarstvo u pojedinim pokazateljima nadilazi prosječne statističke vrijednosti u Republici Hrvatskoj. Jedan od pokazatelja gospodarske razvijenosti nekog područja je indeks razvijenosti (tab. 19). U skladu sa Zakonom koji je 2017. godine donijelo Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije, za izračun indeksa razvijenosti koriste se sljedeći pokazatelji: prosječni dohodak po stanovniku, prosječni izvorni prihodi po stanovniku, prosječna stopa nezaposlenosti, opće kretanje stanovništva, stupanj obrazovanosti stanovništva (tercijarno obrazovanje) i indeks starosti. Jedinice područne (regionalne) samouprave razvrstavaju se u osam skupina – četiri iznadprosječne i četiri ispodprosječne skupine, a županije u četiri skupine – dvije iznadprosječne i dvije ispodprosječne skupine.

Tab. 19. Indeks razvijenosti županija za razdoblje 2014. – 2016. godina

Županija	Razvojna skupina	Indeks razvijenosti
Grad Zagreb	4	117,758
Istarska	4	108,970
Dubrovačko-neretvanska	4	108,580
Zagrebačka	4	105,890
Primorsko-goranska	4	105,278
Zadarska	3	104,654
Splitsko-dalmatinska	3	103,930
Varaždinska	3	101,713
Međimurska	3	100,502
Krapinsko-zagorska	2	98,976
Koprivničko-križevačka	2	98,493
Šibensko-kninska	2	97,041

Osječko-baranjska	2	96,009
Karlovačka	2	95,191
Požeško-slavonska	2	93,947
Brodsko-posavska	1	93,449
Bjelovarsko-bilogorska	1	92,576
Ličko-senjska	1	92,387
Vukovarsko-srijemska	1	91,992
Sisačko-moslavačka	1	91,701
Virovitičko-podravska	1	90,666

Izvor: URL 12.

Teško je odlučiti koji je od svih navedenih čimbenika najviše utjecao na formiranje Istre kao prepoznatljive regije u Hrvatskoj i Europi. Na formiranje životopisnog identiteta istarskog stanovništva utjecali su prirodni, historijski i društveni procesi, koje su uvjetovali geografski faktori. Svaki od naroda koji sačinjava istarsko stanovništvo ima svoj poseban identitet, te upravo to čini Istru drugačijom u usporedbi s ostalim hrvatskim regijama.

4. BOŠNJAKKA POPULACIJA U ISTRI

4.1. Povijest doseljavanja

Riječ dijaspora prema starogrčkoj riječi znači „rasipati se“, a od sredine 20. st. odnosi se na ljude ili narod koji su trajno napustili matičnu domovinu. Masovnije iseljavanje Bošnjaka vidljivo je nakon austrougarske okupacije, a kasnije i aneksije Bosne i Hercegovine, zbog straha od nove vlasti, vjerskih i kulturnih razlika. Nakon 1908. godine iz BiH u Tursku preselilo se oko 200 tisuća Bošnjaka, a dio je otišao u SAD, o čemu svjedoči organizacija *Džemijjetu-l-hajrijeh* iz Chicaga (Muradbegović, 2015). Chicago je ostao poželjna destinacija za naseljavanje i nakon Drugog svjetskog rata, gdje odlaze Bošnjaci, nezadovoljni politikom Jugoslavije i teškom ekonomskom situacijom. U Chicagu je 1954. godine izgrađena prva džamija u SAD-u, organizacija *Džemijjetu-l-hajrijeh* 1968. godine mijenja ime u „Bosansko-američka kulturna asocijacija.“ Najviše Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine iselilo se tijekom i nakon posljednjeg rata. Prema podacima UNCHR-a, u BiH je tijekom rata sveukupno raseljeno 2,2 milijuna stanovnika. Od toga je u inozemstvo otišlo 1,2 milijuna ljudi. Najviše izbjeglica prihvatile su Njemačka (345 tisuća), Hrvatska (288 tisuća), Savezna Republika Jugoslavija (253 tisuće), Austrija (80 tisuća), Švedska (61 tisuću), Slovenija (33 tisuće), SAD (31,6 tisuća), Švicarska (26,7 tisuća), Nizozemska (23,5 tisuće), Danska (23 tisuće), Australija (20 tisuća), Ujedinjeno Kraljevstvo (13 tisuća). Od ukupno 2,2 milijuna izbjeglica do 2004. godine vratilo se 1 000 473 ljudi, a do 2006. još 462 245 osoba (Muradbegović, 2015).

U Hrvatskoj prema Popisu 2011. godine živi 31 479 Bošnjaka, od toga najviše u Gradu Zagrebu (8119) te Istarskoj županiji (6146). Bošnjaci se u Istru doseljavaju još u prvoj polovici 20. stoljeća. Naime, nakon aneksije BiH, austro-ugarsku vojnu službu obavljali su i Bošnjaci. Dio je njih odselio se u Pulu, grad koji je u to vrijeme bio austrijska ratna luka. Tamo su vršili vojnu službu i ostale usluge austro-ugarskoj vojsci o čemu nam svjedoče grobne ploče umrlih Bošnjaka na mornaričkom groblju u Puli. Važno je napomenuti i da su imali vjerskog službenika (imama), što ukazuje na vjersku toleranciju države. Ne zna se točno što se s njima i njihovim potomcima događalo nakon završetka vojne službe (Džekić, 2018).

Masovnije naseljavanje Bošnjaka u Istru započinje 50-ih godina 20. stoljeća, nakon uspostave jugoslavenske vlasti (tab. 20). Naime, u tijeku i nakon Drugog svjetskog rata veliki broj stanovnika

Istre emigrirao je iz već navedenih razloga. Nedostatak radne snage u rudarstvu i ostalim gospodarskim granama trebalo je kompenzirati drugim stanovništvom. Jugoslavenska je vlada donijela odluku da njemački, talijanski i ustaški zatvorenici (među kojima su Hrvati i Bošnjaci) zamijene zatvorsku kaznu radom za opće dobro. Najviše je Bošnjaka tada došlo s područja srednje Bosne (Kakanj, Breza, Vareš, Visoko), Tuzle, Gračanice, Kalesije – krajeva koji su bili poznati po suradnji s ustaškim režimom. Većina njih naselila se na područje Labinštine, u rudnicima ugljena, a nakon odrađene kazne, tj. rada za narodno dobro, nisu se zadržavali na području Labina i okolice (Džekić, 2018).

Nakon jugoslavenskog preuzimanja vlasti dio Bošnjaka došao je u Istru s ciljem odlaska u druge europske zemlje. Nezadovoljni novim sistemom, najčešće iz vjerskih i gospodarskih razloga, nastojali su što brže prijeći u Trst budući da je tamo postojao logor za prihvat jugoslavenskih izbjeglica, a iz Trsta dalje u Italiju, koja je u to vrijeme poticala useljavanje lakim davanjem državljanstva, ili Europu (Džekić, 2018).

Najveći broj Bošnjaka u Istru dolazi iz ekonomskih razloga. Istarski ugljenokopi „Raša“, koji su tada obuhvaćali tri rudnika, Rašu, Labin i Potpićan, bili su još od talijanskog doba jedan od najvećih proizvođača kamenog ugljena u Europi, koji su zapošljavali više od 10 tisuća radnika. S druge strane i Bosna i Hercegovina država je u kojoj je rudarska djelatnost prisutna još od srednjeg vijeka. Oko Srebrenice se nalaze rudnici srebra, oko Olova rudnici olova, nalazišta željezne rude nalaze se oko Vareša, Sase, Čeladinovića, Ostrožnice, Busovače, Dlačića, Čajnice, dok se ugljen vadio u Srebrenici, Zenici, Kreki, Brezi, Sanskom Mostu (Džekić, 2018). Stoga je i logičan slijed događaja bio da dio bosanskohercegovačkih rudara potraže posao u rudnicima na području Labinštine. Ti dolasci najvećim su dijelom bili organizirani od strane jugoslavenskih vlasti i Istarskih ugljenokopa „Raša“, zbog nedostatka radne snage, a manjim su dijelom bili su spontani. Najviše Bošnjaka u Istru došlo je s područja Velike Kladuše, Cazina, Brčkog, Gradačca, Srebrenika, Tuzle, Lopare, Čelića, Lukavca, Banovića i Doboja (Džekić, 2018).

Za novopridošle rudare organizirani su tečajevi za osposobljavanje za radna mjesta polukvalificiranih i visokokvalificiranih kopača ugljena, rudarskih минера, specijalista za određene rudarske operacije, rukovoditelje rudarskih postrojenja itd. Rudarski posao bio je u odnosu na druge djelatnosti više plaćen, a za rudare je bio osiguran smještaj unutar samačkih hotela i stanova, a dobivali su i povoljne kredite za izgradnju obiteljskih kuća (Muradbegović, 2015).

Naselja Raša i Podlabin izgrađeni su u vrijeme fašističke Italije u neposrednoj blizini rudnika, kako bi se rudarima osigurao smještaj i ostale životne potrebe. Raša (tal. Arsia) je smještena u dolini rijeke Raše, gdje su se melioracijskim radovima stvorili uvjeti za podizanje naselja. Prvotno je planirana izgradnja stambenih objekata za 2000 rudara i njihovih obitelji. Gradnju Raše naredio je Mussolini kao dio projekta gradnje naselja za radnike, nacrt je izradio tršćanski arhitekt Gustavo Pulitzer Finali, a podignuta je za samo 547 dana. Naselje je izduženog oblika s jasno određenom funkcionalnom i socijalnom podjelom (sl. 17). Stambeni kapaciteti hijerarhijski su podijeljeni – veći stanovi s vrtom (tzv. villete) rezervirani su za rudarske nadzornike i inženjere, dok su obični rudari smješteni u manjim stanovima. U Raši su izgrađeni još crkva sv. Barbare, kino, trg, društveni dom i dom zdravlja (Istarska enciklopedija, 2008).

Sl. 17. Naselje Raša

Izvor: URL 13.

Podlabin (Pozzo Littorio d'Arsia) je nastao s istom funkcijom. Izgrađen je u razdoblju od 1940. do 1942. godine, a smješten je na 220 metara nadmorske visine podno povijesne jezgre grada Labina. Plan grada sličan je planu Raše. Pravilna mreža ulica koje se sijeku pod pravim kutom, sastaju se u gradskom trgu – danas se taj trg naziva Trg labinskih rudara. Stambeni kapacitet Podlabina bio

je predviđen za 2400 do 3000 stanovnika, s jasno izraženom hijerarhijom ovisno o položaju u rudniku. Ovaj sistem organizacije rada i života preuzela je i jugoslavenska vlast nakon priključenja Istre Jugoslaviji (sl. 18, 19) (Istarska enciklopedija, 2008).

Sl. 18. Vilete (tal. villete – male vile) u Labinu – zgrade za rukovodstvo rudnika

Izvor: URL 14.

Sl. 19. Ulaz u rudnik u Labinu – „Jama Labin“

Izvor: URL 14.

Sedamdesetih godina 20. stoljeća dolaze Bošnjaci koji se osim u rudnicima zapošljavaju u ostalim djelatnostima: turizmu, građevinarstvu, poljoprivredi, metalnoj industriji, trgovini. Velik se dio novopridošlih Bošnjaka zapošljava u brodogradilištima Tehnomont i Uljanik. Nakon zatvaranja rudnika na Labinštini 1990-ih godina, Bošnjaci ostaju u Istri i preusmjeravaju se na druga zanimanja, budući da su to uglavnom generacije koje su najranije došle te već imaju osnovane obitelji (Muradbegović, 2015).

Nakon izbijanja rata u BiH veliki dio Bošnjaka izbjegao je u Hrvatsku. Najvećim dijelom smješteni su u područja u Hrvatskoj koja nisu bila izravno pogođena ratom – u Istru, Hrvatsko zagorje, Opatijsko primorje i sjevernojadranske otoke. Smješteni su u prazne objekte koje je država mogla ponuditi – odmarališta, školske dvorane, bivše vojne objekte i hotele budući da turistička sezona nije počela, a bila je vrlo loša s obzirom da je u blizini buktio rat (Korbler, 2015). Poznati su i slučajevi da su labinski rudari Bošnjaci smještali rodbinu iz BiH u svoje rudarske stanove. Mnogi od njih su daljnje utočište potražili u ostalim europskim zemljama, a neki su ostali u Labinu. Zapravo se najveći broj Bošnjaka naselio u Istru upravo u razdoblju izbijanja rata u BiH i 2000. godine (Šehanović i dr., 2016).

Tab. 20. Pregled doseljavanja Bošnjaka i Bošnjakinja u Istarsku županiju u razdoblju od 1956. do 2016. godine (u %)

Razdoblje (godine)	1956. – 1970.	1971. – 1980.	1981. – 1990.	1991. – 2000.	2001. – 2016.
Udio doseljenih Bošnjaka (%)	11,10	19,38	28,81	35,37	5,44

Izvor: Šehanović i dr., 2016.

Danas Bošnjaci u Istri žive u suživotu s domicilnim stanovništvom i ostalim (brojnim) manjinama (etničkim zajednicama). Prema Popisu 2011. godine ukupno ih je u Istarskoj županiji 6146, ili 2,95 % stanovništva županije. Danas su potencijalni dolasci Bošnjaka mnogo lakši nego prijašnjim generacijama. Prije svega starije su generacije otvorile put mogućim trajnim doseljenicima (sukladno uobičajenim obrascima migracija) i pružaju barem minimalni osjećaj sigurnosti svojim

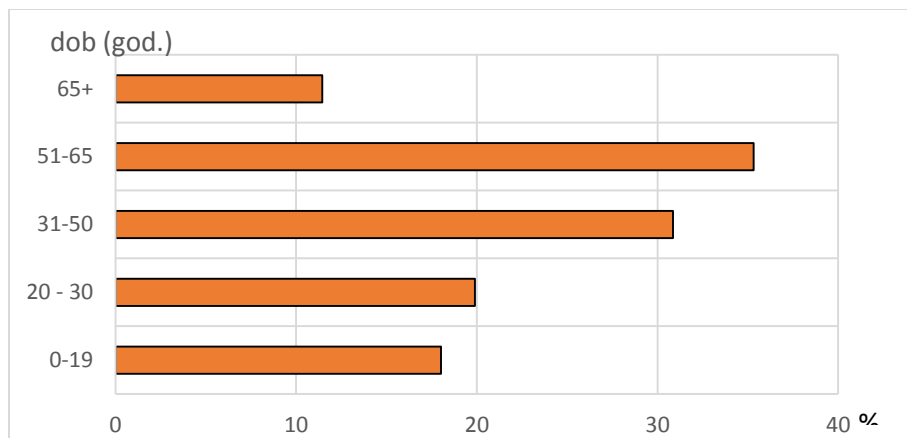
sunarodnjacima na privremenom radu, koji su u dvojbi između stalnog ostanka ili traženja novog životnog mjesta.

Važno je još potvrditi, da se bošnjačka nacionalna manjina, uklopila u uvjete u prostoru u koji su se doselili. Taj se narod počeo identificirati sa prostorom Istre, sa svim obilježjima, događajima i procesima koji se u njemu odvijaju. Istarski životni prostor predodredio je način života Bošnjaka i utjecao na funkcije te društvene zajednice. Najbolje to vidimo na primjeru rada u rudnicima, a kasnije u uslužnim djelatnostima.

4.2. Demografska obilježja

Podaci o demografskim obilježjima Bošnjaka u Istri preuzeti su iz publikacija Državnog zavoda za statistiku, odnosno iz Popisa stanovništva 2011. godine, te iz nedavno objavljenog rada *Obrazovni, kvalifikacijski i gospodarski resursi Bošnjaka u Istarskog županiji*, sveučilišnog profesora Jusufa Šehanovića, te visokih dužnosnika Nacionalne zajednice Bošnjaka Istre, Mirele Čaušević i Senada Pršića. Njihov je rad nastao na temelju ankete provedene 2015. i 2016. godine koja je obuhvatila 201 osobu stariju od 18 godina. Ovim se projektom željelo istražiti ljudske potencijale Bošnjaka u Istarskoj županiji kako bi se u budućnosti lakše izrađivali planovi i programi bošnjačkih organizacija na razini županije i države.

Kao što je već rečeno, prema Popisu stanovništva 2011. godine ukupan broj Bošnjaka u Istri iznosi 6146, od toga je 57,71 % muškaraca i 42,29 % žena. Zamjetno veći udio muškaraca može biti posljedica doseljavanja većeg broja muškog stanovništva koji su bili radna snaga u Istri u teškim fizičkim poslovima (rudnici, brodogradnja). Prosječna starost popisanih Bošnjaka u Istarskoj županiji nešto je veća od prosječne starosti ukupnog stanovništva županije i iznosi 46,47 godina. Veći doprinos tome pokazatelju daje muško bošnjačko stanovništvo čija je prosječna starost 49,34 godine. Prosječna starost ženskog bošnjačkog stanovništva u Istarskoj županiji 2011. godine iznosila je 44,17 godina. Dijagram udjela dobnih skupina (sl. 20) pokazuje najveću zastupljenost dobnih skupina od 51 do 65 godina. Važno je ukazati i na udio stanovništva starijeg od 65 godina (oko 11 %), što pokazuje da je bošnjačko stanovništvo u Istri u dubokoj starosti.

Sl. 20. Dobna struktura bošnjačkog stanovništva u Istarskoj županiji 2016. prema rezultatima ankete

Izvor: Šehanović i dr., 2016.

Službena religija Bošnjaka u Bosni i Hercegovini je islam, i kao što je rečeno, to je čimbenik koji je naj snažnije utjecao na stvaranje bošnjačkog etnosa, ali i nacionalnosti. Od anketiranih ispitanika u Istri, 92,05 % njih se izrazilo kao muslimani, 4 % kao ateisti, 0,50 % agnostici, a 2,50 % nije se izjasnilo. Bošnjaci koji se nisu izjasnili po vjerskom pitanju većinom su fakultetski obrazovane osobe.

Prema porijeklu Bošnjaci su najčešće iz BiH (68,18 % slučajeva), iz drugih krajeva Hrvatske (24,43 %), te iz Srbije, Crne Gore i Kosova (zajedno 1,14 %). Po mjestu rođenja najviše ih je iz Pule (23,39 %), Gradačca (5,84 %), Srebrenika i Brčkog (po 4,68 %), Zavidovića (4,09 %), Bijelog Polja, Bijeljine, Bosanske Gradiške, Banja Luke, Bihaća, Cazina, Foče, Goražda, Gračanice, Jajca, Kosova, Kikinde, Prijedora, Prizrena, Sarajeva, Splita, Tuzle, Zagreba i još mnogo drugih naselja, mnogo više iz sjeverozapadne BiH i bosanske Posavine, a manje iz Hercegovine (Šehanović i dr., 2016).

Anketom su ispitana i neka osobna pitanja poput bračnog stanja, broja djece, hobija i slično. Prema tome je 70,92 % Bošnjaka u Istri u bračnoj zajednici, neoženjenih/neudanih 20,41 %, razvedenih 5,10 %, udovaca ili udovica 2,55 %. Prosječan broj djece po obitelji iznosi 1,36. Četvero djece ima 1 % anketiranih Bošnjaka, 14 % troje, 36,50 % dvoje, 17 % jedno, a bez djece je 31,50 % anketiranih Bošnjaka (Šehanović i dr., 2016).

Brojni Bošnjaci u Istri, čak 67,05 %, uključeni su u udruge razne prirode. Prije svega misli se na udruge Nacionalnih zajednica po gradovima Istre, ali i Nacionalnu zajednicu Bošnjaka Istre (NZBI) – krovnu organizaciju istarskih Bošnjaka, u koju je uključeno 77,31 % Bošnjaka od ukupnog broja Bošnjaka u Istri. Od ostalih udruga, često su članovi folklornih društava, islamskih zajednica, sportskih udruga itd. (Šehanović i dr., 2016).

Zanimljivo je bilo pitanje koje se odnosilo na namjeru ostanka u Istri. Njih 85,50 % odgovorilo je da namjerava ostati živjeti u Istri, 4,50 % je onih koji su odlučili otići i 10 % neodlučnih.

U anketi su, kako glasi sam naziv članka, ispitani obrazovni, kvalifikacijski i gospodarski resursi Bošnjaka u Istarskoj županiji. Što se tiče školske spreme najviše Bošnjaka završilo je srednju školu (46,05 %). Fakultetski je obrazovano 23,50 %, 12,5 % je završilo osnovnu školu, a doktorat ima 7 % Bošnjaka. Veliki broj ispitanih, 13 %, naveo je završetak srednje škole bez usmjerenja. Fakultetski obrazovane osobe najviše su završavale fakultete društvenog usmjerenja, potom nastavničkog i medicinskog usmjerenja, pa fakultete islamskih nauka. Od ispitanih osoba njih 78 % govori jedan strani jezik, od toga 57 % engleski, 25 % njemački, 20 % talijanski, 10 % ruski, i u manjim udjelima francuski, turski, slovenski i španjolski. Poznavanje talijanskog jezika u porastu je vjerojatno zbog blizine Italije i zbog toga što je u istarskim školama talijanski jezik često izborni predmet. Na pitanje o informatičkoj pismenosti 11,5 % ispitanih nije se izjasnilo, 8,50 % reklo je da nije informatički pismeno, a 80 % njih koristi se računalom (Šehanović i dr., 2016).

Kvalifikacijski resursi druga su kategorija pitanja postavljenih u anketi profesora Šehanovića i njegovih suradnika. Proizvodna usmjerenja završilo je 57,74 % ispitanika, a 42,26 % uslužna usmjerenja u srednjim školama. Od ispitanika koji su stekli višu školsku spremu, 58,33 % je u uslužnim poslovima, a 41,67 % njih u proizvodnim poslovima. Ispitanici koji su završili fakultet, magisterij i doktorat zaposleni su u uslužnim djelatnostima. Detaljnijom analizom zanimanja kojima se bave Bošnjaci u Istri autori zaključuju da je 38,58 % anketiranih opći tehničar, 23,68 % trgovac, 18,42 % kuhar, 10,52% elektrozavarivač, 10,52 % krojač, 10,52 % vozač i od ostalih zanimanja u manjim udjelima spominju se još ekonomist, ugostitelj, automehaničar, učitelj, zidar itd. Treba napomenuti da se ova zanimanja odnose na završenu srednju školu. Na razini višeg i visokog obrazovanja Bošnjaci su specijalizirani za poslove arhitekta, etnologa, financija, geodeta, liječnika, imama, menadžmenta, marketinga, prava, pedagoga, profesora itd., dok su Bošnjaci s

doktoratom znanosti angažirani u poslovima diplomacije, ekonomije, farmacije, medicine, sveučilišnih profesora.

Gospodarski resursi promatrani su sa stajališta njihova mjesta zaposlenja i položaja u poslu. Zaposlenih u privatnom poduzeću bilo je 29 %, u obiteljskom vlastitom poduzeću 15 %, u državnom poduzeću 10 %, u javnoj ustanovi 10 %, u obrtu 0,5 %, u vlastitom obiteljskom obrtu 5 %, dok je nezaposlenih 10,5 %, a umirovljenika 19 %. Što se tiče kategorije položaj u poslu istraživalo se gdje se u upravljačkoj strukturi nalaze Bošnjaci. Anketom su im bile ponuđene kategorije top menadžer (direktor, ravnatelj) i taj je odgovor izabralo 30,97 % Bošnjaka, srednji menadžer izabralo je 3,04 % ljudi, niži menadžer 4,90 % ljudi i kategoriju zaposlenik 57,04 % ljudi, očekivano najviše (Šehanović i dr., 2016).

Iako je primaran cilj ovog istraživanja bio saznati obrazovne, kvalifikacijske i gospodarske resurse Bošnjaka u Istarskoj županiji, istraživanjem je utvrđeno i dobro stanje Bošnjaka u Istri, koje je od svih ispitanih kategorija, u najmanje dobrom stanju. Udio mladog stanovništva daleko je manji od 35 %, a veliki udio starog stanovništva utječe na daljnju reprodukciju Bošnjaka i predstavlja izazov jedinicama lokalne uprave i državi, zbog potrebe osiguranja njege i skrbi za stare i nemoćne osobe. Kvalifikacijski, obrazovni i gospodarski resursi Bošnjaka u Istarskoj županiji su zadovoljavajući, iako naravno ima mjesta za poboljšanja. Važno je istraživanje ponavljati svakih nekoliko godina, radi boljeg planiranja mjera populacijske politike, usluga, investicija, radnih mjesta samih Bošnjaka kao nacionalne manjine i kao stanovništva koji je dio hrvatskog društva.

5. PROSTORNI IDENTITET

5.1. OPĆI ISTARSKI IDENTITET

Istra je od davnina prostor naseljavanja brojnih naroda. Na relativno malom prostoru, tri autohtona naroda Talijani, Hrvati i Slovenci, prolazili su kroz proces narodnog pokreta do konačnog oblikovanja nacionalnog identiteta. Njima su se nakon Drugog svjetskog rata pridružili i neki drugi narodi kao što su Srbi, Bošnjaci, Albanci. Svi oni imaju svoju nacionalnu svijest i kulturu te običaje po kojima se razlikuju jedni od drugih, no svi zajedno čine istarski etnički i kulturni mozaik. S obzirom na povijesne okolnosti i činjenicu da je Istra granična regija (Banovac, 1998), heterogena etnička struktura nije iznenađenje, a osim toga i brojne druge hrvatske regije imaju izmiješanu nacionalnu strukturu, jer se čitava Hrvatska nalazi na razmeđu mediteranskog, srednjoeuropskog i balkanskog civilizacijskog kruga (Raos, 2014a). No, ono što Istru razlikuje od ostalih hrvatskih regija je što na popisima stanovništva, njeno pučanstvo mnogo više izražava regionalnu pripadnost.

Nacionalni, te regionalni i nadnacionalni identiteti u proporcionalnom su odnosu. Što više prvi slabi, to više regionalni i nadnacionalni identiteti rastu (Becker i Komlosy 2005 prema Zorko i Fontana, 2014). Pojedinaac se može višestruko izjašnjavati, ovisno o prostornoj hijerarhiji identiteta može biti Labinjan (lokalni identitet), Istranin (regionalni identitet), Hrvat (nacionalni identitet), ili npr. Bošnjak (u smislu etničke pripadnosti) i Hrvat (u smislu državljanstva). Društveno, a time prostorno izjašnjavanje, može biti promjenjivo i njihovo izražavanje ovisi o skupu okolnosti u kojima se pojedinac ili grupa nalazi (Pejnović, 2009). Regionalni identiteti jačaju kada se osjete ugroženim (Cerutti i sur. 2006 prema Zorko i Fontana, 2014). Istarski regionalni identitet u političkom smislu razvija se devedesetih godina prošlog stoljeća i formira se nasuprot centralne vlasti (Orlić, 2008; Raos, 2014a; Zorko i Fontana, 2014). Osnova istarskog regionalnog identiteta su određeni prirodni i historijsko-geografski faktori (poluotočni položaj, dugotrajno odnarođivanje hrvatskog etnosa od strane stranih vladarskih kuća te relativno kasno uključivanje u hrvatsku državu), a okidač koji ih je pokrenuo bio je rast nacionalnog koncepta od strane HDZ-a, vodeće političke stranke od 1990. do 2000. godine.

Istra je poluotok trokutastog oblika, površine oko 4000 km², smještena u sjevernom dijelu Jadranskog mora, između Tršćanskog i Venecijanskog zaljeva na sjeverozapadu, te Riječkog

zaljeva na jugoistoku. Sjeverna granica nije točno određena, no pojednostavljeno, pruža se duž stare ceste Trst – Kastav, izgrađene još u rimsko doba. Zbog svog poluotočnog određenja i planinskog lanca Učke, izdvojena je u odnosu na ostatak države (Blagoni, 2004), te je “slijepi put”, jer je izvan glavnih prometnih pravaca i općenito prirodnih puteva. Ta geografska izoliranost utjecala je na mentalnu svijest njenog stanovništva, koja se razlikuje od ostatka stanovništva Hrvatske, kao što je to slučaj i s hrvatskim otocima.

Kao drugi važan razlog snažnijeg regionalnog izjašnjavanja smatra se buran historijsko-geografski razvoj Istre. Istra je dugo vremena bila pod vlašću različitih vladarskih kuća, a često je i sam poluotok bio podijeljen između više država. Slavenski je etnos u tim prilikama bio izložen snažnom odnarođivanju, o kojemu je ranije bilo riječi. Istra je regija koja je najkasnije priključena matici zemlji. Najveći dio poluotoka pripojen je SR Hrvatskoj 1945. godine. Pula je pripojena 1947., a Bujština 1954. godine. Jedan vrlo mali dio poluotoka, sjeverna strana Miljskog poluotoka, pripao je Italiji, dok su Koparski zaljev i dio Piranskog zaljeva do starog toka rijeke Dragonje ušli u sastav Slovenije. Sredinom 1950-ih godina Slovenija jednostrano premješta granicu sa starog toka Dragonje na Kanal svetog Odorika (koji je nakon melioracijskih radova preuzeo funkciju glavnog toka i na koji je upisano ime Dragonja, dok je pravi tok Dragonje preimenovan u Stara Dragonja). Danas je poluotok Istra podijeljen i unutar Republike Hrvatske, jer je uspostavom županijskog uređenja, istočni dio poluotoka ušao u sastav Primorsko-goranske županije (Blagoni, 2004). Stalni pritisak na hrvatski etnos u prošlosti, dugotrajna podjela između više vladarskih kuća, te duga povijesna razdvojenost od matične države imao je velik utjecaj na regionalno izjašnjavanje. Ostavština velikih vladarskih kuća između kojih je Istra bila podijeljena, je etnički i kulturi mozaik, tzv. hibridno (lat. *Hybrida* – mješanac, križanac) kulturno naslijeđe: “Hibridno kulturno naslijeđe multietničkih imperija u graničnim područjima pospješuje razvoj kulture otpora ekskluzivnim nacionalnim identitetima, s obzirom na to da velik broj pograničnog stanovništva ne uspijeva postići jedinstvo državnoga (državljanstvo) i etnokulturnoga identiteta.” (Cocco 2010 prema Raos, 2014a). Stanovništvo zbog navedenih faktora ima manji osjećaj vezanosti za ostatak nacionalnog teritorija, pa se samim time neposredno veže za prostor regije.

Navedene historijsko-geografske okolnosti utjecale su na formiranje današnje situacije u Istri po kojoj se ona razlikuje od ostalih regija u Hrvatskoj, odnosno po čemu je prepoznatljiva. Prije svega misli se na najmanji udio Hrvata i najmanji udio katoličkog stanovništva u usporedbi s ostalim

hrvatskim županijama, te bolje ekonomske pokazatelje. Dok se u drugim hrvatskim županijama s heterogenom etničkom strukturom (Vukovarsko-srijemska i Osječko-baranjska), broj Hrvata, kao titularnog naroda povećava, u Istri se taj broj smanjuje. Analize Popisa stanovništva 1991., 2001. i 2011. godine pokazuju smanjenje udjela Hrvata, a prema posljednjem Popisu stanovništva udio Hrvata u ukupnom stanovništvu Istre pao je ispod tri četvrtine (tab. 14 i 15) (Raos, 2014a). Regionalno izjašnjenih također je mnogo više nego u drugim regijama Hrvatske (tab. 21). U posljednje tri popisne godine udio regionalno izjašnjenih u ukupnom stanovništvu Hrvatske uvijek je bio ispod 1 %. Udio regionalno izjašnjenih u ukupnom stanovništvu Istarske županije u ovim popisnim godinama je promjenjiv. Godine 1991. bilo ih je 37 654, odnosno 16,1 % od ukupnog stanovništva Istre, prema Popisu stanovništva 2001. godine smanjio se na 4,3 %, dok je prema posljednjem Popisu stanovništva Istarska županija brojala 208 055 stanovnika, od kojih se 25 203 regionalno izjasnilo, odnosno 12,11 % stanovništva. “Velik udio nacionalnih manjina i ispodprosječan udio titularnog naroda u etničkoj strukturi Istarske županije stvaraju pretpostavke za prijemljivost građana za one političke opcije koje će naglašavati regionalnu dimenziju kulturno-društvene i političko-ekonomske stvarnosti, onkraj razine nacionalne države.” (Raos, 2014a, 36). Ipak, promjenjivost u broju regionalno izjašnjenih treba uzeti s rezervom, jer oscilacije u relativno kratkom vremenu ukazuju da se radi o geografski promjenjivom identitetu (Šetić, 2006; Zorko i Fontana, 2014). Usporedbom posljednja tri popisa stanovništva, odnosno regionalnog izjašnjavanja po općinama vidljivo je da su podaci također vrlo promjenjivi, tj. ne postoji kontinuitet regionalnog izjašnjavanja niti u jednoj istarskoj općini (sl. 21) (Zorko i Fontana, 2014).

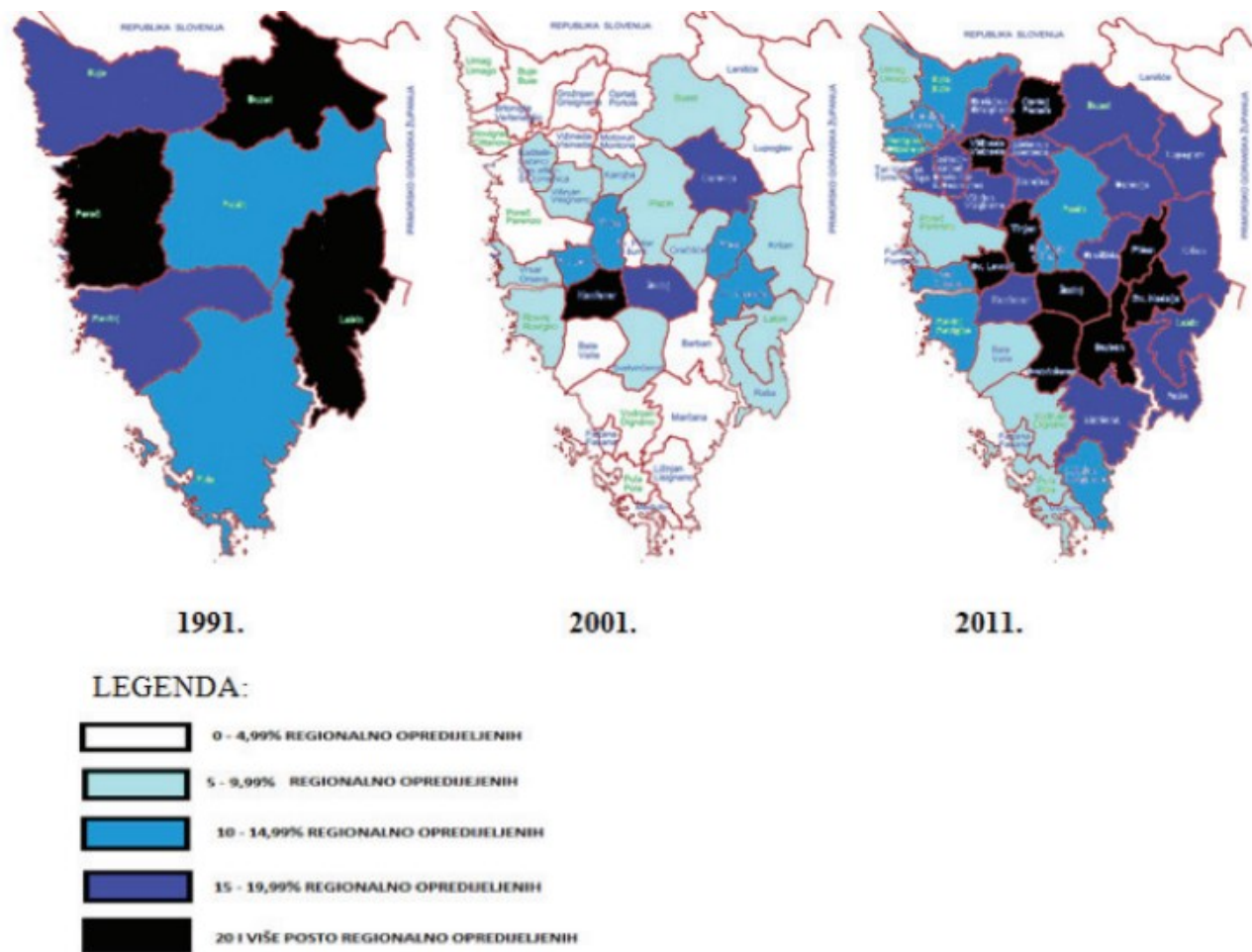
Tab. 21. Regionalno izjašnjeni u Hrvatskoj i Istarskoj županiji 1991., 2001. i 2011. godine

	1991.		2001.		2011.	
	Broj	udio (%)	Broj	udio (%)	Broj	udio (%)
Istra	37 654	16,1	8 865	4,3	25 203	12,11
Istra - ukupno st.	*234 145	100,0	206 344	100,0	205 055	100,0
**Hrvatska	45 493	0,95	9 302	0,21	27 225	0,64
Hrvatska – ukupno st.	4 784 265	100,0	4 437 460	100,0	4 284 889	100,0

Izvor: Zorko i Fontana, 2014.

Napomena: * Broj stanovnika Istre 1991. godine uključuje osam bivših općina

** U broj regionalno izjašnjenih u Hrvatskoj, uključeni su i regionalno izjašnjeni iz Istre

Sl. 21. Usporedni prikaz udjela regionalno opredijeljenih po općinama Istarske županije 1991., 2001. i 2011. godine

Izvor: Zorko i Fontana, 2014.

Istarsku županiju također karakterizira manji udio katolika od državnog prosjeka, najmanji među svim županijama. Prema Popisu stanovništva 2011. godine otprilike tri četvrtine stanovništva ili 75 % izjasnilo se kao katolici, dok na razini države udio iznosi 86 %. Županija je koja ima najveći udio pripadnika islama, 4,79 %, i druga županija s najvećim brojem pripadnika istočnih religija. Ono što Istru još razlikuje je velik broj onih koji su se na popisu izjasnili kao ateisti (9,50 %) i agnostici (1,07 %). Vjerski sastav ne utječe izravno na formiranje regionalnog identiteta, no utječe na osjećaj različitosti stanovništva u odnosu na druge regije u Hrvatskoj budući da hrvatsku kulturu karakterizira prožimanje nacionalnog i konfesionalnog identiteta (Raos, 2014a).

Važno je još napomenuti da je Istra najrazvijenija hrvatska regija (tab. 7). Jedan od glavnih pokazatelja razvijenosti je stopa nezaposlenosti od 4,9 % (2018. godine), dok je iste godine na razini Hrvatske zabilježena viša stopa (8,3 %). Bruto domaći proizvod po stanovniku u svim godinama iza Domovinskog rata mnogo je iznad ostalih hrvatskih županija, osim Grada Zagreba i Primorsko-goranske županije (Raos, 2014a). Vodeća istarska stranka, IDS, ističe kako je godinama gradila gospodarski i politički stabilnu regiju, te da velik dio novca iz Istre odlazi u državni proračun, čime se kod naroda u Istri izaziva ljutnja spram središnje vlasti i udaljavanje od nacionalnog koncepta, pa samim time raste regionalno izjašnjavanje.

U popisima stanovništva, stanovnici Istre svoju regionalnu pripadnost iskazuju imenom Istrijani. Podrijetlo i značenje ovog pojma potrebno je razjasniti, kako bi priča o istarskom regionalizmu bila jasnija. Prije devedesetih godina 20. stoljeća, naziv Istrijan koristio se u svakodnevici, dok se u službene svrhe koristio pojam Istrani. Ovi su pojmovi bili nominalno različiti, ali su de facto imali isto značenje. Zapravo je riječ Istrijan dijalektni oblik riječi Istranin, a proizašao je iz talijanskog jezičnog utjecaja. Ovaj je oblik posebno odgovarao vodećoj regionalnoj stranci, Istarskom demokratskom saboru, koji je postupno preuzeo pravo na njega, baš iz razloga što je aludirao na etničku i jezičnu heterogenost u Istri (Blagonić, 2011). Vodeća stranka na državnoj razini devedesetih godina 20. stoljeća, Hrvatska demokratska zajednica, koristila se oblikom Istranin, u skladu s jezičnim pravilima hrvatskog jezika. To je izazvalo revolt naroda u Istri spram središnje vlasti, smatrajući da im se na taj način želi oduzeti dio njihove kulture, te ih se ubaciti u već formirani, nacionalno ujednačen identitet. Konfuzija oko ovih pojmova i danas je prisutna, jer se deklariranjem jednog ili drugog imena, nehotice ili pak namjerno može iskazati politički svjetonazor ili preferirani identitet (Blagonić, 2011). Razmišljanja političara u Istri oko imena Istrijan ili Istranin, više manje su jednaka bez obzira na pripadnost političkoj stranci. Ivan Pauletta, pulski književnik i jedan od suosnivača IDS-a, o imenu Istrijan kaže: "Istra je dobila ime po plemenu Histra, nije bilo obrnuto. Ovo ne treba brkati sa mitom o nastanku Istre gdje se porijeklo tumači drugačije. Generacije koje su dolazile na ovaj svijet nisu nastale od Istre, geografskog pojma, nego od ljudi, od plemena koja su se nazivali Histri. Neki jezici u okruženju ne izgovaraju slovo H. Ne čine to ni govori nekih slavenskih skupina. I tako se Histrian izgovara Istrian. Kako god deklinirali tu imenicu neće iz nje nastati Istranin." S druge strane, Nevio Šetić, pripadnik istarskog HDZ-a kaže: "Mi jesmo Istrijani, ali ako se u političkom smislu time manipulira, onda to nismo." (Blagonić, 2011).

Formiranje nacionalnosti na istarskom poluotoku započelo je u 19. stoljeću. Talijani, najviše na zapadnoj obali Istre, bili su pod utjecajem talijanskog Risorgimenta, dok su u Istri djelovali ilirci, u početku najviše svećenici, kasnije i svjetovni intelektualci, koji su postavili temelje moderne hrvatske nacije u Istri. Nakon raspada Jugoslavije, dolazi do demokratskih promjena i moderni nacionalni identitet Istre počinje se izražavati kroz nekoliko oblika. Istarski nacionalni identitet počinje se izražavati: kao Hrvat, kao pripadnik neke od nacionalnih manjina prisutnih u Istri ili u regionalnom obliku, dakle kao Istrijan. Stanovništvo koje se u različitim oblicima izrazilo imalo je svoju vlastitu svijest, podrijetlo, mentalitet, kulturu, tj. svoje etno-kulturno nasljeđe. Ni jedno drugo područje Hrvatske nije se toliko snažno vratilo na razinu narodne svijesti (Šetić, 2006). Tu razapetost između tradicionalne etničke svijesti i moderne nacionalne svijesti, Šetić objašnjava teškim povijesnim prilikama koje je istarski narod doživio u posljednjih dvjesto godina, kada se nalazio pod fašističkim i socijalističkim nedemokratskim prilikama, koje su ostavili posljedice: “Za mnoge nije preostalo drugo nego povući se u svoj mikro-svijet i čuvati svoju narodnu tradicionalnu kulturu i mentalitet bez čvrstih veza i jedinstva sa širim hrvatskim nacionalnim područjem.” Stanovništvo koje se izražava kao Istrijani, temelji svoju svijest na razini etničke, tj. narodne svijesti, a ne nacionalne svijesti (nacionalnosti su politički identiteti, dok su etnosi povijesni identiteti), ne poistovjećuju se s ostalom hrvatskom nacionalnom zajednicom i njenim vrijednostima: “Oni uopće nisu osjećali veličinu i važnost Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, niti osjećali da jednim dijelom ono pripada i njima.” Ta pojava nije karakteristična samo za Istru, nego općenito za periferne regije gdje postoji podijeljenost između državnog identiteta i kulturnog identiteta koji je dio sjećanja nekog stanovništva i povezanosti s nekim prostorom preko kojeg se konstruira vlastita pripadnost (Cocco 2010 prema Raus, 2014b).

Istarski se regionalizam razvio na krilima Istarskog demokratskog sabora. IDS je nastao 1990. godine i nakon unutarstranačkih borbi brzo je uspostavio svoj program. Koristi posebnosti identiteta i jača istarski regionalizam na temelju geografskog (od Milja do Opatije) i povijesnog (Cres i Lošinj) principa, no stranka ima uspjeha samo na području Istarske županije. Stranka se deklarira kao liberalna, antifašistička sa snažnim naglašavanjem regije Istre unutar Hrvatske, promovirajući multikulturalizam i europeizam. Ovo potonje odnosi se europske integracije kroz koje želi ostvariti svoj regionalistički plan i istaknuti svoju specifičnost, osim toga Istra je otvorena prema gospodarskoj suradnji s susjednim zemljama, Slovenijom i Italijom, ali i ostatkom Europe. Ova su programska načela bila vrlo privlačna stanovništvu Istre, koje je već spontano provodilo

neke IDS-ove stavove i prije njegovog službenog osnivanja (npr. suradnja s europskim regijama, regionalno izjašnjavanje na popisima stanovništva), a kasnije je s njegovom pobjedom u Istri postalo nositelj istarskog regionalizma (Raos, 2014b).

Ono što je potaklo regionalno izjašnjavanje 1991. godine, je HDZ-ova politika snažne hrvatske nacionalne koncepcije i centralizma. Tijekom 1990-ih godina brojne međusobno napadačke poruke stizale su iz centra i iz periferije. Predsjednik Tuđman i HDZ-ovi političari često su Istrane ili Istrijane doživljavali manje Hrvatima, deklarirali ih kao nepouzdana stanovništvo, kao jugonostalgicare i talijanaše. Istarski demokratski sabor s politikom demilitarizacije Istre, te dvojezičnosti naišao je na snažne optužbe HDZ-a za “dekroatizaciju Istre” s namjerom odcjepljenja, negiranje hrvatstva, te uništavanje tekovina borbe velikana narodnog preporoda u Istri Dobrile, Spinčića, Laginje, dok je HDZ u očima IDS-a bio agresivna i nedemokratska stranka. Ovo potvrđuje ranije spomenutu teoriju o identitetima, odnosno činjenicu da regionalni identiteti jačaju kada se osjete ugroženim. To je potaklo snažno regionalno izjašnjavanje i slab uspjeh HDZ-a u Istri (Raos, 2014b; Orlić, 2008).

Brojni su radovi nastali na temelju istarskog regionalizma, posebno 90-ih godina 20. stoljeća. Teško je utvrditi koliko je on opravdan, no činjenica je da postoji određeni broj stanovnika koji se izjašnjavaju kao Istrijani. Isto tako, treba jasno naglasiti da istrijanstvo ne predstavlja nacionalni identitet već multikulturalni identitet koji se temelji na povezanosti s teritorijem i kulturno povijesnim naslijeđem tog prostora. Najbolje to dokazuju Popisi stanovništva, u kojima se broj Istrijana povećava ili smanjuje obrnuto proporcionalno s brojem Hrvata. Analiza jezične strukture stanovništva u Istri također ukazuje da je istrijanski etnos zapravo hrvatske nacionalnosti, jer je hrvatski jezik, onaj kojeg regionalno izjašnjeni biraju na popisima. Također broj regionalno izjašnjenog stanovništva promjenjiv je tijekom zadnja tri Popisa, a nema ni kontinuitet u istarskim općinama, što znači da je identitet jako nestabilan (Zorko i Fontana, 2014). Potrebno je u budućnosti analizom Popisa stanovništva utvrditi postoje li neki trendovi u regionalnom izjašnjavanju, a do tada ga je potrebno shvatiti kao dio hrvatskog nacionalnog identiteta.

5.2. Prostorni raspored Bošnjaka u Istri

Analizom broja Bošnjaka po općinama Istarske županije dolazimo do zaključka da apsolutno najveći broj živi u gradu Puli, potom u Labinu, pa Umagu itd. (tab. 22) (Muradbegović, 2015).

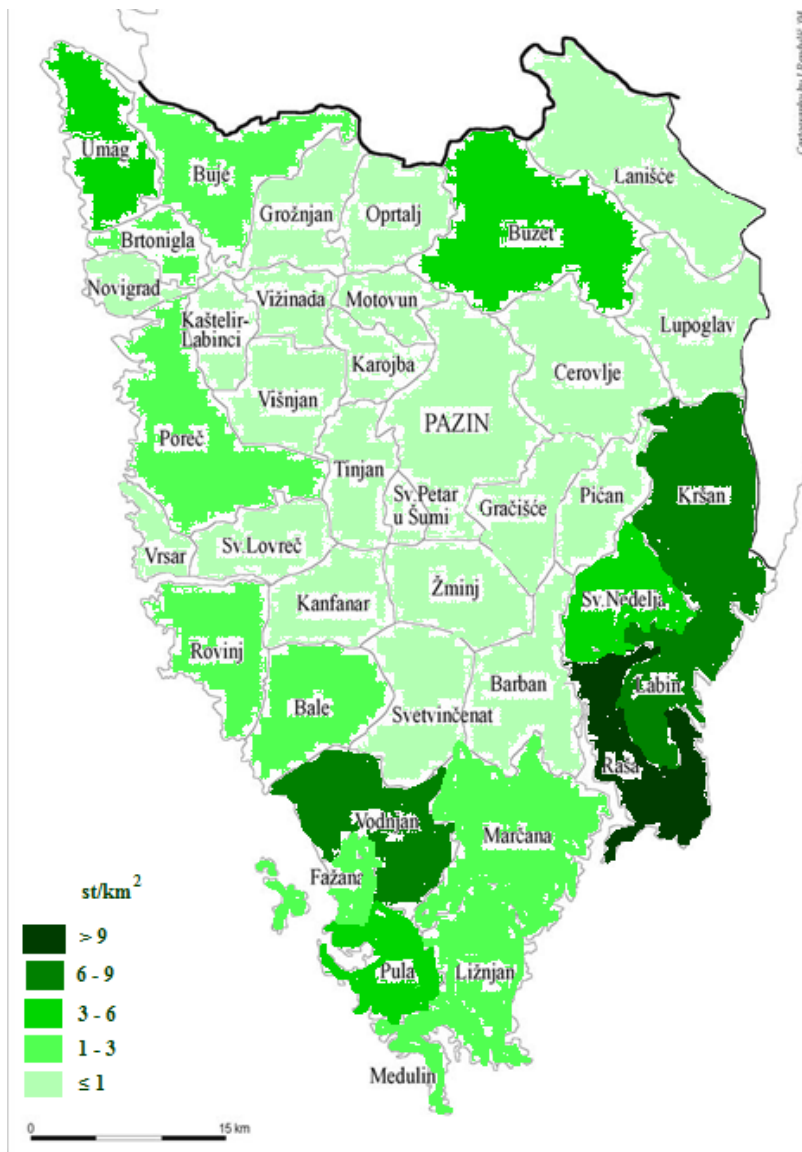
Tab. 22. Bošnjaci po općinama i upravnim gradovima Istarske županije 2011. godine

Općina	Broj stanovnika	Broj Bošnjaka	Broj Bošnjaka u %
Raša	3 183	365	11,47
Labin	11 642	914	7,85
Kršan	2 951	217	7,35
Vodnjan	6 119	425	6,95
Sveta Nedelja	2 987	168	5,62
Funtana	907	36	3,97
Buzet	6 133	220	3,59
Pula	57 460	2 011	3,50
Umag	13 467	464	3,45
Bale	1 127	33	2,93
Buje	5 182	135	2,61
Rovinj	14 294	326	2,6
Fažana	3 635	87	2,39
Poreč	16 696	326	1,95
Medulin	6 481	115	1,77
Marčana	4 253	69	1,62
Ližnjan	3 965	57	1,44
Brtonigla	1 626	20	1,23
Vrsar	2 162	21	0,97
Novigrad	4 345	39	0,90
Grožnjan	736	6	0,82
Kanfanar	1 543	12	0,78
Tar	1 990	15	0,75
Pazin	8 638	39	0,45
Lupoglav	924	4	0,43
Motovun	1 004	4	0,40
Svetvincent	2 202	8	0,36
Piće	1 827	7	0,38
Vižinada	1 158	4	0,35
Višnjan	2 274	7	0,31
Lanišće	329	1	0,30
Gračišće	1 419	4	0,28
Sveti Petar u Šumi	1 065	3	0,28

Kaštelir – Labinci	1 463	3	0,21
Sveti Lovreč	1 015	2	0,20
Karolja	1 438	2	0,14
Oprtalj	850	1	0,12
Tinjan	1 684	2	0,12
Žminj	3 483	3	0,09
Cerovlje	1 677	1	0,06
Barban	2 721	1	0,04
Ukupno	208 055	6 146	2,95

Izvor: Muradbegović, 2015.

Udio Bošnjaka u ukupnom stanovništvu, prema općinama i upravnim gradovima Istarske županije, najveći je na području Labinštine, konkretno u općini Raša (sl. 22). Razlog tog udjela povezan je s radom u rudnicima u Raši i Labinu. Također i općine Kršan i Sveta Nedelja imaju relativno visok udio Bošnjaka, jer je vjerojatno tijekom godina došlo do preseljenja u bližu okolicu rudnika, a sam rudnik jedno je vrijeme bio funkcionalan u naselju Potpićan, koje pripada općini Kršan. Lako moguće da je iz istog razloga zapažen udio Bošnjaka u upravnom gradu Vodnjanu, koji je vrlo blizu gradu Puli, u kojoj je također značajan udio Bošnjaka, i u kojoj se velik dio stanovništva zapošljava u brodogradnji i turizmu, a popratno s razvojem turizma i u građevinarstvu. Najmanji udio Bošnjaka imaju općine sjeveroistočne i središnje Istre, u kojima je općenito zabilježen pad broja stanovnika. Možemo dakle zaključiti da je prostorni razmještaj Bošnjaka povezan s lokacijom pojedinih djelatnosti.

Sl. 22. Udio Bošnjaka u ukupnom stanovništvu istarskih općina 2011. godine

Izvor: izradio autor

5.3. Oblici bošnjačkog istarskog identiteta

Prostor u kojem živi više naroda, prostor je kojeg krase bogatstvo različitosti na demografskoj, gospodarskoj, socijalnoj, političkoj i kulturnoj razini. Bošnjaci u Istri svoj identitet njeguju kroz različite organizacije. U početku su to bile vjerske organizacije, prije svega Islamska zajednica Hrvatske, no s promjenom političkog sustava 1990. godine, osnivaju se političke stranke, a nakon smirivanja ratne situacije brojne društvene udruge za očuvanje kulture i tradicije Bošnjaka u

Hrvatskoj i Istri. Sve tri vrste organizacija rade na očuvanju, obilježavanju i prezentiranju bošnjačkog identiteta, a njihova je suradnja uglavnom uspješna.

Politički život Bošnjaka u Hrvatskoj i Istri odvija se unutar triju stranaka. Najstarija je Stranka demokratske akcije Hrvatske, potom Bošnjačka demokratska stranka Hrvatske i posljednja Bošnjačka stranka Hrvatske. Stranka demokratske akcije osnovana je u Sarajevu u svibnju 1990. godine. Nastala je u uvjetima raspada Jugoslavije i demokratizacije društva. Prvi predsjednik bio je Alija Izetbegović, ali su u osnivanju sudjelovali i Bošnjaci iz svih bivših republika Jugoslavije (tada još uvijek Muslimani). Ciljevi stranke bili su zastupanje političkih interesa i potreba muslimana Jugoslavije, budući da Savez komunista Jugoslavije nije uvažavao ni nacionalno ime Bošnjaka, a kamo li njihove kulturne i vjerske odrednice (Omerbašić, 1999).

Mjesec dana nakon osnivanja SDA BiH, u Zagrebu je osnovan ogranak SDA za Hrvatsku, za političko djelovanje na prostoru cijele Hrvatske. Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, prestaje biti podložna SDABiH. SDAH je zastupala političke interese muslimana – Bošnjaka, ali su u njoj bili zastupljeni i muslimani drugih nacionalnosti – Albanci, Romi, Turci i dr. (Omerbašić, 1999). SDAH je podijeljena na ogranke, čiji broj nije stalan jer se neki ogranci zbog neaktivnosti gase (npr. u Petrinji). Ogranci SDAH u Istri su u Umagu, Puli, Labinu, Raši i Svetoj Nedjelji i Kršanu. Cilj ovih ogranka je što bolja integracija bošnjačkog naroda u hrvatsko društvo ovisno o lokalnim prilikama, tj. okolnostima u kojima žive (Džekić, 2018).

Druga stranka koja predstavlja Bošnjake u Hrvatskoj je Bošnjačka demokratska stranka Hrvatske, osnovana u Puli, krajem 2008. godine. Nastala je kao odgovor na nedovoljnu aktivnost i uspješnost SDAH i njenih ogranka. Naime, SDAH je tih godina bila u teškom stanju jer su stranke potresale unutarstranačke afere i sukobi, stoga je jedan dio njezinih članova prešao u BDSH. Po istom principu kao u SDAH organizirani su ogranci po gradovima gdje postoji bošnjačka manjina, no stranka se već 2015. godine gasi zbog unutarstranačkih sukoba. Jedino je ogranak u Puli ostao aktivan zahvaljujući nekolicini članova (Džekić, 2018).

Treći pokušaj bošnjačkog političkog formiranja dogodio se 2015. godine, kada se osniva Bošnjačka stranka Hrvatske (Džekić, 2018). Ova stranka ima sličan program kao prethodne dvije, no budući da nema ogranka u Istri neće biti više riječi o njoj.

Uloga bošnjačkih političkih stranaka je da na bilo kojoj razini pokušaju sudjelovati u vlasti (općinskoj, gradskoj, županijskoj, državnoj), te si, između ostalog, osiguraju financijska sredstva za stranku i udruge nacionalnih manjina. Osim toga, stranke trebaju institucionalno organizirati svoj narod jer će jedino na taj način očuvati svoj identitet na prostoru na kojemu su nacionalna manjina. Pritom je bitno uvažavati članove uže zajednice, i poštovati stanovništvo u svom okruženju bez obzira na nacionalnost. Iz gore navedenih činjenica bošnjačke političke stranke imaju još prostora za djelovanje, za poboljšanje društvenog i političkog položaja Bošnjaka, te se može zaključiti da njihov rad oscilira ovisno o unutarstranačkoj situaciji (Džekić, 2018).

Bošnjačke političke stranke u Istri, SDAH i BDSH, zajedno sa bošnjačkim asocijacijama redovno na općinskim i županijskoj razini surađuju s IDS-om. Na nedavnim izborima za Europski parlament, Bošnjaci su podržali Valtera Flegu, vođe SDAH-a imenovali su ga zaštitnikom prava nacionalnih manjina, a Istru najnapredniju regiju u Hrvatskoj u gospodarskom smislu i u pogledu poštivanja ljudskih prava i sloboda (istarski.hr, 2019).

Bošnjaci u Istri svoj identitet održavaju putem Islamske zajednice. Islam je jedna od glavnih identitetskih odrednica Bošnjaka, pa je stoga neminovno spomenuti rad Islamske zajednice. Islamska zajednica ima svoje korijene još u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, no mi ćemo se baviti njezinim recentnim radom. Gotovo osamdeset godina Islamska zajednica u Hrvatskoj bila je vezana uz Islamsku zajednicu BiH. U Sarajevu su se birali organi Islamske zajednice u Hrvatskoj, te su rad i vrsta aktivnosti bili prilagođeni situaciji u BiH (Omerbašić, 1999). Danas je islamska zajednica samostalna i ima vlastiti Sabor i Mešihat. Sabor Islamske zajednice predstavničko je i zakonodavno tijelo od 16 članova. Mešihat je izvršno tijelo islamske zajednice, koje se sastoji od sedam članova. Sabor i Mešihat djeluju samo na razini države, a manje islamske zajednice ne posjeduju ta tijela. Džemat je najmanja organizacijska jedinica islamske zajednice koja obuhvaća manju skupinu muslimana s nekog područja. Više džemata čini Medžlis Islamske zajednice određenog područja, obično jednog grada. Npr. mesdžidi (prostori za obavljanje molitve, ali bez minareta) džemata Raša i Labin, čine Medžlis islamske zajednice Labin (Omerbašić, 1999; Džekić, 2018). U Istarskoj županiji postoji četiri Medžlisa islamske zajednice i to u Puli, Labinu, Umagu i Poreču. Svaki od ovih Medžlisa ima nekoliko pripadajućih džemata (medžlisu Pule pripadaju džemati Rovinj i Vodnjan: medžlisu Umag pripada džemat Buzet). Važno je napomenuti da su osim Bošnjaka, članovi Islamske zajednice i Albanci i Romi. Zadaća Islamske zajednice i

njenih ogranaka je osigurati vjernicima mogućnost zajedničke molitve, organizirati svečanosti za islamske blagdane, organizirati vjeronauk u školama, dogovoriti s lokalnim vlastima parcele za ukop muslimana (ako je to moguće), pomoći siromašnim muslimanima itd. Islamska zajednica imala je veliku ulogu u zbrinjavanju izbjeglica za vrijeme i nakon rata u Bosni i Hercegovini, te u prihvaćanju imena “Bošnjak” umjesto “Musliman” (Džekić, 2018).

Organizacija koja je najviše doprinijela razvoju Bošnjaka u Istri na duhovnom i materijalnom planu je Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre. Osnovana je 1993. godine, ali je značajniji rad zamijećen od 1995. do danas. To je jedina bošnjačka udruga u Istri koja je izradila strategiju snažnijeg povezivanja Bošnjaka. Prema dokumentaciji Nacionalne zajednice Bošnjaka u Istri, primjetno je povećanje aktivnosti od sredine prvog desetljeća 21. stoljeća. Najznačajniji događaj koji udruga organizira, zajedno sa svojim ograncima u istarskim gradovima, je Festival bošnjačke kulture u Istri. Osim toga NZBI je organizator događaja poput posjeta raznih gradova pripadnika nacionalne manjine, obilježavanja datuma važnih za bosanskohercegovačku povijest, susrete s predstavnicima drugih nacionalnih manjina, proslave islamskih blagdana itd. (Muradbegović, 2015).

Festival bošnjačke kulture zapravo je niz kulturnih manifestacija koji se održava nekoliko mjeseci. Prvi festival bošnjačke kulture održan je 2006. godine, a posljednji, 14., u lipnju 2019. godine. Cilj je ovih festivala očuvati kulturnu tradiciju i običaje bošnjačkog naroda izvan matične domovine. Program svakog festivala je različit, no najčešći događaji su promocije knjiga bošnjačkih književnika (npr. promocija knjige “Gazi Husrev beg” književnika Hazima Akmedžića 2006. godine, “Istočno od Deytona – Alija izbliza”, Adema Jerkovića – savjetnika prvog bosanskohercegovačkog predsjednika, “Ono najbolje – BiH” – Fikreta Šabanagića), izložbe fotografija, slika, keramike (npr. izložba fotografa Alije Akšamije 2010. godine, ili izložba keramike Halide i Seada Ermića). Bošnjaci u Istri mogu se pohvaliti okupljanjem čak sedam kulturno-umjetničkih društava: KUD “Bosanski biseri” iz Buzeta, KUD “Bosna” iz Pule, KUD “Merak” iz Raše, KUD “Đulistan” iz Labina, KUD “Kršanski ljiljani” iz Kršana, KUD “Vodnjan” iz Vodnjana, KUD “Srma” iz Umaga. Između njih i ostalih bošnjačkih kulturno-umjetničkih društva iz Hrvatske (“Bosana” i “Sevdah” iz Zagreba, “Nur” iz Siska, “Ljiljan” Drenovci, “Preporod” Dubrovnik često se održavaju susreti. Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre posebno je ponosna na susrete s kulturno-umjetničkim društvima ostalih nacionalnih manjina i istarskim

kulturno-umjetničkim društvima. Godine 2014. Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre je povodom Dana Europe organizirala Festival multikulturalnosti u Istri na kojemu je sudjelovao dvadesetak udruga nacionalnih manjina iz Slovenije, Makedonije, Crne Gore, Albanije, Bosne i Hercegovine. Njihov susret obilježen je tradicionalnom pjesmom i plesom te bogatom narodnom nošnjom. Na festivalima bošnjačke kulture održavaju se natjecanja u pripremi tradicionalnih bosanskih jela. Za bajramske večeri također su karakteristična raznovrsna bosanska jela (Muradbegović, 2015).

Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre imala je veliku ulogu u prihvaćanju imena “Bošnjak” umjesto “Musliman”, kako je bilo službeno do 1993. godine. Godine 2009. u Puli, u domu Hrvatskih branitelja održana je tribina pod nazivom “BOŠNJAK” I (ILI) MUSLIMAN”, na kojoj je akademik Muhamed Filipović pokušao objasniti prisutnima razliku između tih imena i što im deklariranje po jednom ili drugom imenu donosi. Osim toga obilježavaju se povijesno važni događaji za Bosnu i Hercegovinu, čime se istarske Bošnjake podsjeća na njihovu matičnu domovinu odnosno domovinu njihovih predaka (Muradbegović, 2015).

U listopadu 2017. godine u Puli je održan znanstveni skup “Položaj i organizacijski oblici Bošnjačke zajednice u Istarskoj županiji” na kojemu se pokušalo odgovoriti na nekoliko važnih pitanja. Raspravljalo se o kulturnoj i nacionalnoj afirmaciji Bošnjaka u Istri pri čemu profesorica Muradbegović zaključuje da putem raznih udruga i događaja koji one organiziraju, Bošnjaci uspješno čuvaju svoj identitet. Integracija u društvo postiže se organiziranim okupljanjima i druženjima s domaćim stanovništvom i ostalim nacionalnim manjinama, no upozorava da bi se posebno trebalo posvetiti mlađim generacijama u podizanju svijesti o značenju svog bošnjačkog identiteta, jer se “poznavanjem vlastitog identiteta razvija svijest o sebi i prihvaćanju drugih i drugačijih.” (Položaj i organizacijski oblici Bošnjaka u istarskoj županiji, 2017). S tim u vezi valja napomenuti da je u OŠ “Vazmoslav Gržalja” u Buzetu, OŠ “Ivo Lola Ribar” u Labinu, OŠ “Monte Zaro” u Puli, OŠ “Marija i Lina” u Umagu i u Ekonomskoj školi u Puli uveden izborni predmet “Bosanski jezik i kultura”, čime se radi na očuvanju identiteta kod bošnjačke djece u Istri, a osim toga dostigla se vrlo velika razina suradnje između Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Istarske županije i županijskog Upravnog odjela za obrazovanje (Čalkić Šverko, 2018).

Druga tema znanstvenog skupa bila je dostignuti stupanj integracije u društvo ravnopravnih građana, pri čemu je predsjednik Bošnjaka Istre, Senad Pršić, istaknuo je da su Bošnjaci Istre dobro organizirani, budući da ovisno o broju pripadnika manjine u jedinicama lokalne samouprave i na

razini županije, djeluju Vijeće ili predstavnik manjine (Položaj i organizacijski oblici Bošnjaka u istarskoj županiji, 2017). Može se zaključiti da bošnjački predstavnici u politici bolje surađuju s predstavnicima vlasti nego međusobno. Vezano uz integraciju potrebno je spomenuti pitanje zapošljavanja. Mirela Čaušević, tajnica Nacionalne zajednice Bošnjaka Istre, navodi da se Bošnjaci, kao i ostale nacionalne manjine mogu pozvati na Ustavnu odredbu prema kojoj je pripadnicima nacionalnih manjina osigurana pripadnost u tijelima državne uprave, uprave jedinicama lokalne samouprave i pravosudnim tijelima (Položaj i organizacijski oblici Bošnjaka u istarskoj županiji, 2017).

Jedna od najvažnijih tema skupa bila je motivacija mladih za uključivanje u rad bošnjačkih asocijacija. Profesorica Nermina Mezulić, govorila je o potrebi daljih osnivanja kulturno-umjetničkih društava, u kojima bi stariji kroz druženje prenosili mlađima tekovine njihove kulture.

Iz svega navedenog može se zaključiti Bošnjaci u Istri njeguju svoj identitet, te da udruga Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre ima najveću ulogu u tome. Nedavno je završena gradnja Islamskog centra u Umagu, a planira se još i u Puli i Poreču, stoga je i vjerski život na zadovoljavajućoj razini. Osim, Islamske zajednice i Nacionalne zajednice Bošnjaka Istre, Bošnjaci svoj identitet temelje na političkim strankama, koje im otvaraju put za suradnju s političkim predstavnicima vodećih stranaka na općinskoj i županijskoj razini.

5.4. Bošnjaci – Istrani; pitanje regionalnog identiteta

Jedna od glavnih stavki stranačkog programa Istarskog demokratskog sabora je promicanje multikulturalnosti, tolerancije i mirnog suživota među stanovnicima Istre. Političari često u svojim govorima ističu kako je zajedništvo u Istri dio njenog regionalnog identiteta i kako bi Istra trebala biti ogledni primjer drugim regijama u Hrvatskoj i Balkanu, od kojeg se ograđuju. Istra ima različito povijesno, političko, pravno i kulturno nasljeđe od drugih regija Hrvatske i njezin regionalni identitet proizlazi iz povezanosti stanovništva s prostorom istarskog poluotoka, u koji upisuju svoja značenja i vrijednosti. Već smo utvrdili da regionalni istarski/istrijski identitet nije etnički homogen, nego da u sebi sadrži više komponenti, odnosno hrvatsku, slovensku i talijansku zasigurno (Raos, 2014b). No, postavlja se pitanje odnosi li se regionalni istarski identitet na narode koji se u Istru useljavaju nakon Drugog svjetskog rata, prije svega na Srbe i Bošnjake?

U nastavku će fokus biti na Bošnjacima, iako nema velikih razlika u razvojnog putu između Srba i Bošnjaka u Istri. Bošnjaci su treća po brojnosti nacionalna manjina u Istarskoj županiji, iza Talijana i Srba, udio regionalno izjašnjenih zapravo je veći i od Srba, Bošnjaka i Talijana, no već je objašnjeno zašto oni nisu nacionalna manjina (tab. 5). Bošnjaci su se masovnije počeli doseljavati 50-ih godina 20. stoljeća, najčešće motivirani ekonomskim razlozima (Muradbegović, 2015). Dakle, to je narod koji naseljava područje Istre otprilike 70 godina, i teško je vjerovati da nisu na bilo koji način djelovali na istarski prostor. Prema teoriji istarskog regionalizma stanovništvo se povezuje s prostorom istarskog poluotoka, što bi u prijevodu značilo da se i Bošnjaci, kao narod koji živi u Istri, također veže za prostor istarskog poluotoka. To posebno vrijedi za mlađe generacije, koje su rođene u Istri. Prema Popisima stanovništva teško je utvrditi izjašnjavaju li se i u kolikom postotku pripadnici, de facto, bošnjačke nacionalne manjine kao Istrijani. Prema popisima stanovništva utvrđeno je da broj Istrijana raste ili pada u ovisnosti o padu ili rastu udjela Hrvata, no zbog relativno malog udjela Bošnjaka gotovo je nemoguće utvrditi je li postotak izjašnjenih Istrijana povezan s udjelom Bošnjaka.

IDS je stranka koja promovira istarski regionalni identitet, koji se zasniva na multikulturalnosti, pozivajući se na miran suživot naroda u Istri u prošlosti, jer osim Uskočkog rata, te Prvog i Drugog svjetskog rata, većih sukoba u Istri nije bilo. Ova idealizirana prošlost prije svega odnosi se na habsburšku, a ne na mletačku vladavinu, pa onda govorimo o austronostalgiji u Istri, a ne o jugonostalgiji i talijanaštvu, kako je HDZ često isticao (Raos, 2014b).

Jugonostalgiju, tj. pozivanje na multikulturalnost i miran suživot prije uspona nacionalizma nalazimo kod jednog dijela bosanskohercegovačkog stanovništva, najviše urbanog. „Nositelji te političke agende su osobe koje su se prije rata u pravilu izjašnjavale kao Jugoslaveni, a danas se samoidentificiraju kao Bosanci“ (Raos, 2014b, 85). Kada na relativno malom prostoru, kao što je Istra, živi više nacionalnosti, neminovno je da će doći do njihova miješanja. Istrijanski identitet pogodan je za osobe koje imaju višestruke identitete, tj. ono stanovništvo koji su potomci multietničkih i multikonfesionalnih brakova. Nacionalni identiteti stanovništva, više su desetljeća bili zanemarivani u vrijeme socijalističke Jugoslavije. Nakon njenog raspada i uspostavljanja samostalnih država dolazi do rasta nacionalizma, pa je „djeca iz miješanog braka npr. Hrvata i Talijanke pogodnije izabrati istrijanski identitet kao sebi prihvatljiviji i bliži nego li ekskluzivno hrvatski ili talijanski“ (Raos, 2014b, 85). To se odnosi i na doseljenike u Istru 1950-ih i 1960-ih

godina, dakle Bošnjake, Srbe i ostale čiji je temeljni identitet bio jugoslavenski, pa su u istrijanstvu pronašli zamjenu za jugoslavenstvo, odnosno hibridni identitet koji im omogućuje da istodobno napuste identitet svojih zemalja podrijetla, ali i da ne prime ekskluzivni hrvatski identitet koji ne osjećaju svojim (Raos, 2014b). Potomci tih doseljenika često nisu posjetili zemlju svojih predaka, dakle ne osjećaju npr. bošnjački identitet niti hrvatski identitet. Oni se stoga lakše vežu za teritorij, prostor Istre, gdje su rođeni, pa im je istarski regionalni identitet svojevrsni kompromis.

Ipak, istraživanja javnog mišljenja u Istri 2003. i 2004. godine donijela su rezultate različite od promovirane IDS ove multikulturalnosti. U istraživanju su bila postavljena osobna pitanja poput pristaje li stanovništvo Istre na brak s pripadnicima nacionalnih manjina, ili imaju li prijatelje koji su pripadnici nacionalnih manjina. U pitanjima takvoga tipa, talijanska i slovenska nacionalna manjina uvijek bi bile najviše rangirane, potom bošnjačka i srpska, dok su Albanci i Romi na posljednjem mjestu, s vrlo niskim udjelom. To ukazuje da je multikulturalnost prihvaćaju i prakticiraju samo Hrvati, Slovenci i Talijani, dok stanovnici Istre iskazuju socijalnu distancu prema ostalim etničkim skupinama. U to su istraživanje bili uključeni i Lika i Gorski kotar, a od sve tri ispitane regije, Istra je pokazala najmanju socijalnu distancu (Banovac i dr., 2004).

Godine 2007. provedeno je istraživanje kako stanovništvo Istre doživljava multikulturalizam i rezultati su vrlo slični. Multikulturalnost se odnosi na hrvatsko-talijanski suživot, dok se kod doseljenika iz drugih dijelova Jugoslavije očekuje da se prilagode (shvate istrijanski dijalekt, običaje itd.) ako žele biti ravnopravni, te ih se često percipira kao druge, tj. furešte – one preko Učke (Orlić, 2008).

Koliko je, i postoje li uopće, Bošnjaci koji se izjašnjavaju kao Istrijani, teško je utvrditi. Velika je vjerojatnost da ako i postoje da su to pripadnici mlađih generacija ili potomci iz miješanih brakova, no takve bi zaključke valjalo temeljiti na anketnom ispitivanju, što svakako može biti tema budućih radova. Ovime se teza da se Bošnjaci rođeni u Istri (mlađe generacije), ne potvrđuje, ni odbacuje, već se ostavlja otvorenom za buduća istraživanja.

6. BUDUĆE PROMJENE

6.1. Budući aspekti istarskog bošnjačkog identiteta

Svrha istraživanja bila je istražiti buduću percepciju bošnjačkog identiteta od strane Bošnjaka koji naseljavaju prostor Istre.

Ispitanici su uključeni u razne bošnjačke udruge. Devetnaestogodišnjakinja je članica KUD “Đulistan” iz Labina, dvadesetčetverogodišnjakinja KUD “Kršanski ljiljani” iz Kršana, pedesetpetogodišnjak je član labinskog ogranka Stranke demokratske akcije, dok su tridesetogodišnjak i sedamdesetogodišnjak aktivni članovi Islamske zajednice Labin, koja osim Bošnjaka uključuje Albance. Valja napomenuti da se članstvo u Islamskoj zajednici stječe rođenjem u muslimanskoj obitelji ili na temelju dobrovoljnosti, no aktivan je onaj član koji se učlani u Islamsku zajednicu te koristi svoje članstvo i izvršava dužnosti.

Ono oko čega su se svi ispitanici složili jest da su zadovoljni brojem i vrstom bošnjačkih udruga, s time da jedna ispitanica navodi kako bi voljela da se osnuju udruge u drugim istarskim gradovima, kako bi susreti među njima bili intenzivniji. Istu su želju izrazili članovi Islamske zajednice, navodeći potrebu osnivanja Islamske zajednice u Rovinju, zbog broja muslimana i teškoća prilikom molitve zbog malog prostora. Također, svi smatraju da im za aktivnosti udruga nedostaju financijska sredstva, jer gotovo većinu putovanja, susreta, narodne nošnje, prostora za vježbanje, te aktivnosti za podizanje vjerske svijesti, organizaciju vjerskih svečanosti itd., financiraju sami.

Na pitanje o potrebi drugih oblika organiziranja i zajedničkog nastupanja svi su odgovorili da nemaju potrebu, i da je dobra pokrivenost odrednica bošnjačkog identiteta. Najmlađa ispitanica odgovorila je da se zbog školskih obaveza ne stigne uključiti u još neke udruge, dok je dvadesetčetverogodišnjakinja navela kako je baš zbog privatnih i poslovnih obaveza, u posljednje vrijeme manje aktivna u KUD-u. Ona je također navela da ne vidi smisao uvođenja bosanskog jezika i kulture u škole, zbog “sličnosti” s hrvatskim jezikom i kulturom, te da se na taj način djeca nepotrebno opterećuju. Stariji ispitanici također ne vide potrebu drugačijeg organiziranja, dok član SDA Labin ističe potrebu okupljanja u već postoje udruge, a ne “rasipanja” bošnjačkog naroda, aludirajući na postojanje nekoliko bošnjačkih stranaka.

Način kojim bi poboljšali rad svoje udruge članice KUD-ova su odgovorile su da mnogo ljudi ni ne zna da KUD-ovi postoje, te da bi trebalo poraditi na tome. Ispitanici srednje životne dobi predlažu da bi trebalo obavijestiti ljude o aktivnostima i upisima u organizacije putem oglasnih plakata na gradskim ulicama, a smatraju da bi djecu obavijestili o postojanju i radu bošnjačkih udruga, organiziranjem kratkih predavanja po razredima. Sedamdesetogodišnjak smatra da je privlačenje ljudi u Islamsku zajednicu uloga glavnoga imama (vrhovni vjerski službenik - hodža) te islamske zajednice, dok član SDA Labin, smatra da je ključno za održavanje bošnjačkog identiteta motivirati mlade da se uključe u bošnjačke političke stranke, i spriječiti njihov odlazak u ostale europske zemlje.

Na pitanje mislite li da će se u budućnosti broj članova bošnjačkih organizacija smanjivati, svi su odgovorili potvrdno. Odgovor su obrazložili kako je većina sadašnjih članova bošnjačkih organizacija starije životne dobi, dok je zrelo stanovništvo zaposleno i nema vremena za takve aktivnosti. Svi su se složili da mlađim uzrastima vjerske i kulturne aktivnosti nisu zanimljive, te da su pod utjecajem zapadnjačke kulture i običaja preko brojnih društvenih mreža, ali i da se sve više prilagođavaju većinskom stanovništvu u Istri, te zaboravljaju od kuda su njihovi preci. Dvadesetčetverogodišnjakinja ističe kako djeca u KUD-u, ne shvaćaju bit njihovog druženja, i što oni u stvari predstavljaju. Naglašava kako smatraju da im je članstvo u KUD-u obaveza, te da je pojedinoj djeci bilo neugodno održavati nastupe i nositi narodnu nošnju među svojim sugrađanima zbog straha od ismijavanja.

Iz ovog istraživanja možemo zaključiti da su Bošnjaci uglavnom zadovoljni brojem i vrstom udruga, no da im glavni problem u njihovom radu predstavljaju financije. Za bolji rad svojih udruga ključnim smatraju privlačenjem većeg broja ljudi, i bolju organizaciju. Svi se slažu da su u najvećoj opasnosti od gubitka identiteta djeca i osobe rođene u Istri, zbog pohađanja istarskih škola, učenja hrvatskog jezika, povijesti i geografije, slabijeg poznavanja bošnjačkih običaja, tj. boljeg poznavanja istarskih običaja i samog istarskog prostora. Njihova uspješna integracija u istarsko društvo, lakše će dovesti do potpune asimilacije u većinsko stanovništvo, nego je to slučaj sa starijim osobama. „Svijet ostaje na mladima“ vrijedi za sve buduće društvene procese i događaje, pa se time potvrđuje i hipoteza da će se bošnjački identitet u Istri, u budućnosti održati jedino podizanjem svijesti mladih.

7. ZAKLJUČAK

Prostorni (društveni) identitet je skup međuovisnih prirodno i društveno-geografskih obilježja nekog prostora na kojem se temelji njegova društvena identifikacija. Identitet neke društvene zajednice, snažno je vezan uz prostor, on nije samo društveni proizvod, nego je temeljen, uvjetovan, nadograđen na geografska obilježja nekog prostora.

Vrlo je teško odrediti koji je geografski faktor najviše utjecao na društvenu identifikaciju neke društvene zajednice. Dolazak Osmanlija na područje Bosne i Hercegovine ostavio je neizbrisiv trag na stanovništvo tog prostora, jer tada zapravo započinje formiranje triju naroda u BiH. Ono što Bošnjake razlikuje od ostalih naroda BiH jest religija i sve stavke koje iz nje proizlaze, a koja je također tekovina Osmanlija. Rat u Bosni i Hercegovini, faktor je koji je uvjetovao društvene i političke procese u oblikovanju bošnjačkog identiteta. Osim brojčanog smanjenja Bošnjaka, i ostalih naroda, utjecao je na migracije stanovništva, poremećenu demografsku sliku BiH, gospodarsko nazadovanje i podjelu države na dva entiteta.

Prirodni, društveni, politički, prostorni i misaoni procesi koji su se odvijali na istarskom prostoru otvorili su Bošnjacima priliku za doseljavanje na taj prostor i oblikovanje svog identiteta sukladno novim uvjetima u kojima su se našli, te su Bošnjaci na taj način postali dio istarskog prostora. Bošnjačko doseljavanje u Istru započinje uspostavom države Jugoslavije, a snažnije 60-ih godina 20. stoljeća. Većina se Bošnjaka naseljava iz ekonomskih razloga, zbog gospodarskog kolapsa BiH nakon Drugog svjetskog rata. U isto je vrijeme u Istri došlo do egzodusa talijanskog stanovništva, a manjak radne snage pokušao se nadoknaditi useljavanjem stanovništva iz drugih dijelova Jugoslavije. Upravo je radna snaga bila najpotrebnija u rudnicima ugljena na području Labinštine. S vremenom su Bošnjaci počeli raditi u drugim djelatnostima, prije svega u brodogradilištu Uljanik, a s razvojem turizma u Istri 70-ih godina 20. stoljeća u uslužnim djelatnostima. Dakle, prostorna disperzija Bošnjaka u Istri povezana je s gospodarskim djelatnostima.

Bošnjaci u Istri započeli su život s ostalim istarskim stanovništvom koji je bio relativno skladan. Struktura stanovništva u Istri bila je (i je) heterogena, budući da taj prostor od davnina naseljavaju Hrvati, Talijani i Slovenci. Naknadno su im se osim Bošnjaka, pridružili Srbi, Albanci i ostali narodi u manjim postocima. Novija pojava u Popisima stanovništva su regionalno izjašnjeni.

Osnove regionalnog izjašnjavanja su poluotočni položaj, dugotrajno odnarođivanje hrvatskog etnosa od strane stranih vladarskih kuća te relativno kasno uključivanje u hrvatsku državu, a okidač koji ih je pokrenuo bio je rast nacionalnog koncepta od strane HDZ-a. Valja napomenuti da istrijanstvo ne predstavlja nacionalni identitet već multikulturalni identitet koji se temelji na povezanosti s teritorijem i kulturno povijesnim nasljeđem tog prostora. Najbolje to dokazuju Popisi stanovništva, u kojima se broj Istrijana povećava ili smanjuje obrnuto proporcionalno s brojem Hrvata. Također broj regionalno izjašnjenih promjenjiv je tijekom zadnja tri Popisa, a nema ni kontinuitet u istarskim općinama, što znači da je identitet jako nestabilan. Teško je utvrditi postoje li Bošnjaci u Istri koji se regionalno izjašnjavaju. Usporedbom s ostalim stanovništvom Istre pretpostavlja se da su to potomci doseljenika, koji nisu posjetili zemlju svojih predaka, dakle ne osjećaju ni bošnjački, ni hrvatski identitet, pa se lakše vežu za teritorij, prostor Istre, gdje su rođeni.

Bošnjaci u Istri svoj identitet njeguju kroz različite organizacije. To su Islamska zajednica Hrvatske, sa svojim ograncima po gradovima, brojne društvene udruge za očuvanje kulture i tradicije Bošnjaka u Hrvatskoj i Istri i političke stranke. U Istri najveću ulogu ima Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre. NZBI je organizator događaja poput posjeta raznih gradova pripadnika nacionalne manjine, obilježavanja datuma važnih za bosanskohercegovačku povijest, susrete s predstavnicima drugih nacionalnih manjina, proslave islamskih blagdana itd. Ispitivanjem mišljenja Bošnjaka o trenutnom stanju njihove organizacije u Istri, dolazimo do zaključka da je zadovoljavajuće stanje broja i vrsta udruga, te da je njihov glavni cilj u budućnosti podizanje svijesti mladih Bošnjaka o bošnjačkom identitetu u Istri, jer će se jedino na taj način bošnjački identitet održati.

LITERATURA

1. Banovac, B., 1998: *Društvena pripadnost, identitet, teritorij – Sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*, Pravni fakultet sveučilišta u Rijeci, Rijeka.
2. Banovac, B., Blažević, R., Boneta, Ž., 2004: Modernizacija (i/ili europeizacija) hrvatske periferije – primjeri Istre, Like i Gorskog Kotara, *Revija za sociologiju*, 35 (3 - 4), 113 – 141.
3. Becker, J. i Komlosy, A., 2005: *Granice u savremenom svetu*, Filip Višnjić, Beograd.
4. Blagoni, R., 2004: *Istra u zrcalu povijesnih smjerenja: identitet i strategije tumačenja odnosa čovjeka, jezika i svijeta*, Filozofski fakultet Pula, Pula. 5. Blagonić, S., 2011: Istrijani vs. Istrani: dihotomizacija nominalnih i virtualnih identiteta u procesu političke mobilizacije periferije, *Problemi sjevernog Jadrana*, 11 (1), 111 – 137.
5. *Bošnjaci podržali Flega na izborima za Europski parlament*, istarski.hr, 17.5.2019., <https://istarski.hr/node/56673-bosnjaci-podrzali-flega-na-izborima-za-europski-parlament> (20. 8. 2019.). 7. Cerutti, F., 2006 (ur.): *Identitet i politika*, Politička kultura, Zagreb.
6. Cocco, E. 2010: Borderland Mimicry: Imperial Legacies, National Stands and Regional Identity in Croatian Istria after the Nineties, *Narodna umjetnost*, 47 (1), 7–28.
7. Crljenko, I., 2008: Izraženost identiteta u gradskoj toponimiji kvarnerskih i istarskih gradova, *Hrvatski geografski glasnik*, 70 (1), 67-90.
8. Čalić Šverko, G., 2018: Bosanski jezik kao izborni predmet ulazi u istarske škole. *Glas Istre*, 3. listopada, <https://www.glasistre.hr/istra/bosanski-jezik-kao-izborni-predmet-ulazi-u-istarske-skole-571420> (20. 8. 2019.)
9. *Demografske i etničke promjene u BiH*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2017, http://www.anubih.ba/images/publikacije/posebna_izdanja/ODN/09_osebna_izdanja_CLXXII_9/09_osebna_izdanja_CLXXII_9.pdf (25. 05. 2019.).12. *Demografsko-migracijski problem u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini*: Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu; Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 2010, <https://tripalo.hr/wp->

content/uploads/2015/10/HRVATI-U-BIH-USTAVNI-POLO%C5%BDAJ-KULTURNI-RAZVOJ-I-NACIONALNI-IDENTITET.pdf (16. 05. 2019.)

10. Dukovski, D., 2007: *Istra 20. stoljeća (1900. – 1950.): Promjene identiteta (socijalni i gospodarski uzroci)*, Filozofski fakultet, Rijeka.
11. Džekić, M., 2018: *Bošnjački identitet Labinštine*, Bošnjačka nacionalna zajednica Labina, Labin.
12. Filipčić, A., 1992: Klima Hrvatske, *Geografski horizont*, 38–2
13. Filipović, N., 2005: *Islamizacija Bosne i Hercegovine*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj.
14. Glamuzina, N., Fuerst-Bjeliš, B., 2015: *Historijska geografija Hrvatske*, Filozofski fakultet, Split.
15. *Hrvatska enciklopedija*, Banovina Hrvatska, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, n. d.
16. *Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine*, Bosna i Hercegovina – reljef, Hrvatski leksikografski institut, Mostar, 2009.
17. *Istarska enciklopedija*, Podlabin, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2008.
18. *Istarska enciklopedija*, Raša, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2008.
19. *Istarska enciklopedija*, Istra – povijest, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2008.
20. *Istarska enciklopedija*, Istra – željeznice, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2008.
21. *Istarska enciklopedija*, Istarska županija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2008.
22. Ivetić, E., 2009: *Istra kroz vrijeme – pregled povijesti Istre s osvrtom na grad Rijeku*, Centar za povijesna istraživanja, Rovinj.

23. *Jugoslavenska enciklopedija*, Bosna i Hercegovina – reljefna obilježja, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1986.
24. Klemenčić, M., Kušar, V., Richter, Ž., 1993: Promjene narodnosnog sastava Istre – Prostorna analiza popisnih podataka 1880 – 1991., *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 2 (4 – 5), 607 – 629.
25. Korbler, J., 2015: Mate Granić: Kako smo 90-ih zbrinuli milijun izbjeglica, 4. rujna, Jutarnji, <https://www.jutarnji.hr/globus/mate-granic-kako-smo-90-ih-zbrinuli-milijun-izbjeglica/297028/> (3. 08. 2019.)
26. Komušanac, M., Šterc, S., 2010: Historijska geografija – temeljni identitet geografske discipline, *Hrvatski geografski glasnik* 72 (2), 123 – 142
27. Magaš, D., 2013: *Geografija Hrvatske*, Meridijani, Zadar.
28. Matijašić, R., 1998: *Gospodarstvo antičke Istre*, ZN Žakan Juri, Pula.
29. Mendeš, G., 2018: *Prostorni identitet Brčkog*, diplomski rad, Geografski odsjek, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb.
30. Muradbegović, A., 2015: *Kulturni identitet nacionalne manjine Bošnjaka u Istri*, Quimedia, Poreč.
31. Musa, 2007: *Udžbenik za četvrti razred gimnazije*, Sarajevo Publishing, Sarajevo.
32. Omerbašić, Š., 1999: *Islam i muslimani u Hrvatskoj*, Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj, Zagreb.
33. Orešić, D., Čanjevac, I., Maradin, M., 2017: Changes in discharge regimes in the middle course of the Sava river in the 1931 – 2010 period, *Prace Geograficzne zeszyt* 151, 93–119.
34. Orlić, O., 2008: Mnogoznačje istarskog multikulturalizma, *Etnološka tribina*, 38 (31), 39 – 59.
35. Pejnović, D., 2009: *Geografske osnove identiteta Like*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, područni centar Gospić, Zagreb – Gospić.

36. Pokos, N., Živić, D., 2006: *Suvremena demografska slika Istre*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2006.
37. Radinović, S., Žutinić, Đ., Oplanić, M., Peršurić, A., Tratnik, M., 2006: Socioekonomski procesi u obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima Istre, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 15 (1-2), 173 - 190.
38. Raos, V., 2014a: Stvaranje regije Istre, *Političke analize* 5 (17), 35 – 39.
39. Raos, V., 2014b: *Teritorijalnost i identitet: Istarski demokratski sabor i Sjeverna liga*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
40. Šehanović, J., Čaušević, M., Pršić, S., 2016: *Obrazovni, kvalifikacijski, gospodarski resursi Bošnjaka u Istarskoj županiji*, Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre, Pula.
41. Šetić, N., 2006: *O nacionalnom identitetu Istre u 20. stoljeću*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.
42. Šterc, S.; Komušanac, M., 2014: Prostor kao temelj identiteta u nadgradnji, *Mostariensia* 18, 9 – 25.
43. Vojnović, N., 2016: *Održivi turizam unutrašnje Istre*, Sveučilište Juraja Dobrile, Pula.
44. Vrandetić, J., Bertoša, M., 2007: *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom* Leykam interntional, Zagreb.
45. Zorko, M., Fontana, M., 2014: Geopolitička pozadina “istrijanstva”: analiza istarskoga regionalnog izjašnjavanja, *Suvremene teme: međunarodni časopis za društvene i humanističke znanosti* 7 (1), 78 – 95.
46. Zupanc, I., 2004: Demogeografski razvoj Istre od 1945. do 2001., *Hrvatski geografski glasnik* 66 (1), 67 – 102.
47. Žerjavić, V., 1993: Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910 – 1971., *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 2 (4 – 5), 631 – 656.

IZVORI PODATAKA

1. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*, Statistička izvješća, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2011.
2. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima*, Statistička izvješća, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2011.
3. *Izješće o stanju u prostoru Istarske županije 2007. – 2012.*, Zavod za prostorno planiranje Istarske županije, Pula, 2013,
http://www.zpuiz.hr/fileadmin/dokumenti/prostorni_plan/Dokumentacija.pdf (22. 04. 2019).
4. *Revidirani osnovni dokument koji predstavlja dio izvještaja države članice Bosne i Hercegovine*: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2010,
<http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/Core.pdf> (19. 06. 2019.)
5. *Stambeni i urbani profil Bosne i Hercegovine: Slika razaranja, oporavka i razvojnih perspektiva*: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2006,
<http://www.mhrr.gov.ba/PDF/default.aspx?id=281&langTag=bs-BA> (15. 06. 2019.)
6. *Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1970*: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 1971.
7. *Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1980*: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 1981.
8. *Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1990*: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 1991.
9. *Statistički ljetopis Republike Hrvatske, 2000*: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 2001.
10. *Županijska razvojna strategija Istarske županije do 2020. godine*, Istarska županija, Pula, 2018, http://www.istra-istria.hr/fileadmin/dokumenti/gospodarstvo/2018/180411_ZRS_IZ_2020.pdf (15. 04. 2019.)

POPIS PRILOGA

POPIS SLIKA:

Sl. 1. Položaj Bosne i Hercegovine u Europi.....	15
Sl. 2. Topografska karta Bosne i Hercegovine.....	18
Sl. 3. Klimatski tipovi u BiH Prema Köppenu.....	20
Sl. 4. Bosanskohercegovački prostor od 12. do 14. stoljeća.....	26
Sl. 5. Bosanski pašaluk (ejalet) krajem 16. i početkom 17. stoljeća.....	27
Sl. 6. Banovina Hrvatska.....	31
Sl. 7. Podjela Republike Bosne i Hercegovine na dva entiteta 1995. godine.....	35
Sl. 8. Gustoća naseljenosti BiH po općinama 2013. godine.....	40
Sl. 9. Dobno-spolna struktura stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine.....	41
Sl. 10. Udio narodnosti u općinama BiH 2013. godine.....	43
Sl. 11. Položaj Istre u Europi i Hrvatskoj.....	47
Sl. 12. Geomorfološka podjela Istre.....	50
Sl. 13. Prostorni raspored tipova klime u Istri.....	52
Sl. 14. Mletačka i austrijska Istra krajem 15. stoljeća.....	56
Sl. 15. Dobno-spolna struktura stanovništva Istarske županije 2011. godine.....	66
Sl. 16. Administrativna podjela Istarske županije – granice upravnih gradova i općina.....	68
Sl. 17. Naselje Raša.....	74
Sl. 18. Vilete (tal. villete – male vile) u Labinu.....	75
Sl. 19. Ulaz u rudnik u Labinu – „Jama Labin“.....	75

Sl. 20. Dobna struktura bošnjačkog stanovništva u Istarskoj županiji 2016. prema rezultatima ankete.....	78
Sl. 21. Usporedni prikaz udjela regionalno opredijeljenih po općinama Istarske županije 1991., 2001. i 2011. godine.....	84
Sl. 22. Udio Bošnjaka u ukupnom stanovništvu istarskih općina.....	90

POPIS TABLICA:

Tab. 1. Tipizacija prostorne (geografske) uvjetovanosti geografskoga (prostornoga) identiteta i njezini faktori.....	8
Tab. 2. Hipsometrijska obilježja BiH.....	16
Tab. 3. Vrste tala u BiH, Jugoslavenska enciklopedija, 1985.....	20
Tab. 4. Stanovništvo Bosne i Hercegovine u razdoblju od 1879. do 1910. godine.....	30
Tab. 5. Etnička struktura stanovništva BiH 1991. godine.....	33
Tab. 6. Kretanje broja stanovnika Bosne i Hercegovine od 1879. do 1981. godine.....	37
Tab. 7. Kretanje stopa rođenih, umrlih i prirodnog prirasta u Bosni i Hercegovini od 1953. do 2013. godine.....	38
Tab. 8. Narodi i narodnosti u Bosni i Hercegovini prema popisima stanovništva od 1953. do 2013. godine.....	42
Tab. 9. Struktura stanovništva BiH prema sektorima djelatnosti (u %) od 1953. do 2013. godine..	45
Tab. 10. Narodnosni sastav Istre 1880. i 1910. godine.....	57
Tab. 11. Kretanje broja stanovnika Istre od 1857. do 2011. godine.....	60
Tab. 12. Prirodno kretanje stanovništva Istre od 1964. do 2011. godine.....	61
Tab. 13. Migracijska bilanca stanovništva Istre od 1945. do 2011. godine.....	62
Tab. 14. Narodnosti u Istri od 1880. do 2001. godine.....	64

Tab. 15. Etnička struktura Istre prema Popisu 2011. godine.....	64
Tab. 16. Stanovništvo prema materinskom jeziku u Istarskoj županiji 2011. godine.....	65
Tab. 17. Vjerski sastav stanovništva Istarske županije 2011. godine	65
Tab. 18. Udio stanovništva Istre u sektorima djelatnosti od 1970. do 2011. godine.....	69
Tab. 19. Indeks razvijenosti županija za razdoblje 2014. – 2016. godina.....	70
Tab. 20. Pregled doseljavanja Bošnjaka i Bošnjakinja u Istarsku županiju u razdoblju 1956. – 2016. (u %)......	76
Tab. 21. Regionalno izjašnjeni u Hrvatskoj i Istarskoj županiji 1991., 2001. i 2011. godine..	83
Tab. 22. Bošnjaci po općinama i upravnim gradovima Istarske županije 2011. godine	88

PITANJA IZ INTERVJUA:

1. U koje vrste bošnjačkih organizacija/udruga ste uključeni?
2. Jeste li zadovoljni brojem i vrstom bošnjačkih organizacija/udruga u Istri, te situacijom (sadržaj, organizacija, financije) u njima?
3. Imate li potrebu za drugim oblicima organiziranja i nastupanja?
4. Na koji način biste poboljšali rad svoje organizacije/udruga?
5. Očekujete li da će se u budućnosti broj članova bošnjačkih organizacija/udruga povećavati ili smanjivati?

PRIPREMA ZA NASTAVNI SAT

Nastavna jedinica: Bošnjaci u Istri – osnove prostornog identiteta

Razred: drugi

Tip sata: obrada novih nastavnih sadržaja

Primjeri suodnosa s drugim predmetima:

- *povijest:* Osmanlijsko osvajanje Bosne i Hercegovine; stanje i odnosi u Europi nakon II. svjetskog rata

GEOGRAFSKA ZNANJA I VJEŠTINE

Ishodi učenja	Zadaci kojima ću provjeriti ishode
<ul style="list-style-type: none"> • objasniti pojam prostorni identitet i navesti razine prostornih identiteta • objasniti najvažnije faktore koji su utjecali na razvoj bošnjačkog identiteta • objasniti razloge doseljavanja bošnjačkog naroda u Istru • objasniti oblike bošnjačkog identiteta u Istri • objasniti pojam regionalizam • ocijeniti „opravdanost“ istarskog regionalizma	<ul style="list-style-type: none"> • Što je prostorni identitet? Navedi razine prostornog identiteta. • Kakav je geografski položaj Bosne i Hercegovine? Navedi njegove prednosti i nedostatke? Kada se počinje oblikovati bošnjački narod u Bosni i Hercegovini? Kako se bošnjački narod nazivao prije preuzimanja imena „Bošnjaci“? Prema razvijenosti kakvo je gospodarstvo Bosne i Hercegovine? Što misliš što je najviše utjecalo na gospodarstvo BiH? Kako je posljednji rat utjecao na današnje uređenje Bosne i Hercegovine? Koji narodi žive u njoj? • Što uzrokuje preseljavanje bošnjačkog stanovništva iz Bosne i Hercegovine nakon Drugog svjetskog rata? Koji je privlačni faktor naseljavanja na područje Istre? • Po čemu se Bošnjaci u Istri razlikuju od drugih naroda u Istri? Navedi nekoliko bošnjačkih organizacija u Istri. • Što je regionalizam? Na čemu se temelji istarski regionalizam? Što osporava stabilnost istarskog regionalizma?

METODIČKA KOMPETENCIJA

Ishodi učenja	Zadaci kojima ću provjeriti ishode
<ul style="list-style-type: none"> • izdvojiti bitno u tekstu, samostalno voditi bilješke tijekom sata • interpretacija tematske karte i tablice	<ul style="list-style-type: none"> • Zapišite u bilježnicu u obliku pojmova faktore koji su utjecali na oblikovanje bošnjačkog i istarskog identiteta. Pronađi u tekstu i izdvojiti argumente koji opravdavaju istarski regionalizam/koji ga pobijaju. • U kojem su se razdoblju Bošnjaci najintenzivnije naseljavali u Istri? Gdje je u Istri najveća gustoća naseljenosti Bošnjaka?

KOMUNIKACIJSKA KOMPETENCIJA

Ishodi učenja	Zadaci kojima ću provjeriti ishode
---------------	------------------------------------

<ul style="list-style-type: none"> • unaprijediti vođenje rasprave u paru • usmeno prezentirati argumente za vlastite stavove 	Argumentirajte pronađene faktore (za/protiv) istarskog regionalizma.
---	--

SOCIJALNA (I GRAĐANSKA) KOMPETENCIJA

Ishodi učenja	Zadaci kojima ću provjeriti ishode
<ul style="list-style-type: none"> • obrazložiti razvoj nacionalnog identiteta na primjeru Bosne i Hercegovine • opisati položaj nacionalnih manjina u Hrvatskoj na primjeru Bošnjačke nacionalne manjine u Istri 	<ul style="list-style-type: none"> • Koji je većinski narod u Bosni i Hercegovini? Koji su još narodi konstitutivni u Bosni i Hercegovini? Kakav je njihov prostorni raspored s obzirom na uređenje države? • Iz kojih dijelova bivše Jugoslavije dolazi najviše useljenika u Istru? Kakav je njihov položaj u Istri?

Tijek nastavnog sata			
Etape sata	Ciljevi etape	Opis aktivnosti učitelja	Opis aktivnosti učenika
Uvod	<ul style="list-style-type: none"> • poticanje znatiželje • najava cilja nastavnog sata 	<ul style="list-style-type: none"> • nastavnik projicira prezentaciju u Power pointu. • postavlja sliku zastave Istre i sliku zastave Bosne i Hercegovine. Postavlja pitanja: Kojim područjima pripadaju ove zastave? Što povezuje ova dva područja? Koji narod je većinski u Istri? Koji još narodi naseljavaju Istru? Zna li o čemu govori današnja nastavna jedinica? • najaviti detaljnije upoznavanje društvenih i povijesnih procesa relevantnih za nastanak nacionalne manjine Bošnjaka u Istri. 	<ul style="list-style-type: none"> • odgovaraju na pitanja uz pomoć projiciranih slika
Glavni dio sata	<ul style="list-style-type: none"> • naučiti temeljne pojmove (prostorni identitet, prostorne razine identiteta, obilježja bošnjačkog identiteta na području Istre, razloge doseljavanja Bošnjaka u Istru, istarski regionalizam • razvijati vještine čitanja teksta i grafičkih prikaza, usmenog i pisanog izražavanja, organiziranja, pridržavanja pravila rada 	<ul style="list-style-type: none"> • metodom razgovora objašnjava pojam prostorni identitet, promjenjivost identiteta, hijerarhiju identiteta i što utječe na različito prostorno izjašnjavanje? Pitanja: Što je identitet? Kako znamo da neka društvena zajednica pripada točno određenom prostoru? Uz projicirane slike postavlja pitanja: Što prepoznajte na slikama? Kako se zovu stanovnici područja sa slika? Razvrstajte slike prema prostornoj razini i zapišite u bilježnicu kojoj prostornoj razini pripadaju. Što mislite osjeća li se netko manje Hrvat ako kaže da je Dalmatinac ili Vukovarac? Što iz toga zaključujete, kakvi su identiteti po svojoj prirodi? O čemu to ovisi? 	<ul style="list-style-type: none"> • odgovaraju na pitanja uz pomoć projiciranih slika • zapisuju u bilježnicu ono što smatraju najvažnijim

		<ul style="list-style-type: none"> • metodom oluje ideja zapisati u bilježnicu faktore koji su utjecali na oblikovanje identiteta bošnjačkog naroda. Potom u tablicu razvrstati faktore na fizičko-geografske, historijsko-geografske i društveno-geografske. • metodom razgovora provjeriti odgovore učenika i navoditi ih pitanjima na najvažnije faktore koji su utjecali na razvoj bošnjačkog identiteta: Pitanja za metodu razgovora: Kakav je geografski položaj Bosne i Hercegovine? Navedi njegove prednosti i nedostatke? Koja su prirodna bogatstva Bosne i Hercegovine? Koja je njihova važnost? S obzirom na reljefne cjeline i prirodna bogatstva koje su gospodarske djelatnosti najrazvijenije? Prema razvijenosti kakvo je gospodarstvo Bosne i Hercegovine? Što misliš što je najviše utjecalo na gospodarstvo BiH? Kako je rat utjecao na današnje uređenje Bosne i Hercegovine? Koji narodi žive u njoj? Kada počinje oblikovanje triju konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini? Kakav je njihov položaj danas u Bosni i Hercegovini? • metodom razgovora i usmenog izlaganja objasniti učenicima razloge dolaska Bošnjaka na istarsko područje, intenzitet naseljavanja, današnji prostorni raspored u Istri i oblike njihova identiteta u Istri. Pitanja: Pokušajte se prisjetiti što se kakve su posljedice Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini. Tko tada dolazi na vlast? Tko dolazi na vlast u Istru nakon Drugog svjetskog rata? Pod čijom je vlašću Istra do tada bila? Koje stanovništvo iseljava iz Istre? Tko se na njihovo mjesto useljava? Zašto? Objašnjava priču o istarskim rudnicima ugljena uz pomoć projicirane tablice, karte i slika. Pitanja: U kojem se razdoblju najviše Bošnjaka useljava? Zašto? U kojim se djelatnostima u tom razdoblju 	<ul style="list-style-type: none"> • ispisuju u bilježnicu u obliku pojmova faktore koji su utjecali na oblikovanje bošnjačkog identiteta - svaki učenik time preispituje svoje znanje koje je u dotadašnjem obrazovanju stekao iz geografije i povijesti; organiziraju informacije u tablicu prema modelu kojeg je nastavnik kreirao na prezentaciji • odgovaraju na postavljena pitanja, i time provjeravaju svoje zapisane odgovore • nadopunjuju odgovore koje nisu zapisali • odgovaraju na postavljena pitanja, analizom grafičkih priloga u prezentaciji • slušaju izlaganje nastavnika • bilježe ključne informacije, prema predlošku u PPT
--	--	--	---

		<p>zapošljavaju? Gdje je gustoća naseljenosti Bošnjaka najveća? Zašto u tim područjima? Što Bošnjake razlikuje od ostalog stanovništva Istre? Poznajete li neke njihove organizacije? Zna li neki poseban bošnjački običaj? Razlikuje li se njihov jezik od vašeg? Smatrate li da Bošnjaci rođeni u Bosni i Hercegovini i Bošnjaci rođeni u Istri jednako doživljavaju svoj identitet. Objasnite svoje mišljenje.</p> <ul style="list-style-type: none"> • dati upute za samostalan rad. Pročitati tekst o istarskom regionalizmu. Parovi iz klupe potom pronalaze u tekstu, jedan argumente za opravdanost istarskog regionalizma, a drugi koji ga pobijaju. Zapisuju svoje odgovore u bilježnicu. Potom ih nastavnik proziva da iznesu svoje argumente u raspravi. 	<ul style="list-style-type: none"> • čitaju zadani tekst • oblikuju argumente za raspravu i zapisuju ih u bilježnicu • parovi iznose argumente pred razredom
Završni dio sata	Provjeriti usvojenost odgojno-obrazovnih ishoda	<ul style="list-style-type: none"> • provjerava usvojenost planiranih ishoda učenja prema pitanjima: Što je identitet? Navedi razine prostornog identiteta. Objasni najmanje pet geografskih faktora koji su utjecali na oblikovanje bošnjačkog identiteta. ? Navedi najmanje tri bošnjačke organizacije u Istri. Što je regionalizam? Navedi dva faktora na kojima se temelji istarski regionalizam, i dva koja ga osporavaju. 	<ul style="list-style-type: none"> • odgovaraju usmeno na pitanja, na temelju stečenog znanja

<p>Plan školske ploče</p> <p>Bošnjaci u Istri – osnove prostornog identiteta</p> <p>- identitet – skup obilježja koja određuju posebnost pojedinca ili skupine u odnosu na druge</p> <p>- prostorni identitet – skup međuovisnih geografskih obilježja određenoga prostora na kojem se temelji njegova društvena identifikacija</p> <p>- prostorne razine identiteta: lokalni (Vukovarac), regionalni (Slavonac), nacionalni (Hrvat) → identiteti su višestruki i promjenjivi</p> <p>Faktori koji su utjecali na oblikovanje bošnjačkog identiteta:</p>	
Fizičko-geografski	Geografski položaj na dodiru panonskog, podunavskog, dinarskog i sredozemnog prostora; najveći dio države obuhvaćaju Dinaridi; najveći dio države ima umjereno toplu vlažnu klimu; bogatstvo šumama i rijekama – gospodarsko iskorištavanje
Historijsko-geografski	Dolazak Osmanlija - novi etnički. duhovni i kulturni utjecaj, započinje oblikovanje tri glavna naroda u BiH; nakon Drugog svjetskog rata uspostavljena Jugoslavija – Bošnjaci nacionalni identitet mogu izraziti kao Muslimani

Društveno-geografski	Posljednji rat utjecao na broj stanovnika, njegovu dobno-spolnu i ekonomsku strukturu, na narodnosni razmještaj i slabljenje gospodarstva, razbijanje jedinstvene urbane strukture gradova, podjela države na entitete
<p>Bošnjaci u Istarskoj županiji</p> <ul style="list-style-type: none"> - 6146 Bošnjaka u Istarskoj županiji 2011. godine (2,95 % ukupnog stanovništva) - doseljavaju se iz ekonomskih razloga 60-ih godina 20. stoljeća: loša gospodarska situacija u BiH uzrokovana razaranjima u Drugom svjetskom ratu - u Istri potražnja radne snage, odlazak talijanskog stanovništva zbog neslaganja s novom vlasti - zapošljavaju se uglavnom u rudnicima ugljena na području Labinštine, u kasnijim razdobljima u uslužnim djelatnostima - Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre, Islamska zajednica (Labin, Umag, Pula, Poreč), političke stranke (najaktivnija SDA) <p>Istarski regionalizam</p> <ul style="list-style-type: none"> - regionalizam: spuštanje moći s nacionalne na regionalnu razinu, tj. snažno poistovjećivanje stanovništva s užim prostorom u kojem žive (s regijom) - argumenti koji podržavaju istarski regionalizam: povijest (kasnije priključivanje matičnoj državi, česta promjena vlasti i velik broj nacionalnih manjina), geografija (poluotočni, periferni položaj) - argumenti koji osporavaju istarski regionalizam: povećanje/smanjenje udjela regionalno izjašnjenih u ukupnom stanovništvu 	

Nastavne metode: oluja ideja, metoda usmenog izlaganja, razgovora, rada na tekstu, neizravna grafička

Oblici rada: frontalni, rad u parovima, samostalni rad.

Nastavna sredstva i pomagala: zidna karta Europe, tematske karte, tablice sa statističkim podacima, fotografije.

Popis literature i izvora za učitelja/nastavnika

Klemenčić, M. (ur.), 1997: Atlas Europe, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.

Muradbegović, A., 2015: *Kulturni identitet nacionalne manjine Bošnjaka u Istri*, Quimedia, Poreč.

Šehanović, J., Čaušević, M., Pršić, S., 2016: *Obrazovni, kvalifikacijski, gospodarski resursi Bošnjaka u Istarskoj županiji*, Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre, Pula.

Šterc, S.; Komušanac, M., 2014: Prostor kao temelj identiteta u nadgradnji, *Mostariensia* 18, 9 – 25.

PRILOZI:

Prilog 1: Power Point prezentacija

slide 1

Bošnjaci u Istri – osnove prostornog identiteta

slide 2

slide 3

Tab.1. <u>Faktori koji su utjecali na oblikovanje bošnjačkog identiteta</u>	
BOSNA I HERCEGOVINA	
Fizičko-geografski faktori	
Historijsko-geografski faktori	
Društveno-geografski faktori	

slide 4

Naselje Raša

Vilete (tal. villete – male vile)
u Labinu – zgrade za
rukovodstvo rudnika

Ulaz u rudnik u Labinu – „Jama Labin“

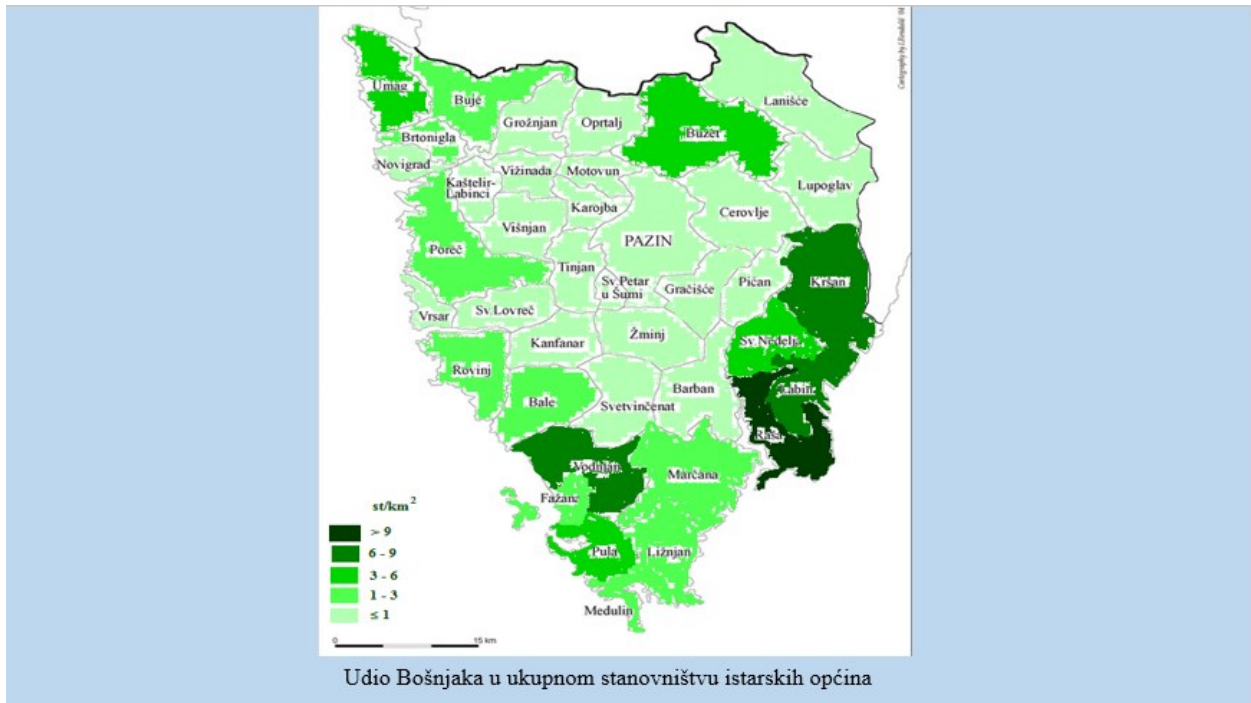
slide 5

Tab. 2. Pregled doseljavanja Bošnjaka i Bošnjakinja u Istarsku županiju u razdoblju 1956. – 2016. (u %)

Razdoblje (godine)	1956. – 1970.	1971. – 1980.	1981. – 1990.	1991. – 2000.	2001. – 2016.
Udio doseljenih Bošnjaka (%)	11,10	19,38	28,81	35,37	5,44

Izvor: Šehanović i dr., 2016.

slide 6

slide 7

slide 8

Bošnjaci u Istarskoj županiji

- Broj Bošnjaka 2011.godine – 6 146
- Broj stanovnika Istre 2011. godine – 208 055
- Doseljavaju se iz ekonomskih razloga 60 –ih godina 20.stoljeća: loša gospodarska situacija u BiH uzrokovana razaranjima u Drugom svjetskom ratu
- U Istri potražnja radne snage, odlazak talijanskog stanovništva zbog neslaganja s novom vlasti
- Zapošljavaju se uglavom u rudnicima ugljena na području Labinštine, u kasnijim razdobljima u uslužnim djelatnostima
- Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre, Islamska zajednica (Labin, Umag, Pula, Poreč), političke stranke (najaktivnija SDA)

slide 9

PRILOG 2: Ivona Orlić - Suvremeni istarski identitet

U radu se polazi od pretpostavke da se istarski identitet, odnosno identitet Istrana, o kojem postoje različiti stavovi i interpretacije (političke, kulturološke), mijenja u vremenu poput svakog drugog regionalnog ili nacionalnog, individualnog ili skupnog identiteta (...)

Glavna nit vodilja regionalnog identiteta, u političkom kontekstu, je spuštanje moći s nacionalne na regionalnu razinu. Politički gledano, regionalizam nastaje gotovo uvijek kao odgovor na jak državni centralizam. Iz politološke literature možemo iščitati da se regionalistički pokreti javljaju u onim državama koje su u svojoj osnovi unitarne i centralističke te ne uvažavaju regionalne posebnosti. Skala zahtjeva ovisi o pritisku države, a kreće se od autonomije regija, preko zahtjeva za federalizacijom države do zahtjeva za separatizmom, odnosno izdvajanjem regije iz državne cjeline. Prema navedenom možemo zaključiti da se regionalni pokreti temelje na tradicionalnim vrijednostima kao što su zavičajnost, regionalni romantizam, zajednička prošlost (djetinjstvo, mladenaštvo), izvornost, svijest o pripadnosti lokalnoj zajednici. U kakvu će obliku regionalizam izroniti ili se kasnije transformirati zasigurno ovisi i o različitim političkim potezima, ali i o svemu onome što čini identitet određene regije. Regionalni identitet, a zatim i pokret (ili obrnuto), može nastati isključivo na već postojećoj podlozi, gdje su povijest, zemljopis, kultura učinili svoje. To je slučaj i sa Istrom.

Regionalna pripadnost stanovnika Istarske županije vrlo je uočljiva i u odnosu na nacionalnu pripadnost prema popisu stanovništva. Broj stanovnika talijanske narodnosti opadao je kroz desetljeća, 1948. godine gotovo se prepolovio u odnosu na 1880. godinu. Zanimljivo je i da se broj Talijana udvostručio između 1981. godine i 1991. godine. Također, popis iz 1991. g. pokazuje nagli porast regionalno opredijeljenih građana. Opcija "regionalci" pojavljuje se 1981. u vrlo malom postotku, 1,7 %, da bi 1991. "skočila" na 16,1 %, a 2001. ponovno pala na 4,3 %. Taj nagli skok, prihvaćenje regionalne pripadnosti kao narodnosti, podudara se s vrlo visokom pobjedom regionalne stranke IDS-a, čiji se program, kao što je navedeno, temelji na regionalnosti. Smatram da upravo specifičnost danog trenutka (raspad Jugoslavije, dolazak HDZ-a na vlast – izrazito nacionalne stranke) utječe na odluku istarskih birača, odnosno opredjeljenje pri popisu stanovništva. U 2001. godini situacija je bitno drukčija. Popis stanovništva pokazuje smanjenje regionalno opredijeljenih birača, a da pritom pripadnici talijanske nacionalnosti nisu znatno povećali svoj udio u istarskom mozaiku narodnosti. U postocima je znatno povećan udio hrvatskih građana u Istri, što znači da su se nekadašnji "regionalci" u najnovijem popisu stanovništva opredijelili ipak za nacionalnu, a ne regionalnu pripadnost. Ovom tezom još jednom potvrđujemo da je identitet promjenjiva kategorija (...)